

Niet ges.

van den Schrijver

HET

Citadel-Monument te Ginneken.

DOOR

M. A. PERK,

predikant te Amsterdam.

OPGEDRAGEN AAN Z. M. DEN KONING.

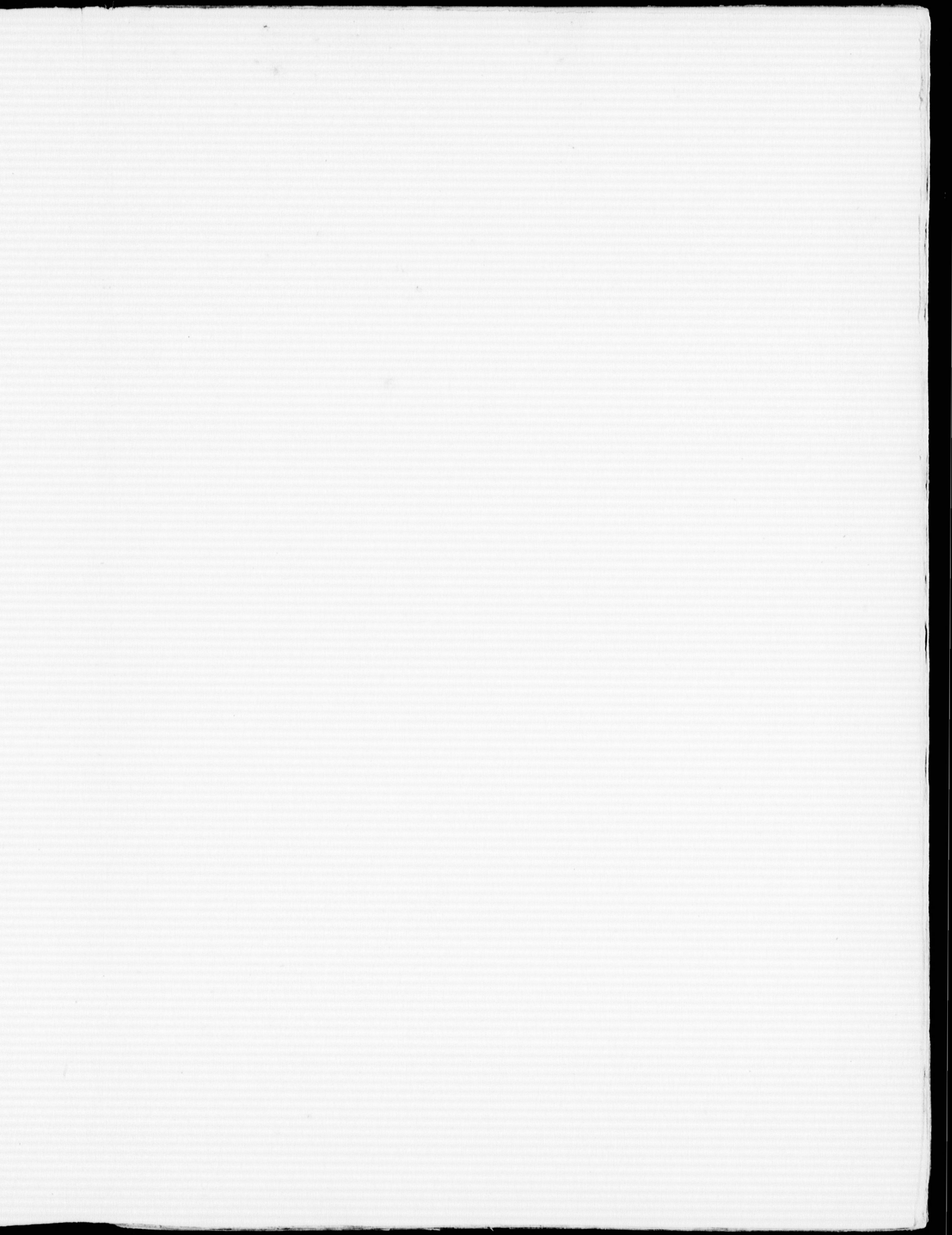
Uitgegeven ten voordeele van het fonds tot oprichting van een
monument ter eere der bij de expeditiën tegen Atjeh
gevallen krijgers.

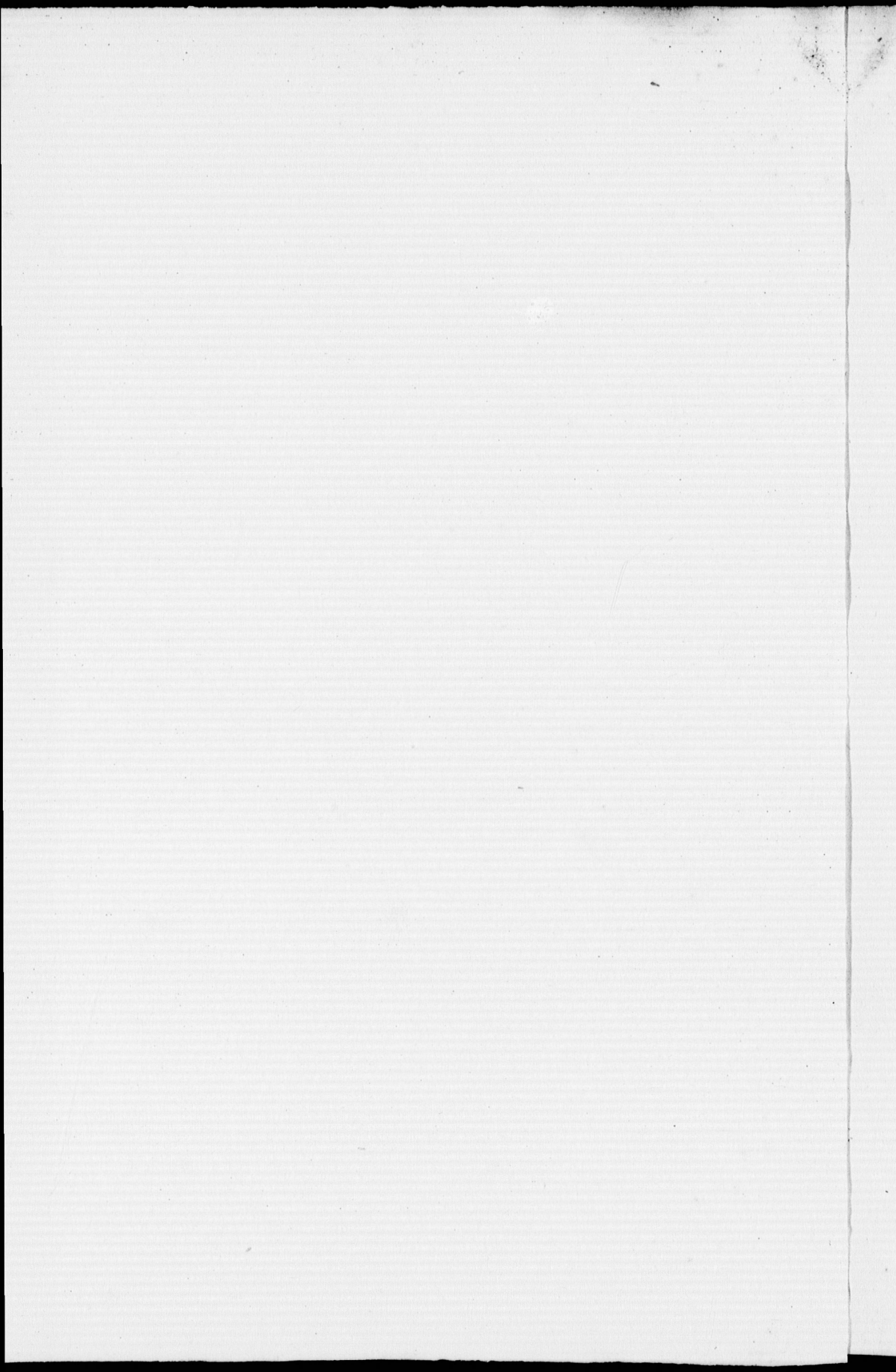
MET TWEE PLATEN.

BREDA,
BROESE & COMP.

1876.

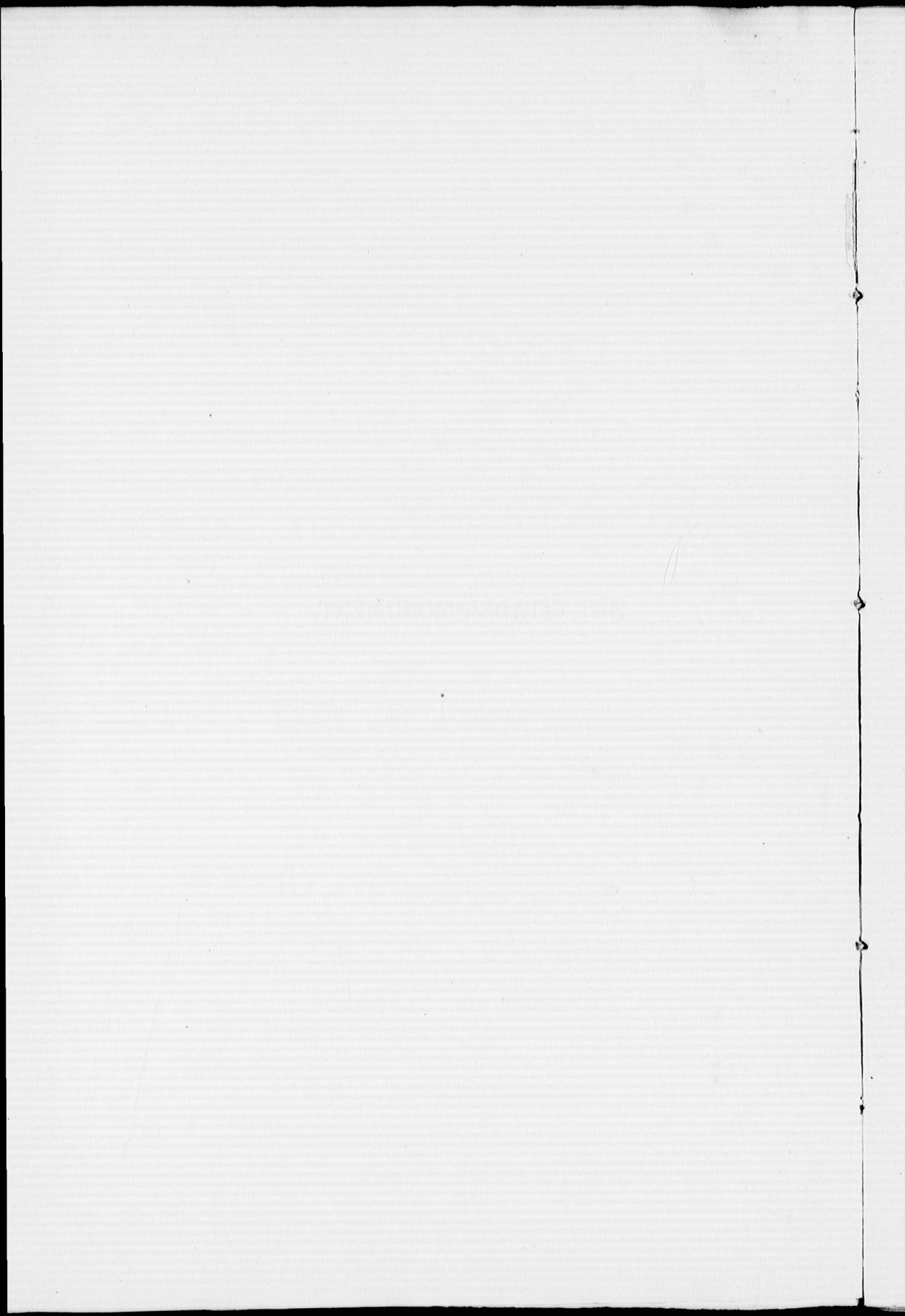
S. oct.
3980

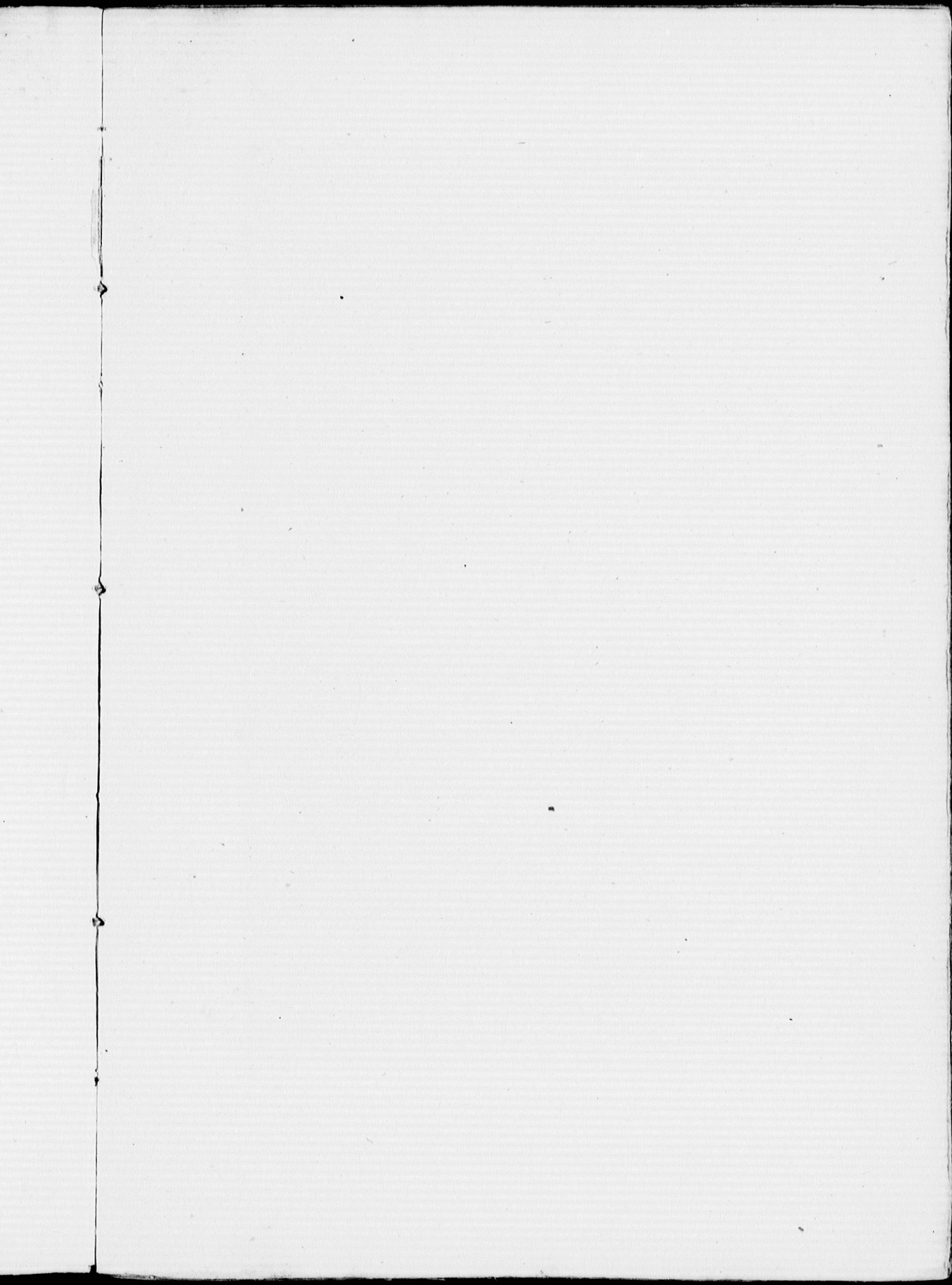

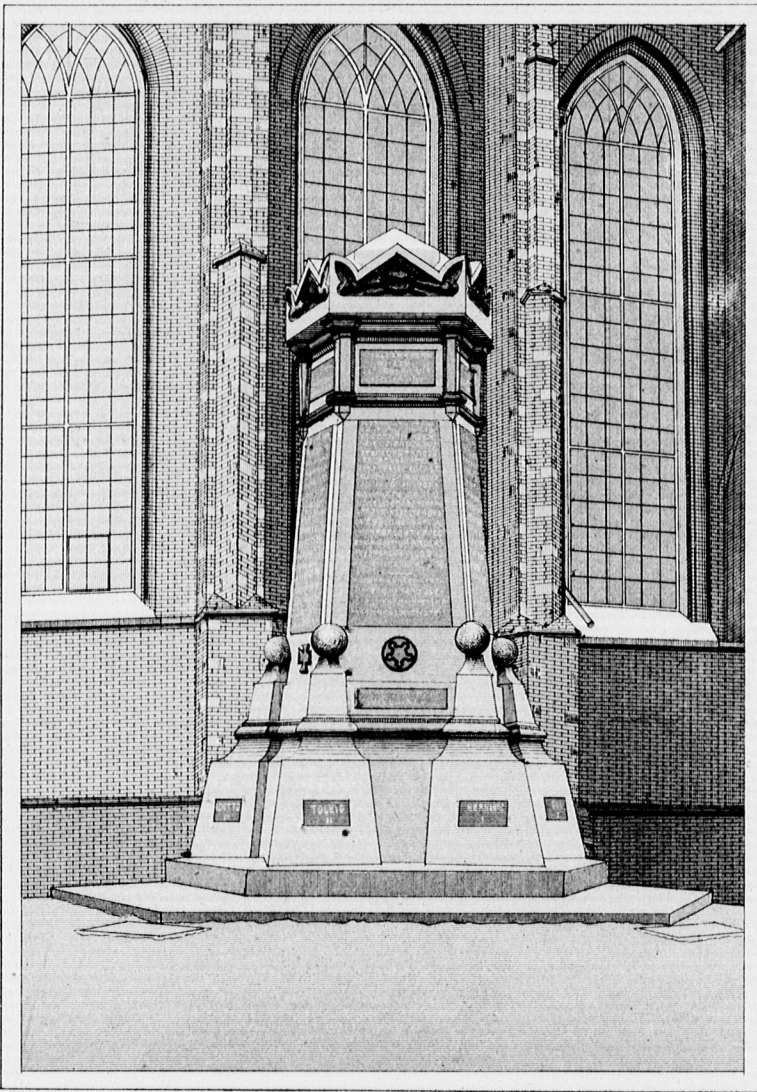

N. Hertgent
J^o 3980

HET CITADEL-MONUMENT.

Lith: A. J. Bogaerts, Breda.

HET CITADEL - MONUMENT.

De A B / h N° 31.

HET

Citadel-Monument te Ginneken.

DOOR

M. A. PERK,

predikant te Amsterdam.

OPGEDRAGEN AAN Z. M. DEN KONING.

Uitgegeven ten voordeele van het fonds tot oprichting van een
monument ter eere der bij de expeditiën tegen Atjeh
gevalen krijgers.

~~~~~  
MET TWEE PLATEN.  
~~~~~

BREDA,
BROESE & COMP.

—
1876.

12-11-1941

11

11

AAN

ZIJNE MAJESTEIT

KONING WILLEM III,

»DEN TROUWEN TOLK VAN 'T BESTE GEVOEL DER NATIE'»

WORDT

DIT WERK

MET VERSCHULDIGDE GEVOELEN VAN EERBIED

OPGEDRAGEN

DOOR

ZIJNER MAJESTEITS

GETROUWEN ONDERDAAN

M. A. PERK.

VOORREDE.

Den 30sten November 1874 had er op het kerkhof van he in feestdos prijken de dorp Ginneken, bij Breda, een plechtigheid plaats, die een diepen indruk maakte op wie haar bijwoonden.

Ik behoorde tot die bevoorrechten.

In tegenwoordigheid van Z. M. den Koning, de Prinsen Hendrik en Alexander, eenige ministers en vele militaire en burgerlijke autoriteiten van land, gewest of gemeente, werd daar het monument onthuld, opgericht ter herinnering aan de krijgsbedrijven van de bezettingen der Citadel van Antwerpen en der forten aan de Schelde, en van de zeemacht op dien stroom in de jaren 1830, 1831 en 1832, en meer in 't bijzonder gewijd aan de nagedachtenis der dapperen, die bij de verdediging van den Vijfhoek op het veld van eer het leven lieten.

Aangrijpend was de hulde, gebracht aan den geest van vaderlandsliefde, plichtsbetrachting, volharding, zelfverloochening en eendracht, welke die braven bezielde en in staat stelde tot het brengen der grootste offers, zelfs dat van het leven.

Ik had daar het gansche volk van Nederland op die plek willen vereenigd zien, geschaard als een eenig man om zijn Koning. Onder den indruk der hartverheffende plechtig-

heid en luisterende naar de wekstemmen, die van dit steenen gedenkteeke in het ontvankelijk gemoed doordrongen, zou, dunkt mij, elk het voornemen onwillekeurig hebben moeten opvatten of vernieuwen, om in zijn kring diezelfde deugden te beoefenen, wier bezit thans niet minder, ja misschien meer dan toen, een onmisbare voorwaarde is tot handhaving van ons onafhankelijk volksbestaan. Zoo zou er uit die doodsbeenderen nieuwe levenskracht uitgegaan zijn om zich door de gansche natie te verspreiden!

Betrekkelijk weinigen, evenwel, waren in dien gedenkwaardigen oogenblik op het kerkhof te Ginneken vergaderd en konden het hart openen voor de indrukken, die de onthulling van dat arduinen teeken maakte.

En niet velen in den lande hebben de gelegenheid naar de gewijde plek ter bedevaart te gaan en het oor te leenen aan wat dat monument spreekt tot hen, die aan zijn voet tot zichzelf inkeeren en zich in het verledene met hun overpeinzingen verplaatsen.

Daarenboven loopt men gevaar in den maalstroom der verstrooiingen, die het dagelijksch leven aanbiedt, de ontvangen lessen te vergeten, als zij niet van tijd tot tijd verlevendigd worden.

In ruimeren kring, en voortdurend moeten dus de roepstemmen, welke op die plaats tot ons komen, weérklinken. Dat eischt het belang, de toekomst van het lieve Vaderland!

Een geschikt middel daartoe scheen de uitgave van een geschrift, waarin de geschiedenis van de oprichting van het gedenkteeke geschetst werd.

Van onderscheiden zijden werd ik aangezocht mij te belasten met de samenstelling van zulk een werk. De aanleiding tot dit aanzoek lag hierin, dat ik reeds vroeger mijn belangstelling in de vereering der nagedachtenis van de op het bed van eer gevallenen getoond had, door ten voordeele van de thans onthulde zuil een Gedenkboek uittegeven van de

overbrenging van hun gebeente naar het kerkhof te Ginneken (1).

Ik gevoelde de vrijheid niet om aan dit aanzoek gehoor te weigeren.

Op mijn voorstel vonden de uitgevers goed de opbrengst te bestemmen voor het fonds tot oprichting van het Atjeh-monument. Zoo kon, dachten wij, de vereering van het oude heldengebeente bijdragen tot die van het nieuwe!

Het behaagde Z. M. onzen geëerbiedigden Koning de opdracht van het geschrift aantenemen, en het alzo te stellen onder het patronaat van Zijn doorluchtigen naam. Hem voor die eere mijn hartgrondige dank!

De commissie tot stichting van het Citadel-monument betuigde hare ingenomenheid met mijn plan en verklaarde zich bereid de noodige bescheiden ter mijner beschikking te stellen en mij de gegevens te verstrekken, die zij bij machte was mij te verschaffen.

Zij hield woord en verplichtte mij door hare belangstellende hulp. Het is mij een aangename taak haar daarvoor mijn erkentelijkheid te betuigen.

Ook allen, die mij op eenigerlei wijze hun medewerking verleenden, verzoek ik de verzekering mijner dankbaarheid te aanvaarden.

Ten slotte een paar ophelderingen. De overbrenging van het gebeente had ik reeds in het hierboven vermeld Gedenkboek in het breede geschetst. Het spreekt van zelf, dat ik

(1) Een Reünie en een Uitvaart. *Gedenkboek der te Breda gehouden vijfjarige samenkomst van de Vereeniging het Metalen Kruis en van de overbrenging naar het kerkhof te Ginneken der stoffelijke overblijfselen van op de Antwerpsche Citadel begraven Nederl. militairen. 20—22 Augustus 1871. Breda, Broese & Comp., 1871.*

Als schrijver van dat werk had ik de eer tot het bijwonen der plechtigheid van 30 November 1874 te worden genood.

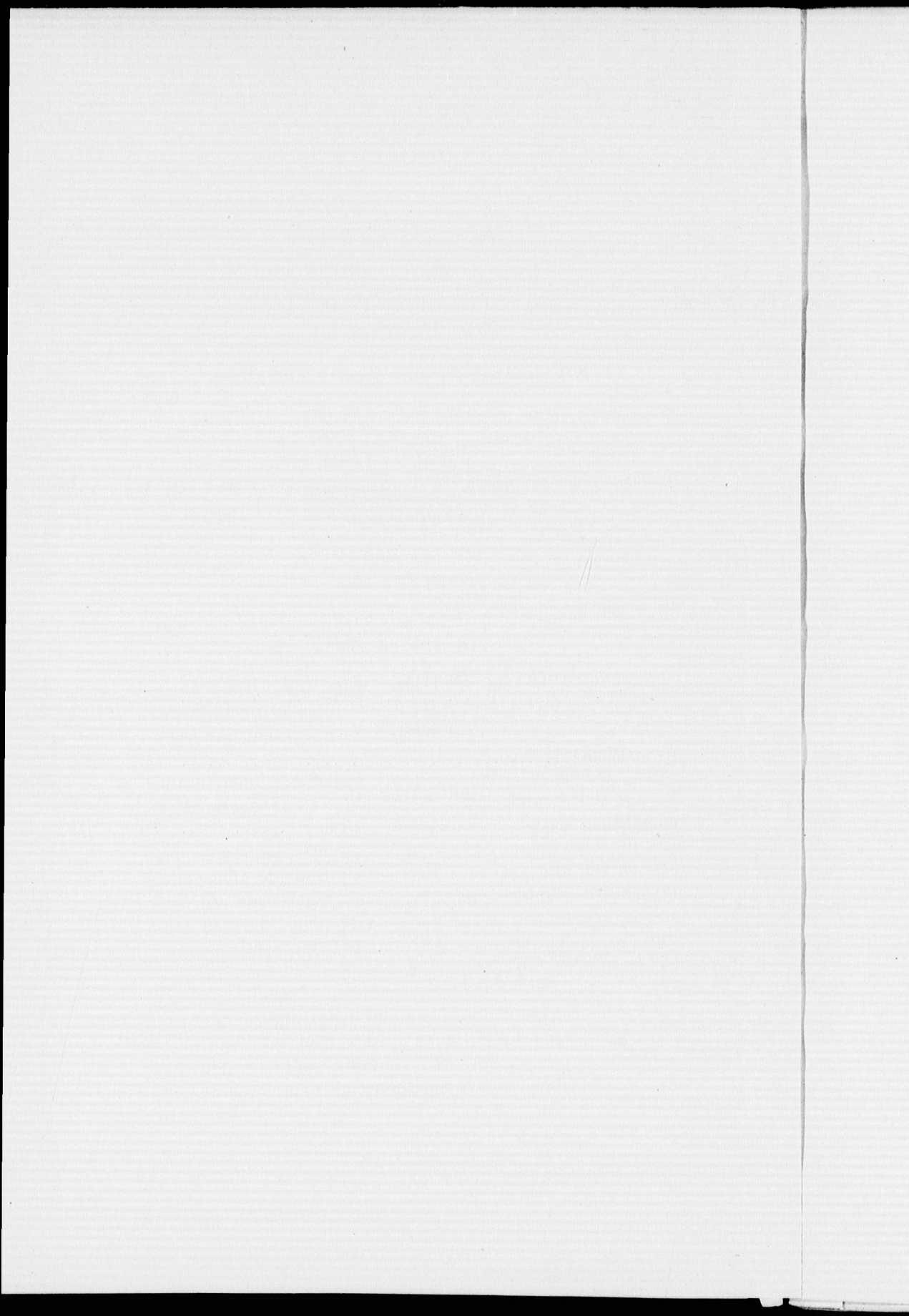
die gebeurtenis, voor zoover zij in verband stond met de oprichting van het monument, ook in dit werk moest opnemen — zij het ook in meer beknopten vorm — en derhalve mij de vrijheid veroorloofd heb uit dit vroeger geschrift te putten. — Nog heb ik de vertraging der uitgave te verklaren. Ik wilde de plechtigheid van 27 October ll. volledigheidshalve ook in dit geschrift opnemen, en geef de beschrijving daarvan, in plaats van de beloofde naamlijst der inteekenaren.

M. A. PERK.

AMSTERDAM, April 1876.

I N H O U D.

	Bladz.
Voorrede.....	VII.
HOOFDSTUK I.	
Terugvraag van het heldengebeente.....	1.
HOOFDSTUK II.	
De overdracht.....	11.
HOOFDSTUK III.	
De teraardebestelling.....	23.
HOOFDSTUK IV.	
Plan en voorbereidende werkzaamheden tot oprichting van een monument.....	43.
HOOFDSTUK V.	
De onthulling.....	54.
HOOFDSTUK VI.	
De bijzetting van het nog ontbrekende gebeente.....	75.
Aanteekeningen I—XXVI.....	89.
Drukfouten.....	127.

HOOFDSTUK I.

TERUGVRAAG VAN HET HELDENGEBEENTE.

Wie het vreemd geweld trotseerden,
Vast om 't Leeuwblazen geschaard,
Wie onz' ouden roem verweerden
In de vuist het heldenzwaard, —
Jaren mogen henen zwenken,
't Lot of zoet of bitter schenken,
't Vaderland vergeet ze nooit.
Lang reeds sluim'ren ze in hun graven
Als de dank nog aller braven
Bloemen op hun zerken strooit.
Mr. A. Bogaers. Aan de verdedigers
van Antwerpens Kasteel in 1832.

Beschouwd in het licht van haar tijd, bekleedt de kloeke verdediging van Antwerpens Citadel in 1832 een eervolle plaats onder de merkwaardige en roemrijke feiten uit onze krijgsgeschiedenis.

Fier mogen wij ons op haar verheffen, niet minder dan op zoo menige schitterende zege, in vroegere dagen behaald.

Ruim drie weken hield de fel bestookte veste vol. Ook toen zij van alle gemeenschap over de Schelde afgesneden en van alle zijden ingesloten was, verweerde zij zich moedig tegen een ontzettende overmacht, die van alles ruim voorzien, door aanhoudenden toevoer alle geleden schade onmiddellijk herstellen kon.

Hoe men dan ook denke over de noodzakelijkheid om de Citadel te verdedigen tegen een leger, afgezonden door een natie, met welke de onze op den voet van vrede verkeerde, en die, zonder een oogenblik zelfs de diplomatieke betrekkingen met onze regeering af te breken, zich

leende tot het uitvoeren der door haar zelve uitgelokte besluiten van de Londensche conferentie; — hoe uiteenlopend het oordeel zij, geveld over sommige personen die op den Vijfhoek in die bange dagen een hoofdrol vervulden, — vast staat het dat de bezetting door hare loffelijke plichtsvervulling en onbezweken trouw Neêrlands eer en waardigheid op schitterende wijze heeft gehandhaafd. Wel moest zij ten laatste bukken, doch zij week alleen voor geweld en zwichtte slechts voor de overmacht. Het Fransche leger bemachtigde niets dan overblijfselen van uitgebrande gebouwen, verwoeste bolwerken, door kogels en bommen omgeploegde terreinen, in één woord, een puinhoop. Dat was het overschot der vroeger zoo schoone Citadel.

Treffend heeft Tollens het heldhaftig verzet der bezetting aldus bezongen in zijn lied: *Aan Chassé en zijne krijgsmakkers, bij hunne terugkomst in het Vaderland*:

Verlaten stondt gij; afgesneên
 Van uitkomst; met uw moed — alleen
 In d' u vertrouwden burg gesloten:
 Daar komt, gelijk een rukwind daagt,
 De stofwolk Franschen aangeschoten,
 En 't burgslot wordt u opgevraagd.
 Europa hoort, van schrik verbleekt,
 Het antwoord, dat de burgheer spreekt;
 Die weig'ring bij dát onvermogen!
 En Frankrijk, in gezwollen waan,
 Steekt, met een lach van mededoogen,
 Den opgegrepen lontreep aan.
 Daar beukt, met nooitgekende kracht,
 De solferbui, de kogeljagt,
 Het vuur en 't lood op trans en daken;
 De bodem splijt, de wal verbrokt,
 Gewelven scheuren, pijlers kraken;
 De vijfhoek wordt uiteengeschokt.
 Maar, brij's'len ook kanteel en wal,
 Uw heldentrouw staat vast en pal:
 Geen stormram, die haar om mag stooten!
 De nood groei aan en stijg' ten top,
 Uw vlag zij van de steng geschoten —
 Gij hijscht een andre hooger op.

Vergruisd, vermalen, weggespat,
 Licht schans en bolwerk vlak en plat,
 Verwulf en grondvest weggeslagen.
 En Frankrijk neemt, als krijgsgewin,
 Behaald in vier-en-twintig dagen,
 Den puinhoop van het burgslot in.

Geen wonder dan ook dat, toen Chassé met zijn staf de ruïne verliet om zich in krijgsgevangenschap te be-geven, de vijandelijke bevelhebbers, die hem zagen voor-bijtrekken, eerbiedig het hoofd ontblootten voor den grijzen Veldheer..... Een welverdiende hulde, in zijn persoon gebracht aan de gansche bezetting, die reeds twee jaren lang aan allerlei ongemakken blootgesteld ge-weest was, toen zij zich aan den harden dwang van een beleg en een bombardement moest onderwerpen!

Immers de Citadel was op het oogenblik, dat een groot deel van het Antwerpensche garnizoen zich in haar terug-trok, nog geenszins in een toestand, geschikt om die vier à vijfduizend man te huisvesten (1). Lokalen voor zie-ken, bergplaatsen voor krijgsmateriëel, magazijnen, water-putten enz., alles liet veel te wenschen over. — Menige beleediging, menige terging moest men sinds zich laten welgevallen, welke de Opperbevelhebber, in zijne misschien te groote lankmoedigheid, ongestraft liet, en die velen ontstemden. Terwijl het leger te velde schoone lauwe-ren verworven had, zag men zich geruimen tijd op den *Vijfhoek* tot een ontmoedigende werkeloosheid gedoemd, en moest men zich de grootste moeiten getroosten om de werken in staat van verdediging te brengen, eerst tegen een onverhoedschen aanval en hierna tegen een beleg. — En na veel lijden en velerlei ontberingen, twee jaren lang met geduld gedragen, kwam het ergste nog aan, toen het Fransche leger geen poging onbeproefd liet om de sterkte te bemachtigen en kogels en bommen daarin liet regenen, die de grootste verwoestingen aan-richtten. Zoo viel er een bom op de blindeering, die tot hospitaal diende, sloeg door de balken heen, verwondde

(1) Aanteekening I.

zwaar een sergeant en deed menig hart beven van de vrees, dat het lokaal eindelijk instorten en de ongelukkige ingesloten gekwetsten en zieken verpletteren zou, of deed een granaat in de werkplaats, bestemd tot het vullen van bommen, achtereenvolgens den geheelen voorraad met donderend geweld uiteenspringen. Zoo heerschten er in de laatste dagen onder de bezetting menigvuldige bloeddiarrheën, veroorzaakt door het gebruik van bedorven water, toen door de ingevallen bommen de meeste welputten onbruikbaar waren geworden. Daarenboven bemoeilijkten kille regenvlagen en sneeuwjachten den dienst in de open lucht, inzonderheid gedurende de lange nachten, en werd het warme eten schaarsch, toen het ontbeerlijkste kookgereedschap werd vernield gevonden.

En toen eindelijk de blindeeringen instortten, die tot huisvesting der troepen waren gemaakt, moesten de soldaten zich in de sluippoorten, gemeenschapsgangen en kazematten begeven, om op den vochtigen grond, dicht aaneengedrongen uitterusten van hun zwaren dienst.

Voegt men daarbij, gelijk Bosscha zegt in zijn klassiek werk *Neêrlands heldendaden te land*, »de bedorven »lucht en de onreinheid in deze volgepropte holen, den »walm van kaarsen en lampen bij gemis aan daglicht, en »de rook, toen ook de keukens vernield waren en er in de »kazematten moest gekookt worden; dan zal men moeten »erkennen, dat er een loffelijke soldatengeest moest geweest zijn in de manschappen, die dat alles geleden »hebben zonder ontmoediging, zonder morren, en, als de »dienst hen riep op de werken, trouw hunnen plicht »hebben betracht.”

Maar wij zouden ons bestek ver overschrijden, wilden wij, — gesteld dat wij daartoe bevoegd waren — in nadere bijzonderheden treden, en de daden van moed en zelfverloochening vermelden, waarvan de Citadel in die dagen het tooneel was, of de diensten schetsen, door zoo velen aan Vaderland en Koning bewezen. Daarenboven, waar tijdgenooten en ooggetuigen in zienswijze omtrent zoo menigen persoon en zoo menig feit verschillen, zouden

wij wellicht ons schuldig maken aan overschatting der verdiensten des eenen, aan miskenning of verkleining van die des anderen.

Wat hiervan echter zij, de titel van Verdediger der Citadel is een eernaam geworden, krachtens de hulde, die Koning Willem I door de instelling der Citadel-medaille den wakkeren strijders bracht, en de ovatiën, hun allerwege bij hun terugkeer uit de krijgsgevangenschap ten deel gevallen, en de lofliederen, hun ter eer door zoo menig vaderlandschen dichter gezongen, niet minder dan door de uitspraak der geschiedenis. Met eerbied staart een jong geslacht op hen. Maar vooral ook blijft de nagedachtenis van allen, die bij de verdediging het leven lieten, in hooge eer (1).

Volkomen begrijpelijk achten wij het dan ook, dat de plannen, in 1869 beraamd om de bloeiende koopstad Antwerpen uittebreiden en daartoe den vermaarden Vijfhoek te sloopen, menig gemoed met levendige zorg vervulden. Immers, op dat tooneel van hun moed en trouw, waar zij op het bed van eer gevallen waren, had de hand hunner makkers hun een laatste rustplaats bereid. Ten gevolge van den drang der omstandigheden zou nu de rust van hun gebeente worden verstoord. Was het niet plicht, dure plicht te waken tegen de ontheiliging van reliquiën, die iederen rechtgeaarden Nederlander dierbaar moesten zijn?

Dit begreep de Heer J. L. H. Beyens, Oud-officier van het Nederlandsche leger, te dier tijde te Brussel woonachtig. Hij wist zich te vergewissen van de bereidwilligheid van den Belgischen Oorlogsminister om, mocht het Nederlandsch Gouvernement dit verlangen, het kostbare gebeente terugtegeven. Hulde en dank komen hem ervoor toe, dat hij bij eerbiedig adres de aandacht van Z. M. den Koning vestigde op de gevolgen, die de voorgenomen slooping der Citadel voor de daar begraven overblijfselen onzer gevallen helden hebben zou.

Neen, 't was geen wantrouwen jegens onze Zuidelijke

(1) Aanteekening II.

naburen en vrienden, dat toen den wensch deed geboren worden om het gebeente te laten opgraven. Men wist het, de pijnlijke indrukken door de gebeurtenissen van 1830 teweeggebracht, waren reeds sinds lang vergeten. De scheiding tusschen de volken, die, hoe nauw vroeger vereenigd, evenwel door taal, zeden en gewoonten van elkander vervreemd waren, was gebleken geen ramp maar een goede, heilzame zaak geweest te zijn, in beider welbegrepen belang geschied. Alle partijchap tusschen de beide natiën werd dan ook als geweken beschouwd. De herinneringen wekten geen wrevel, geen afkeer. Slechts de verzoening, niet de scheuring werd herdacht! De hand der vriendschap was toegestoken en aanvaard geworden, en daarmede alles uitgewischt. België werd ons een goede, trouwe nabuur, aan welken ons vele nauwe betrekkingen verbonden en met wien wij menig belang gemeen hadden. — Zijn welvaart, in stede van benijd of met een vijandig oog aanschouwd, wordt dan ook door ons toegejuicht en met ingenomenheid begroet. Vaak wappert België's vlag naast onze Nederlandsche driekleur bij feesten en congressen. Het »Wien Neêrl. bloed" wordt in België met dezelfde geestdrift aangeheven als het eigen volkslied. En als eens, waarvoor God ons genadiglijk bewaren moge! het tijdstip aanbreekt, dat een gemeenschappelijke vijand ons bedreigt, dan zullen — hiervan is men sinds lange overtuigd — België's zonen naast die van ons vaderland strijden en, staande in dezelfde gelederen, met elkander wedijveren in moed en zelfverloochening tot heil van beide landen. —

Men begreep dan ook, dat België gaarne zich zou aansluiten bij een hulde, aan krigsdeugd gebracht. En hierin bedroog men zich niet! Met welwillendheid en sympathie ontving men van die zijde onze voorstellen. De krachtadigste medewerking werd toegezegd, toen bij onzen Koning het nobele plan oprees om het stofelijk overschot van de *Militairen*, die bij de verdediging der Citadel gesneuveld en aldaar begraven waren, door een Nederl. oorlogsvaartuig van Antwerpen te

doen afhalen en het plechtig hier te lande ter aarde te bestellen. — Met een niet genoeg te waardeeren ijver en voorkomendheid, werd er een begin gemaakt met het opgraven en kisten der herkende overblijfselen. Deze werden in een der kazematten geplaatst, in afwachting dat tot de opdelving der overige, na de voltooiing der nieuwe vesting — waarschijnlijk in 1873 — zou kunnen worden overgegaan. De vraag, waar de kostbare overblijfselen aan den schoot der aarde op nieuw zouden worden toevertrouwd, behoefde niet lang overwogen te worden. Het antwoord lag voor de hand!..... Hadden die braven zelven hun stem kunnen doen hooren, geen twijfel of zij zouden hun verlangen te kennen gegeven hebben om te rusten in de nabijheid van hem, den ver eerden aanvoerder, op wiens wenk zij het leven lieten, te Ginneken op denzelfden doodenakker, waar met Chassé reeds zijn krijgsmakkers van de Citadel: Seelig, de kommandant der artillerie in de sterkte, de Boer, chef van den staf, en van Deventer, kapitein der artillerie, rustten! Geen andere plek was daarvoor beter geschikt en die eer meer waardig!

Doch ziet: de vijfjarige Reünie van het »Metalen Kruis" nadert. Zij zou in Aug. 1874 te Breda gehouden worden. Daar drukt het Hoofdbestuur dier Vereeniging den wensch uit om de overbrenging van het bereids opgegraven gebeente der Citadel-verdedigers gelijktijdig te doen plaats hebben met die samenkomst. Aldus zou een zoo groot mogelijk aantal hunner voormalige krijgsmakkers aan die plechtigheid kunnen deelnemen en zich aansluiten bij de hulde, door de Regeering te brengen aan hen, die voor Koning en Vaderland op den Vijfhoek gevallen waren. Dezen wensch zal zeker niemand wraken. Hij kwam voort uit een alleszins te waardeeren gevoel, uit een behoefte des harten, en vond ook ingang bij de Hooge Regeering. Van daar en van daar alleen, dat van het oorspronkelijk plan tot bijzetting van het gebeente van *alle* gesneuvelden te gader, afgeweken werd, en men besloot het reeds opgegraven overschot naar Ginneken over te brengen op 21. en 22. Augustus van dat jaar. Dit

overschot was dat der kapiteins van Hoey Schilthouwer van Oostée, Schutter, van Onselen en Morre, den 1sten luit. Lammers van Bueren en den 2den luit. Nantzing en van den sergeant-majoor-vuurwerker Jenck, mitsgaders dat van den kolonel Eymael en den luit. de Haan, die reeds in October 1830 te Antwerpen gesneuveld en op de sterkte begraven waren. Er bestond dus geen de minste reden tot het verwijt, als zou men minder waarde hebben gehecht aan de overblijfselen der Militairen van minderen rang! De omstandigheid, dat de Gerechtigden tot het dragen van het Metalen-Kruis, en daaronder ook zij, die met de Citadel-Medaille versierd waren, in Augustus 1871, te Breda zouden bijeenkomen en, gelijk wij reeds opmerkten, *zelven* verlangden deelenemen aan de hulde, der nagedachtenis hunner voormalige krijgsmakkers te brengen, was de eenige aanleiding en drijfveer tot het wijzigen van het oorspronkelijke plan. — Daarenboven pleit tegen de gegrondheid van een dergelijk verwijt een eenvoudig feit, te weten dat bij de overblijfselen ook het overschot was van den sergeant-majoor-vuurwerker Jenck en van drie kanonniers. Werkzaam in het laboratorium, op het oogenblik dat de aldaar aanwezige granaten en bommen sprongen, stierven dezen een ellendigen dood. Al wat men van hun stoffelijk omhulsel teruggevonden had, was verzameld en tegelijk begraven geworden, en bij de opdelving van het gebeente in hetzelfde kistje geborgen. —

Bij tijds werden de noodige voorbereidselen tot de plechtigheid gemaakt (1), en een commissie benoemd om te Antwerpen de stoffelijke overblijfselen overtenemen en naar Ginneken te begeleiden. Zij was saámgesteld uit de HH. M. D. graaf van Limburg Stirum, te dier tijd gen.-majoor der genie, adj. des Konings in buitengewonen dienst, F. van Exter, toen kol. komm. van het 2de reg. vesting-artillerie, die beiden tijdens het

(1) Aanteekening III.

beleg tot de bezetting der Citadel en W. A. van Gelder, gepens. kap. t/z., die tot de in die dagen voor Antwerpen gestationneerde zeemacht behoorden.

Veertien gewezen onderofficieren en soldaten, versierd met de Citadel-Medaille, werden uitgenoodigd zich bij de commissie als Eeredragers te voegen (1).

De overblijfselen zouden afgehaald worden door Zr. Ms. Stoomschip de Valk, begeleid door twee Rammen en drie Monitors. De geheele flotille werd onder de bevelen gesteld van den toenmaligen directeur en kommandant der Marine te Hellevoetsluis, den schout-bij-nacht J. J. Wichers, die zijn vlag zou hijschen op de Valk (2).

Een andere commissie, bestaande uit de HH. : H. W. Doorman, gen.-maj., lid van het Hoog Militair Gerechtshof; Tiesselinck, gepens. kolon. en Militie-Commissaris te Eindhoven, die tot de bezetting der Citadel, en G. H. Meesman, gepens. kapt.-luit. t/z., die tot de bemanning der flotille voor Antwerpen behoord had, werd aangewezen om de eerste Commissie en de Etats-major der oorlogsschepen te ontvangen te Moerdijk. Hier zou een extratrein gereed staan om de overblijfselen en allen, die deel moesten uitmaken van den lijksstoet, naar Breda te brengen.

Aan al degenen, die tot de bezetting der Citadel behoord hadden en aan de plechtigheid wilden deelnemen, doch niet in staat waren uit eigen middelen hun reizen verblijfkosten te bestrijden, werd verlof gegeven zich tot het bekomen van het benoodigde reisgeld te vervoegen bij de besturen hunner gemeenten, en voor de uitgaven gedurende hun verblijf te Breda en voor de terugreis, bij de administratie der Koninklijke Militaire Academie aldaar.

In het programma, onder de hooge goedkeuring des Konings voor de overbrenging van het gebeente vastgesteld, werden de verdere bepalingen gemaakt en de noodige voorschriften gegeven.

(1) Aanteekening IV.

(2) Aanteekening V.

Op uitdrukkelijk verlangen van Koning Leopold II, zou de overgave van het gebeente te Antwerpen met plechtigen luister geschieden. Zijne Majesteit begeerde zich aldus aantesluiten bij de hulde, te brengen aan den moed van brave krijgers, gevallen in den dienst van het Vaderland.

Door de welwillende, niet genoeg te waardeeren medemerking der Belgische autoriteiten, was weldra alles in gereedheid om de overblijfselen zoo indrukwekkend mogelijk aan de Commissie over te geven. Men wilde hierdoor de laatste flauwe sporen van vroegere oneenigheid uitwisschen en tevens de vriendschapsbanden, die België en Nederland omsnoerden, nauwer toehalen.

Dit doel is volkomen bereikt! De dag van 21 Aug. 1871 heeft beide natiën inniger met elkander vereenigd (1).

(1) Aanteekening VI.

HOOFDSTUK II.

DE OVERDRACHT.

o Had de bouwheer 't ooit vermoed,
Hoe hoog gij Hollands roem zoudt dragen,
Hij had geen heipaal ingeslagen;
Hij had uw grondvest omgewroet.
Onsterflijk zal uw nareem leven,
Verschansing tot den dood verweerd,
Aan de overmacht niet opgegeven,
Dan tot een steenhoop weérgekeerd!

Moog' schat en arbeid, vroeg of laat,
Uw puinen weér tot wanden hechten,
Of mokers en houweelen slechten
Wat nog van U te wagglen staat;
Het is om 't even! Demp uw grachten,
Of hef rondeel en ringmuur weér:
Gij hebt geen grooter roem te wachten!
Gij staat of stort tot Hollands eer!

H. Tollens. De val der Citadel
van Antwerpen.

Op het achterplein van den Vijfhoek, tegen het midden der groote bomvrije afsnijding, was op den dag, bestemd voor de plechtige overdracht van het gebeente, een Lijkkapel opgesteld, met zwart doek behangen. Aan de vier hoeken en in top wapperde de Nederlandsche vlag. Middenin waren op een kleine verhevenheid de negen met rouwfloers bedekte kistjes geplaatst, inhoudende het dierbaar gebeente en prijkende met immortellenkransen en lauwerkronen. Aan de hoeken der kapel stonden zilveren kroonkandelaars met brandende waskaarsen. De grond bij den ingang was met bloemen bestrooid. Krijgstropeeën,

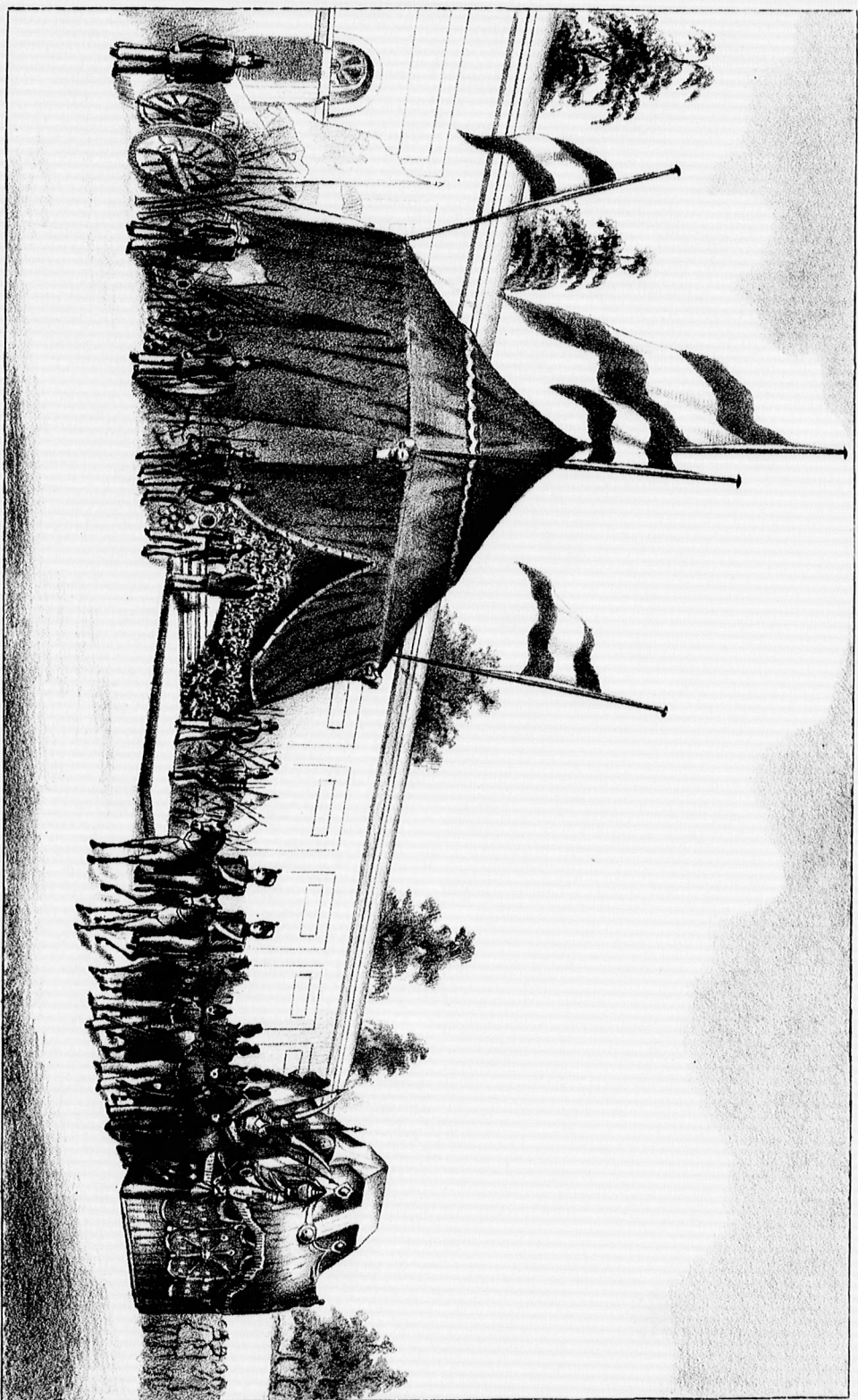
smaakvol uit geweren, houwitsers, kanonnen, bommen enz. samengesteld, verhieven zich buiten de kapel, aan de beide zijden van den ingang.

Op een kleinen afstand stond de lijkwagen gereed, die op last van de Belgische Regeering vervaardigd was. Gevormd uit een langwerpigen vierhoek, overdekt met een rouwfloers, waarop een goudlakensch kruis lag uitgespreid en waarvan drie rijen gouden franjes afhingen, was zij bespannen met zes paarden, in rouwkleeden gehuld. Het baarkleed had men eveneens met gouden franjes afgezet en bezaaid met gulden sterren en zilveren tranen. Aan den voorkant een krijgstropée, bestaande uit een casque, twee kanonnen en bundels speren. Aan den achterkant het Nederl. wapenschild. De Nederl. gezant te Brussel, Mr. van Lansberghe, met het gansche personeel der Nederl. legatie, de civiele gouverneur der provincie Antwerpen, ridder Pycke van Ideghem, de Nederl. consul-generaal te Antwerpen, Cankrien, al de officieren van het garnizoen, die buiten dienst waren, ten getale van minstens 250, in groot tenue met sjerp en met den milit. gouverneur aan het hoofd, bevonden zich des morgens in de Citadel tot ontvangst der Nederl. Deputatie. De bezetting van het Kasteel met een muziekkorps aan de spits, was ook in groot tenue op het plein geschaard, alsmede de 4de en 6de compagnieën van het regiment der genie, die de opgraving, kisting en overbrenging der overblijfselen hadden bewerkstelligd, en nu als Eerewacht waren opgetrokken.

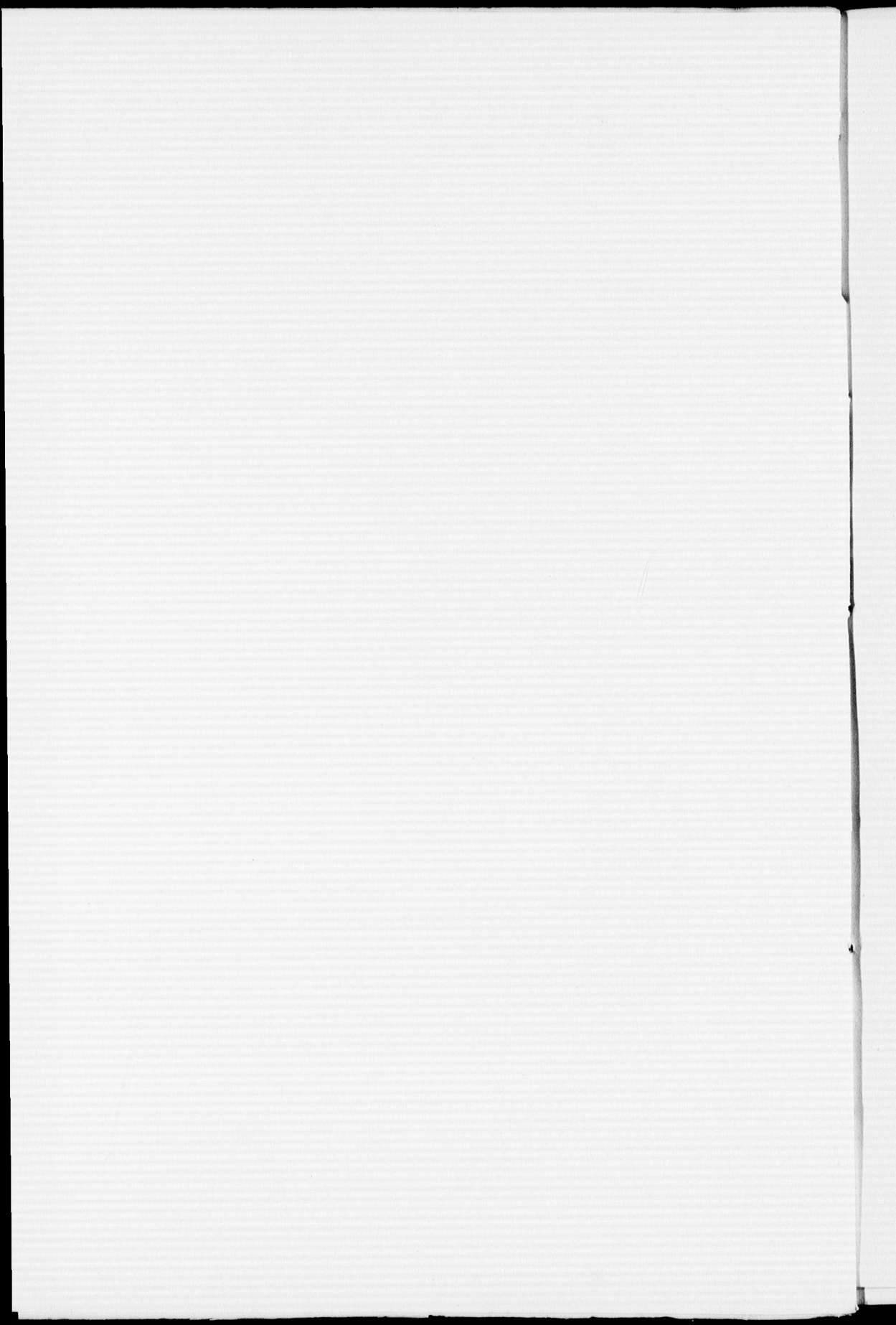
De kade bood op datzelfde oogenblik een prachtig schouwspel aan. De reë was als bezaaid met kleine en groote schepen en booten, waar tusschen de Nederl. Rammen en Monitors en het Amerik. oorlogsschip de Joanita zich fier verhieven. Overal, op de vaartuigen en uit de woningen, wapperden de Nederl. en Belgische vlaggen. —

Overeenkomstig het deswege uitgevaardigde *ordre pour le cérémonial* (1), waarin ter besparing van tijd, met

(1) Aanteekening VII.

Lykkapel en lykwagen te Antwerpen 21 Augustus 1871 (naar eene photographie)

wederzijdsch goedvinden, eenige wijzigingen waren gebracht, zouden de Nederlandsche Heeren aan de kade ontvangen, in stede van aan boord begroet worden. Aan den Steiger, die met de Nederl. vlag versierd was, had zich dus de commissie geschaard, belast om hen te complimenteeren. Daar roffelen de trommen; het muziekkorps heft het Nederl. volkslied aan; de in orde van bataille geschaarde troepen presenteeren de geweren, en de Nederlandsche commissie, benevens de kommandeerende en beschikbare officieren der schepen stappen uit de sloepen, die naar den Steiger koers hadden gezet. — De Schout-bij-nacht was met zijn adjudant en den kommandant van de Valk aan boord gebleven, ten einde daar de overblijfselen in ontvangst te nemen.

Na wederzijdsche begroeting stelde zich de stoet onder kanongebulder en muziek in beweging.

Een ondoordringbare menschenmassa vergezelde hem op zijn weg, genomen langs de Place verte, de Place de Meir, de Rue des Tanneurs enz., naar 't Kasteel.

Aldaar aangekomen werd de ceremonie aanmerkelijk bekort, daar de vijf processen-verbaal van Overgave reeds den vorigen dag waren geteekend geworden (1).

Het kanon begroette de Nederl. Deputatie bij hare aankomst in de sterkte met 21 schoten, die beantwoord werden door de batterij van de Buffel. De troepen, welke het geleide hadden uitgemaakt stelden zich bij den ingang in orde van bataille op en lieten haar voorbijgaan onder het brengen der verschuldigde militaire eerbewijzingen. —

Het was een indrukwekkend, onvergetelijk oogenblik, toen in de Lijkkapel de Militaire gouverneur van Antwerpen, die na den Minister de hoogste militaire waardigheid in België bekleedde, het woord nam en de stoffelijke overblijfselen overdroeg aan de Nederl. Deputatie. Te midden eener eerbiedige stilte verhief zich zijne stem om de gevoelens uittedrukken, waarmede

(1) Aanteekening VIII.

België aan Nederland den kostbaren schat teruggaf. Hij sprak als volgt :

Général et vous, Messieurs de la Députation, soyez les bien-venus sur le sol de la Belgique, où vous venez recueillir les restes mortels de vos compagnons d'armes, morts bravement en défendant cette citadelle.

En me désignant pour vous remettre ces précieuses reliques, le Roi Léopold II a voulu que cette remise fût faite solennellement, afin de rendre un éclatant hommage au courage des braves militaires qui ont succombé au service de leur patrie.

C'est un honneur dont je suis fier, parce qu'il me met en rapport avec des officiers distingués d'un pays ami, et parce qu'il me fournit l'occasion d'exprimer les sentiments d'admiration qu'on éprouve dans l'armée belge pour la bravoure militaire, sans distinction de nationalité.

Le soin de ramener dans leur patrie ces nobles dépouilles, déposées ici depuis bientôt quarante ans, ne pouvait être mieux confié qu'aux braves survivants des défenseurs de cette forteresse et, en première ligne, au digne général comte van Limburg Stirum qui s'est illustré pendant le siège de 1832.

Permettez-moi, général, de rappeler en quelque mots les circonstances, dans lesquelles ont perdu la vie les officiers, dont je vous remets les glorieux ossements.

Parmi eux se trouvent d'abord le colonel Eymael, commandant de la 7me division d'infanterie et le lieutenant de Haan, tous deux morts au champ d'honneur en 1830 et dont les corps ont été inhumés à la citadelle.

Ce fut le 29 Novembre 1832 que l'armée française, arrivée depuis quelques jours devant la citadelle d'Anvers procéda à l'ouverture de la tranchée.

Une flotille, à bord de laquelle servait le capitaine de vaisseau de Gelder, ici présent, fut chargé du rôle difficile de maintenir les communications entre la mère-patrie et la position avancée, confiée à la garde du général baron Chassé, à la tête d'un petit nombre de braves formant la garnison de la citadelle.

Le 6 Décembre, le lieutenant van Bueren, de la 10me division d'infanterie, reçut une blessure mortelle au moment où, à découvert sur le glacis en dehors de la porte de secours, il exhortait quelques soldats à aborder résolument l'ennemi dans une sortie.

Ce fut le même jour que le général Van Limburg Stirum, alors lieutenant du génie, fut blessé grièvement en payant de sa personne dans l'incendie du grand magasin qu'une bombe venait d'atteindre et sur lequel l'ennemi concentrait l'action de ses feux courbes.

Le 10 quelques braves, conduits par le capitaine d'infanterie Morre, firent une vigoureuse sortie pour déloger l'ennemi d'une tranchée qu'il venait d'établir en avant du bastion de Tolède. Ils avaient chassé

l'assiégeant, détruit la Sape, comblé la tranchée, lorsque les Français s'étant ralliés, reprirent l'offensive avec des renforts considérables. Les troupes de la sortie, malgré leur infériorité numérique, soutinrent le combat quelques temps encore, mais le brave capitaine Morre reçut une blessure mortelle à laquelle il succomba bientôt. Ce fut aussi dans cette affaire que périt le lieutenant Nantzing.

Le 12, le capitaine van Onselen, de la 10me division d'infanterie, fut tué par un éclat d'obus au moment où il sortait de la poterne du bastion n°. 1 pour vaquer à son service.

Le même jour, le général Chassé informait la garnison, dans un ordre du jour des plus élogieux que le Roi venait de décorer le lieutenant du génie comte van Limburg Stirum, de son ordre militaire pour sa belle conduite depuis le commencement du siège.

Le 13, le capitaine d'artillerie van Hoey van Ostée fut tué d'un coup de feu à la tête au moment où, debout sur la face gauche du bastion de Tolède, il observait le tir de sa batterie. Cet Officier fut vivement regretté par ses camarades et ses soldats, qui perdaient en lui, les uns un excellent ami, les autres un chef actif, intelligent et dévoué.

Le 19, le capitaine d'artillerie Schutter, digne émule du capitaine van Hoey van Ostée, périt comme lui et de la même manière, au bastion de Tolède.

La mort de ces deux officiers fut une grande perte pour la garnison et surtout pour l'artillerie dont les officiers formaient un petit groupe d'hommes remarquables par leur intrépidité autant que par leur savoir, et au nombre desquels se trouvait le colonel van Exter, une ancienne connaissance que je suis heureux de revoir aujourd'hui.

Enfin le sergent-major Jenck périt lors de l'explosion du laboratoire auquel il était attaché.

Tous ces guerriers furent enterrés dans la citadelle.

La 6me compagnie de sapeurs-mineurs belges, qui par une remarquable coïncidence se trouve présente à la cérémonie de ce jour, fut chargée de mettre leur sépulture en bon état. Un grillage en bois l'entoure et cette faible clôture subsiste jusqu'à ce jour, religieusement respectée par les nombreuses troupes qui ont tenu successivement garnison dans la citadelle.

Et maintenant, général, ramenez triomphalement les restes de ces nobles héros dans leur patrie, où les attend une réception digne du courage que de leur vivant ils ont déployé dans l'accomplissement de leur devoirs militaires.

De president der Nederl. Deputatie, de generaal-majoor van Limburg Stirum, beantwoordde deze toespraak en vertolkte de gevoelens, welke hem en zijne metge-

zellen, ja de gansche natie in dien plechtigen stond bezielden.

Zijne rede, die vaak het oog zijner toehoorders deed tintelen en hun pols sneller kloppen en die meermalen door levendige toejuichingen afgebroken werd, luidde aldus :

Monsieur le Gouverneur Militaire de la position d'Anvers.

Je vous remercie, de tout mon cœur, pour les paroles chaleureuses et bienveillantes que vous venez de nous adresser. Elles viennent du cœur de l'homme de guerre, qui sympathise avec le patriotisme, d'où notre mission émane.

Moi sans doute j'ai souffert; tous les hommes savent souffrir. Je n'eus pas le temps d'agir; l'action seule fructifie, enfante l'action.

Quant à la défense, son mérite doit se mesurer non d'après les pertes, mais d'après la durée.

Messieurs.

Je ne saurais assez vous exprimer combien nous sommes heureux, d'avoir été choisis par le Roi, mes collègues et moi, pour remplir cette mission — mission de paix et d'amitié.

Nous allons emporter les dernières traces du déchirement de 1830, — les restes de nos frères d'armes tués dans la lutte de Décembre 1832.

Il y quinze ans déjà, je signalais la disparition de tout sentiment hostile entre les deux nations. Depuis 1830 elles se sont renouvelées presque en entier. — Elles ont marché avec énergie et fermeté dans la voie du développement intellectuel et moral, dans la voie des améliorations matérielles. Cette noble émulation dans le bien a contribué plus que toute autre chose à effacer des souvenirs douloureux. Une nouvelle génération est surgie et presque tous les hommes — chez vous comme chez nous — qui alors jouèrent un rôle considérable, ont disparu de la scène du monde.

Bientôt la Citadelle, cette grande œuvre d'Alba, disparaîtra, afin que vous puissiez achever la conception grandiose de 1839, et il ne restera aucune trace des lieux mêmes de notre lutte contre la vaillante armée française. Nous devons subir la loi du plus fort; mais dans l'évolution de son *droit*, il y eut de nos jours une variation extraordinaire. Leçon d'histoire dont profiteront assurément les deux peuples amis, qui fraternisent aujourd'hui sur le champ de cette lutte sans espoir.

Nous étions unis à Quatre-Bras et à Waterloo; les événements de 1830 nous séparèrent; mais nous tendons aujourd'hui vers une alliance d'amitié stable, basée sur l'intérêt commun de l'indépendance. Espérons que dans une prochaine grande guerre on verra votre belle armée et la nôtre verser de nouveau leur sang ensemble, comme en 1815, pour la grande cause de la liberté politique.

Depuis le siège j'ai souvent visité votre belle ville. J'ai suivi avec un intérêt bien vif et toujours croissant vos efforts vers la concentration défensive. Ce que j'ai le plus admiré c'est l'immense force intelligente que vous avez déployée pour aboutir à la grande enceinte après les millions du camp retranché de 1852. Faire table rase de choses nouvelles est tâche ardue. La Belgique doit ce grand résultat — résultat unique — à l'énergie de la nation et à la ferme volonté du premier Roi des Belges, aidé par des hommes d'élite dont je ne nommerai qu'un seul : votre illustre ingénieur Brialmont.

Anvers fut de tout temps la clef de la Belgique. Aussi l'oeuvre grandiose que vous achevez maintenant est une conception politique autant que militaire. Comme base matérielle de votre unité nationale, elle est, à mes yeux, un de vos premiers titres de gloire.

Notre Roi, notre armée, le gouvernement et la nation seront vivement touchés de votre réception sympathique et généreuse, et j'ose être ici l'interprète de leur reconnaissance envers sa Majesté le Roi des Belges, votre gouvernement, l'armée Belge et les autorités de cette grande capitale militaire et commerciale.

Nous tenons à remercier ici spécialement monsieur le Gouverneur militaire, monsieur le Gouverneur civil, le général Commandant la province, le colonel Commandant de place et les députations des Régiments de la garnison pour leur salutation fraternelle. Je prie messieurs les Chefs de ces députations de bien vouloir porter à la connaissance de leurs corps l'expression de notre vive reconnaissance. Je dois encore remercier les Compagnies du génie qui ont été chargées de soigner le champ des morts de la citadelle.

Enfin nous avons une dette de gratitude dont nous ne saurions nous acquitter selon notre coeur, envers mon ancien ami le lieutenant colonel Casterman du génie et le garde du génie Duménil, que je connais depuis si longtemps, et qui se sont occupés plus spécialement du soin de retrouver et de conserver les restes que monsieur le Gouverneur militaire vient de nous remettre.

Je leur donne l'assurance que le gouvernement des Pays-Bas apprécie à leur juste valeur les services considérables, qu'ils nous ont rendus. Je suis chargé de leur exprimer sa reconnaissance. Qu'il veuillent bien en même temps agréer l'expression de la gratitude personnelle des membres de la députation et spécialement de la mienne.

L'hommage rendu aujourd'hui à la mémoire de nos morts du champ d'honneur, constitue pour nous tous la solennité la plus imposante, puisqu'il est en même temps une fraternisation militaire et politique de deux nations amies — deux nations qui n'auraient jamais dû être ennemies et qui le furent il y quarante ans — j'ose le prédire — pour la dernière fois. Le souvenir de ce jour restera à jamais profondément gravé dans notre mémoire.

Deze rede, met kracht en overtuiging voorgedragen, maakte een diepen indruk, waarvan de daverende toejuichingen aan het einde schitterend getuigden. De indruk werd verhoogd door het uiterlijk des sprekers, die, waardige krijgsmakker dergenen, bij wier overschot men zich bevond, zijn rechterbeen bij de verdediging der Citadel verloren had en op het tooneel van den strijd met de Milit. Willemsorde was versierd. Wel een bijzonderheid, geschikt om aller sympathie voor den redeenaar te winnen, eene sympathie, hem dus reeds voor het houden zijner voortreffelijke rede gewaarborgd en die de door hem gesproken woorden zoozeer verhoogden. —

Hierop plaatste men de kisten in den lijkwagen. De stoet schaarde zich op nieuw in dezelfde orde als vroeger, met dit onderscheid evenwel, dat de Nederl. gezant en de civiele gouverneur van Antwerpen zich bij de Belgische en Hollandsche autoriteiten aansloten, en de lijkoets, met immortellen en lauwerkransen en frissche bloemen overdekt en gevolgd door de Eeredragers, de voor haar bestemde plaats innam. Twee Belgische artillerie-officieren, de HH.: Guillaume en Coemans, en twee Nederl. zee-officieren, de HH.: v. Mansfeld en Scholten van Aschat, droegen de slippen van het rouwkleed, aldus op een treffende wijze getuigende van de goede verstandhouding en de vriendschappelijke, zusterlijke betrekking, die, Gode zij dank! thans bestaat tusschen twee natiën, voor veertig jaren zóó vijandig jegens elkander gezind. — Op nieuw ruischten de tonen van het Nederlandsche Volkslied. Wederom deed zich het gebulder van het kanon der Citadel hooren, en lieten de klokken van alle kanten hare indrukwekkende klanken weërgalmen. De ontzaglijke volksmenigte, bij de toegangen van het Kasteel als saâmgepakt, opende zich eerbiedig tot het doorlaten van den stoet, die zich langzaam en statig in beweging stelde naar de kade, welke hij weldra, nu langs den kortsten weg, bereikte. — Niet genoeg kan de plechtige stilte geroemd worden, die onder de opeengehoopte menigte heerschte, welke zich overal, waar de trein voor-

bijtrok, verdrong. Groot was het aantal dergenen, die het hoofd eerbiedig ontblootten. Wel werd soms de doortocht bemoeilijkt en was het niet gemakkelijk zich een weg te banen door die dichte menschenmassa's. Doch geen kreet, geen wanklank werd er gehoord! Zelfs de anders zoo luidruchtige en woelige schooljeugd bewaarde, in weerwil dat de kermis de gemoederen vrij wat opgewonden had, een gepast stilzwijgen.

De Schelde-oever en de rivier zelve boden op dat oogenblik den toeschouwer een nog levendiger en indrukwekkender aanblik aan dan 's morgens. Welk een beweging! En wat afwisselende tooneelen! Hier zag men stoombooten, opgepropt met belangstellenden. Daar doorkliefdën kleine of grootere sloepen den stroom. Ginds hadden zich schepelingen aan de masten tot boven in den top vastgeklemd of hingen aan de raas en tusschen het touwwerk. In de woningen, die op de rivier het uitzicht hadden, was er geen raam, geen balkon, geen dak, waar niet toeschouwers van allen rang en leeftijd zich verdrongen. Onder het spelen van het »Wien Neêrlandsch bloed" en onder het gedonder van het geschut van de Valk, beantwoord door de batterij van het Vlaamsche hoofd, droeg men de lijkkasten in de gereedliggende barkassen van de Monitors Heiligerlee en Krododil, en overdekte ze met de Nederl. vlag. Daarop namen de Belgische Autoriteiten en onze gezant afscheid van de Nederl. Deputatie, welke zich in de voor haar bestemde booten inscheepte. Al de roeiers der verschillende sloepen verhieven in dit oogenblik zich van hun banken en zetten de riemen op (1), terwijl alle zich achterin bevindende personen saluëerden. Vlaggen en wimpels werden halfstok geheschen, toen de sloepen van wal staken. Op de schepen zelve stonden detachementen Mariniers onder de wapens aan die zijde, langs welke de sloepen moesten roeien, benevens de equipages. Bij het voorbijvaren sloegen de tamboers den doodenmarsch op hun omfloerste trommen, presenteerden de Mariniers het geweer en ont-

(1) Aanteekening IX.

blootten de bemanningen het hoofd. Ook die van 't Amerikaansche schip Joanita saluëerde bij het voorbijvaren, terwijl het muziekkorps van den Etat-major 't Neêrlandsche volkslied aanhief. — In volgorde legden de sloepen aan bij het Stoomschip de Valk. De commissie werd daar ontvangen door den Schout-bij-nacht en den kommandant van dien bodem. Met hen schaarden zich de kommandeerende en verdere officieren op het halfdek. En terwijl het gansche Eskader, op een gegeven sein, vlag, geus en wimpel halfstok heesch en het geschutgebulder verstomde, werden, te midden eener eerbiedige en indrukwekkende stilte, de lijkkisten op de roosters voor het Roerstel geplaatst op een catafalk van zwart, met witte rosetten versierd doek, en met de Nederlandsche vlag overdekt. Op die vlag werden de kransen en versche bloemen uitgespreid, die op den lijkwagen neêrgelegd waren. Later kwam daar nog een met zwart krip omstrengelde inmortellenkrans bij, waarmede de Schout-bij-nacht, namens de Nederlandsche Marine, den catafalk versierde. De tropeeën van kanonnen, draagbare wapenen, kogels enz., die rechts en links en op den achtergrond zich verhieven, maakten het geheel bijzonder indrukwekkend.

Toen de plechtigheid der plaatsing van de kisten afge-loopen was, nam de Schout-bij-nacht Wichers het woord en sprak met warmte en hartelijkheid de talrijke vergadering aldus toe:

*Generaal en verdere leden der commissie, Kommandanten,
Officieren en bemanningen van 's Konings schepen!*

Het was eene edele gedachte van onzen geliefden Koning, om te bevelen, dat de gebeenten van hen die het leven lieten bij de verdediging der Citadel van Antwerpen, bij het sloopen van dat monument van Neêrlands roem, naar het Vaderland zouden worden overgebracht, om te rusten in de aarde, die ook de stoffelijke overblijfselen bevat van hunnen dapperen aanvoerder, den braven Generaal Chassé.

Het Belgisch gouvernement, begrijpende, dat het afstaan van de voor ons zoo kostbare schatten slechts de banden van vriendschap en onderlinge hoogachting van het Nederlandsche en Belgische volk zou toehalen, aarzelde niet ons daarbij welwillend ter zijde te staan.

En zoo staan wij andermaal bij de gebeenten van hen, die hun leven lieten voor het Vaderland, die vielen in den ongelijken kamp, die stierven op hun post onder het volbrengen van hunnen plicht, en den eed aan Koning en Vaderland bezegelden met hun bloed.

Wat eene reeks van gewaarwordingen komen ons in de gedachten!

Daar zien wij de Nederlandsche flotille, en van Speyk's beeld zweeft ons voor oogen!

Hier schittert de vlam uit de brandende puinhoopen der Citadel ons tegen en, van Bueren, u zien wij sneven, terwijl gij een bedrukten vader, die aan zijn achtergelaten kroost dacht, moed inspraakt, en u te veel blootgaaft! Morre, Nantzing, wat traadt gij dapper voorwaarts naar de vijandelijke loopgraven, maar het lood des vijands spaarde ook uw dierbaar leven niet! Van Onselen, gij sneefdet als trouw soldaat op het bastion Hernando, en de tranen uwer zonen, die toen nauwelijks den vadersnaam konden stamelen, zullen thans op uw graf vloeien! Van Hoey! gij de beminde officier der bezetting, ook gij stierft den heldendood, en uw krijgsmakker Schutter, sneuvelde als braaf soldaat op dezelfde plek. Eymael en de Haan, reeds vroeger waart gij gesneuvelde, maar ook u voeren wij met ons mede.

Maar al zijn er bijna veertig jaren over heengegaan, Neêrland heeft zijne dappere zonen niet vergeten, die hun bloed op het altaar des Vaderlands plengden.

Deze plechtigheid is er een sprekend bewijs van; want na veertig jaren komt de Nederlandsche zeemacht weder, om de stoffelijke omhulsels te halen van hunne medestrijders op de Schelde.

Dappere verdedigers der Citadel, — uw wanhopend pogen om het u toevertrouwde goed te behouden was te vergeefs. Met den ontembaren moed van den leeuw kondt gij toch het woedend verderf niet afwenden; de Citadel was verloren; maar Neêrland's eer was gered. Zoolang Neêrland zal bestaan, zal het u nimmer vergeten!

Spitsbroeders, die gerechtigd zijt tot het dragen der Citadel-medaille, aan u is de treurige doch eervolle taak opgedragen, om andermaal de gebeenten van uwe krijgsbroeders, van hen, die gij zoo trouw ter zijde stondt, naar eene nieuwe rustplaats overtebrengen; in u ziet het jongere geslacht nog steeds het toonbeeld van waarachtigen moed, roemvol beleid en onkreukbare trouw aan het Huis van Oranje.

Met zulk een voorbeeld voor oogen is Nederland onverwinbaar!

Als Kommandant van het Nederlandsche eskader, dat de stoffelijke overblijfselen van de gesneuvelde officieren vergezellen zal, plaats ik, namens de Kon. Ned. Marine, dezen immortellenkrans op de lijkstenen gedurende den overtocht, als een oprecht bewijs van waardeering van de verdiensten van de gesneuvelde officieren van het Nederlandsche leger, met hetwelk de Marine zich onafscheidbaar verbonden acht. En aan u, gebeenten der dappere soldaten der Citadel, roep ik voorloopig

een tot wederzien toe. Ook weldra zult gij rusten bij uwen aanvoerder en de officieren, die gij zoo trouw ter zijde stondt."

Deze echte zeemanstaal, die door waarheid, rondborstigheid en eenvoud zich kenmerkte, vond in de harten den weêrklank, dien zij ten volle verdiende. De graaf van Stirum beantwoordde haar op waardige wijze met een kort, maar hartelijk woord van dank. Onder den indruk van het gehoorde ging men uiteen om zich te begeven de een naar zijn schip, de andere naar den wal. — In den korten tijd van minder dan drie uren was alles afgeloopen. Wel een treffende getuigenis voor de hoogst welwillende medewerking van de Belgische autoriteiten, en voor het overleg, waarmede de maatregelen tot welslagen van de zaak beraamd waren!! — Het sein werd gegeven tot vertrek. De ankers werden gelicht, en het smaldeel stelde zich langzaam en statig in beweging en doorkliefde den breeden Scheldestroom, beladen met de kostelijke vracht, die het zoo spoedig mogelijk naar het Vaderland moest overbrengen. Om tijd te winnen was er met wederzijdsch goedvinden bepaald, dat er verder geen saluutschoten meer gewisseld zouden worden. Want wilde het eskader op het vastgestelde uur Moerdijk bereiken, dan moest, met het oog op het getij, het anker zoo spoedig mogelijk gelicht worden. Vooraan stoomden de Monitors; de Rammen volgden, en eindelijk verliet tegen half één ongeveer het Admiraalschip de reë. — De eerste plechtigheid was geëindigd, die ongetwijfeld op allen die haar bijwoonden, een diepen indruk maakte, en de banden die ons met België vereenigen, nauwer toehaalde. Ten minste liet zij in de harten onzer officieren van zee- en landmacht beide, een diep gevoel van erkentelijkheid achter voor de sympathetische hulde, door de Belgische Regeering en Antwerpen's ingezetenen gebracht aan de nagedachtenis hunner, vóór veertig jaren op het veld van eer gevallen krijgsmakkers.

HOOFDSTUK III.

DE TERAARDEBESTELLING.

Thans in des *Konings* naam , op eigen grond begraven,
Worde in den naam van *God* die Neêrlands bede hoort,
Die laatste rustplaats nooit gestoord,
Als 't eeuwig eigendom der *Braven*,
Die, met de wapens in de hand,
Gesneuveld zijn voor de eer van 't land.

J. H. Burlage. De laatste Eere te Ginneken
(22 Aug. 1871.)

Sombere wolken hingen er den 22. Augustus boven de stad Breda en hare omstreken. Een aschgrauwe tint was over alles verspreid. Het scheen of de natuur zich in een rouwfloers gehuld had, als wilde zij van hare instemming doen blijken met de aandoenlijke plechtigheid, welke op dien dag zou plaats hebben. Alles wetigde de vrees dat een dichte regen de uitvaart zou verstoren. Gelukkig bleek die vrees ijdel. Wel bleef de zon zich den ganschen morgen verschuilen, doch voor regenvlagen werd men bewaard.

Zoowel te Breda als te Moerdijk zou de deelneming der bewoners in de plechtigheid blijken.

In den omtrek van de Moerdijsche haven, waar alle schepen de vlag in top doch ter halver stok geheschen hadden, verdrong zich des morgens tegen acht uur eene groote menigte. Aan den ingang dobberden een aanzienlijk aantal schuiten en jachten, opgepropt met belangstellenden, op de zacht kabbelende golven. Uit alle woningen, zoover het gezicht reikte, wapperde de Nederl. driekleur, ter halver stok uithangende. Aan de landingsplaats bevonden zich de commissie tot ontvangst van het

gebeente op den Vaderlandschen grond, en de bevelhebber in de tweede Militaire Afdeeling, gen.-majoor baron van Dedem met zijn adjudant, benevens een groot aantal burgers en militairen van alle rangen. — Eindelijk zag men in de verte rookwolken oprijzen.... Zij naderden al meer en meer en werden al zwaarder en zwaarder.... De turende blik onderscheidde de oorlogsbodems.... Tegen negen uur was het smaldeel in het gezicht.

Daar donderde een schot. En de vuurmonden van de Valk verkondigden met dof dreunend, langs het water voortrollend en aan de huizen weërkaatst geluid, dat de kostbare last, dien men te Antwerpen aan boord genomen had, behouden aangekomen was. — De schepen lieten het anker vallen.

Terwijl het geschut voortging met bulderen, en de tamboers der Mariniers op hun met rouwfloers overdekte trommen den doodenmarsch sloegen, begeleid door de schelle fluitjes der pijpers, begonnen de klokken der Catholieke en Protestantsche kerken te Moerdijk te luiden. In dezelfde orde, die te Antwerpen bij het inschepen der kisten gevolgd was, verliet de flotille van barkassen en sloepen het Admiraalschip, waarbij zij zich tot opneming van haar vracht of hare passagiers vereenigd had. Alleen dit verschil viel er bij optemerkken, dat de Schout-bij-nacht en zijn adjudant, benevens de kommandant van de Valk hunne plaatsen in de flotille hadden ingenomen, en dat de sloepen de kommandanten der Monitors en de eerste officieren der Rammen, benevens het geheele beschikbare personeel der Etats-major aan boord hadden. — Dezelfde ceremoniën bij het afdalen der lijkisten en het voorbijroeien der oorlogschepen werden ook thans in acht genomen. Met moeite baande zich de flotille een weg te midden der schuiten en booten, die zich bij den ingang der haven verdrongen. Eindelijk kwam zij aan wal. De onscheping had plaats. En terwijl de Eeredragers de lijkisten plaatsten vóór den toegang tot het station, nam de Heer de Jongh, burgemeester van Zwaluwe, het woord om aan de beide commissiën een

welkomstgroet te brengen en de verzekering te geven dat 't gemeentebestuur het met hem een duren en heiligen plicht rekende, onder medewerking van de ingezetenen, der weemoedvolle plechtigheid alle mogelijke eer en allen luister bijzetten. Nadat door den generaal van Limburg Stirum dezen welkomstgroet met een kort woord van dank beantwoord was, bestrooiden eenige, geheel in het wit gekleede en met zwarte écharpes en rouw-kapsels versierde jonge meisjes, met palmtakken of eiken- en cipressenloof de kistjes, die reeds door een aantal kransen en loover, uit den vreemde medegebracht, waren overdekt, en ontvingen voor dit huldeblijk den dank der commissiën. — Toen het eindelijk gelukte een weinig stilte te verkrijgen, vatte de grijze generaal Doorman het woord namens de commissie, aan welke de eervolle taak opgedragen was om op den vaderlandschen grond de deputatie, die het gebeente te Antwerpen in ontvangst genomen had, te verwelkomen. Met eene, ondanks zijn hooge jaren nog heldere, doch thans van aandoening trillende stem riep hij den stoffelijken overblijfsels zijner gevallen krijgsmakkers en zijn geachten wapenbroeders, die ze hadden overgebracht, een hartelijk welkom toe. »Welkom"! dus sprak hij ongeveer:

Welkom, welkom op den vaderlandschen grond met de stoffelijke overblijfselen van onze gevallen krijgsbroeders. Welkom, geachte wapenbroeders, met het gebeente van hen, die, midden in een fellen strijd, in het vervullen van hunne plichten het leven lieten bij de verdediging onzer heiligste rechten, bij de verdediging van het lieve Vaderland! Schoon is de taak, die het Z. M. onzen geëerbiedigden Koning behaagde u op te dragen, en hartelijk wensch ik u geluk met de aanvankelijke volbrenging van den door u, evenals door mij, zoo gaarne aanvaardden last.

Tot u, mijn oudsten vriend en kameraad, in het bijzonder een enkel woord om u mijne voldoening te betuigen, dat het mij gegeven is u hier te ontmoeten. Tot u, die een der eersten waart dien het ongeluk moest treffen, waarvan gij sedert de blijken draagt. Gij, die in de vervulling van een opgedragen last, zoo noodlottig verminkt werd, aan u is het mij eene behoefte, de woorden van onzen braven Seelig in herinnering te brengen bij het vernemen van het onheil dat u trof. »Dat is een ramp", zeide hij, »die niet vergoed kan worden"! Die woorden zijn u een troost; zij waren de juiste erkenning uwer ver-

diensten, die wij ook allen huldigden. Het zij u gegeven, geachte kameraad! nog menig jaar de voldoening te genieten van een in den dienst van het Vaderland wel besteed leven.

En gij, waarde wapenbroeders der Koninklijke Marine, die onder den heldhaftigen Koopman, zulk een krachtdadig aandeel in de verdediging des Vaderlands hebt genomen, ook aan u mijnen dank voor de overbrenging der asch onzer gesneuvelde broeders.

Was de samenwerking van de marine met het leger zooals die toen plaats vond, zoo gewenscht mogelijk, ook thans is het mijne innige overtuiging, die ik hier met den meesten nadruk te kennen geef, dat alléén door eendrachtig samenwerken van zee- en landmacht, het Vaderland in de ure des gevaars even roemrijk zal verdedigd worden als toen, en wij allen, zoo noodig, ons leven zullen laten voor Vaderland en Koning! Het zij zóó!

Generaal van Limburg Stirum, wiens mond overvloeide van lof voor de hartelijke wijze, waarop de Deputatie te Antwerpen door Regeering en bevolking was ontvangen en bejegend, betuigde daarop in waardige taal zijn welmeenenden dank voor die gevoelvolle toespraak en voor de heusche woorden, in het bijzonder tot hem gesproken. Voorts verklaarde hij dat het voor de gansche commissie een groote voldoening was op den vaderlandschen grond te worden verwelkomd, inzonderheid door den man, die in de artillerie-verdediging der Citadel een zóó belangrijk aandeel gehad had, — den officier van 1815, den oudste in jaren en hoogste in rang van de Citadel-strijders, die nog in werkelijken dienst waren. Eveneens sprak de Schout-bij-nacht Wichers namens de Marine een kort en krachtig woord van dank. Beide sprekers bezegelden hun woorden met een warmen, oud-Hollandschen handdruk, een niet minder welsprekende uiting van het gevoel, dat hen bezielde.

De negen kistjes werden nu door de Eeredragers naar den lijkwagen gebracht en daarin neêrgezet. Deze was met zijn zwart fluweel bekleed. Op elk der vier zijwanden was een groote Frontispies aangebracht, met den plattegrond der Citadel, in zilver, versierd. Aan de vier hoeken prijken kanonnen, halverwege uit den wagon te zien, en uit wier monden zich vlaggen verhieven, met fluweelen strikken omfloerst. De groote zijopeningen

waren van vier zware fluweelen gordijnen voorzien, die met fraaie banden opgehouden werden. Het onderstuk had men bijna geheel met fluweelen *lambrequins* gemaskeerd. In den waggon was een catafalk opgericht, waarover, tot dekking der kistjes, in bevallige plooiën het rijk met zilveren franje omboorde en met twee zilveren afbeeldingen van de Citadel versierde lijkkleed gespreid was. — Allen die deel zouden uitmaken van den lijkstoet, plaatsten zich in de voor hen bestemde rijtuigen. Een laatst saluutschot deed zich van de Valk hooren, en onder het schrill gerekt gefluit der locomotief stelde zich de trein in beweging, om te 11½ uur ongeveer aan het station te Breda stil te houden. —

Het gebulder der exercitie-batterij van de Kon. Milit. Academie verkondigde der bevolking, dat het kostbaar gebeente het gebied der stad bereikt had. Den ganschen ochtend door hadden zich een groot aantal belangstellenden reeds langs de straten bewogen, in afwachting der dingen, die komen zouden. Die menigte groeide van oogenblik tot oogenblik aan. Uit alle huizen, waar langs de stoet moest trekken, wapperde de Nederlandsche vlag ter halver stok, voorzien van een zwarten wimpel, of wel hing zij uit, met rouwstrikken omstrengeld of in floers gehuld. — De toenmalige Minister van Oorlog, de generaal-majoor Engelvaart, die Z. M. den Koning vertegenwoordigen zou bij de plechtigheid, zelf een Citadelsrijder, was bereids den vorigen avond aangekomen en wachtte in het Hôtel de Zwaan het bericht der aankomst af. Aan het station verdrong zich een onafzienbare menigte, en stond een groot aantal rijtuigen gereed tot opneming van hen, die aan den optocht zouden deelnemen. Het geheele garnizoen in groot tenue was er geschaard: deputatiën uit het Nederl. Leger, uit de Schutterij en het Oost-Indische leger, de burgemeester en wethouders van Breda, verschillende sectiën van het Metalen-Kruis met hare banieren, de versierden met het Zilveren Kruis, de betrekkingen der Militairen, wier gebeente zou worden ter aarde besteld, in één woord allen, die met de van Moerdijk gewachten den stoet zouden uitmaken, waren tegen elf uur aanwezig.

Bij den ingang stond de lijkkoets, op even nette en smaakvolle als doelmatige wijze versierd. Zij was gespannen met vier paarden, in zwart laken gehuld. en aan de koppen met staatsiepluimen getooid. Die koets dagteekende uit de 17de eeuw en heeft waarschijnlijk behoord tot de rijtuigen van het Oude Hof der Prinsen van Oranje, baronnen van Breda. Zij was geheel met zwart laken gedrapeerd. Aan de vier hoeken hingen zilveren lauwerkransen, vastgestrengeld met strikken van zwart fluweel. Midden op het bovenvlak verhief zich een sierlijke urn, halverwege omhuld door een zwart zijdenfluweelen, met zilveren franje omboord lijkkleedje; urn en kleedje waren omvat in een grooten zilveren lauwerkrans. De groote hangriemen van den wagen waren voorzien van zware zilveren gespen in antieken stijl. In den wagen was een catafalk geplaatst, overdekt door een zwart lakensch, met zware zilveren franje omzet lijkkleed, aan beide zijden prijken met zilveren afbeeldingen der Citadel. —

Van de aankomst des treins werd per estafette bericht gezonden aan den Minister van Oorlog, die onmiddellijk zich naar het station begaf, waar hij door de daar verzamelde Opper- en Hoofdofficieren werd ontvangen. Overeenkomstig het programma der plechtigheid, gaf de graaf van Limburg Stirum aan 's Konings vertegenwoordiger verslag van de schitterende ontvangst der commissie te Antwerpen en van de overbrenging van het gebeente naar Breda. Hierop gelastte de Minister de stoffelijke overblijfselen in den rouwwagen te plaatsen. Aan dien last werd, onder een krachtig bataillons-salvo, gevolg gegeven. De met de lauwertakken en bloemen versierde lijkstrijken werden door de Eeredragers in de koets gezet en met een lijkkleed overdekt. De Minister legde er nu twee groote, prachtig bewerkte kransen op neder, een lauwer- en een immortellenkrans, die ovaal van vorm, een meter groot over de lengte en omstrengeld met linten als van de Citadel-Medaille, hem te dien einde door Z. M. den Koning toegezonden waren. En bij den lijkwagen staande, sprak hij met een stem, die getuigde van de diepe aandoening, welke hem vervulde bij het volbrengen van den

eervollen, hem door Z. M. opgedragen last »het brengen eener erkentelijke hulde aan de nagedachtenis zijner voormalige wapenbroeders,» ongeveer de volgende indrukwekkende woorden :

Z. M. onze geëerbiedigde Koning heeft mij den vereerenden last opgedragen om de stoffelijke overblijfselen van de dapperen, die voor het Vaderland het leven lieten, en op de Citadel van Antwerpen begraven werden, gedurende de overbrenging van hier naar hunne laatste rustplaats op vaderlandschen bodem, met een lauwerkrans en een immortellenkrans te versieren.

Z. M. had daarbij op het oog hulde te brengen aan zooveel verdiensten, zooveel opoffering, zooveel liefde voor Koning en Vaderland, als waarvan door deze braven blijken zijn gegeven.

Het is verder Zr. Ms. verlangen dat deze beide kransen, na gediend te hebben op het lijkkleed, en na afloop der plechtigheid te *Ginneken*, zullen gezonden worden, de lauwerkrans aan de Kon. Milit. Academie, de immortellenkrans aan het Koninkl. Instituut voor de Marine te Willemsoord (1). — De Koning vertrouwt dat, daar bewaard, de kransen zullen strekken om bij jeugdige krijgslieden de herinnering levendig te houden aan hen, die door moed en plichtsbeseft uitblonken en de eer van de vlag door onkreukbare trouw wisten te handhaven, waardoor een schoone bladzijde aan de geschiedenis van ons vaderland kan worden toegevoegd.

Ik houd mij overtuigd, dat allen hier tegenwoordig de gevoelens van den Koning, welke Hem aanleiding gaven om den lijkwagen met deze kransen te versieren, evenals ik, dankbaar zullen waardeeren."

En zoo was nu de ure genaderd, dat de stoffelijke overblijfselen der helden van de Citadel, aan den vaderlandschen grond zouden worden toevertrouwd.

Onder leiding van den plaatselijken kommandant van Breda, kol. Leyssius, vormde zich nu de stoet (2). Op dat oogenblik zweeg het kanon, en begonnen de klokken hare sombere tonen door het luchtruim te laten weërgalmen, om niet te verstommen zoolang de trein zich op het gebied der gemeente bevond. Onder de weemoedige, indrukwekkende accoorden van de treur-

(1) Aanteekening III, 2de afdeeling.

(2) Aanteekening X.

marschen, aangeheven door de stafmuziek der grenadiers en jagers en het muziekkorps van het 6de regiment infanterie, stelde hij zich in beweging, en doorliep langzaam en statig, onder een verbazenden toeloop, de aangewezen straten. Op allen maakte de plechtigheid een diepen indruk. Wat al gewaarwordingen wekte zij niet op in het gemoed van den toeschouwer! Het gezicht van de krijgslieden van allerlei rang bij land- en zee-macht, die vaderland en Koning met eere hadden gediend, of beiden nog hun beste krachten wijdden; van al die warme vrienden van hun vorst en hun volk, die bereid waren hun bloed voor beiden te storten of getoond hadden daartoe bereid te zijn; ook van hen, die in raadzaal en burgerlijke betrekking de belangen van stad en land met toewijding behartigden, deed den boezem zwellen van rechtmatigen trots op hun bezit, en verlevendigde bij menig een de overtuiging dat Nederland, zóólang het zulke zonen en zonen van dien aanleg telt, bij eendracht niets van de toekomst te duchten heeft. Maar ook de aanschouwing van den lijkwagen, beladen met zijn kostbare vracht, deed de teérste snaren in menig hart trillen, snaren van weemoed bij de gedachte aan de braven, in de kracht huns levens weggerukt, van vreugde over de terugbrenging van hun gebeente naar den vaderlandschen grond en over de welverdiende hulde, aan hunne nagedachtenis gebracht, doch vooral van dankbaarheid jegens den Koning, die de behoefte gevoeld had hunne diensten, na veertig jaren, zóó te eeren.

Een eerbiedige stilte heerschte, overal waar de stoet voorbijtrok, onder de schare, die van heinde en ver toegestroomd was om van dit schouwspel getuige te zijn. Ieder ontblootte bij het voorbijrijden van den lijkwagen het hoofd. Soms, in minder breede gedeelten der stad of op punten, waar de straten elkander kruisten, was het noodig een oogenblik stil te staan, of werd het moeilijk zich bij den aandrang der menigte een weg te banen. Toch deed zich geen wanklank hooren, en bleef de diepste stilte heerschen, en kon men op een grooten afstand de indrukwekkende tonen der treurmuziek hooren. Terwijl

voor alle woningen belangstellende toeschouwers zich verdrongen, trok men langzaam voort tot aan het dorp Ginneken. Toen men aan de grens van het gebied der stad gekomen was, hielden de klokken te Breda op met luiden, en begonnen die van Ginneken hare doffe tonen te doen hooren, en sloot het college van Burgemeester en Wethouders dier gemeente zich bij den trein aan. Het dorp vertoonde hetzelfde schouwspel als de stad. Overal vlaggen ter halver stok of met rouwfloers omwonden: overal een onafzienbare rij toeschouwers: overal een diepe, eerbiedige stilte! —

Nabij het kerkhof gekomen, stelden zich de troepen in orde van bataille en lieten onder het presenteeren van 't geweer den stoet voorbijtrekken. Eindelijk stond deze bij het ijzeren hek van den doodenakker stil. In dezelfde orde, waarin zij elkander in den optocht volgden, verlieten nu de personen, die tot den trein behoorden, hun rijtuigen en schaarden zich allen op het kerkplein. — Door de zorgen van het kerkbestuur der Hervormde gemeente was er op het kerkhof een gemetselde kelder gereed gemaakt, groot genoeg om ook het overschot der andere, bij de verdediging der Citadel gesneuvelde militairen te bevatten.

De kisten werden uit den wagen op de baar geplaatst, en onder de sombere tonen der treurmuziek, trok de stoet langs de graven van Chassé en de Boer en het gedenkteeken, aan Seelig gewijd. Een liefelijken indruk maakten op velen die graven en dat monument, versierd als ze waren met rouwvlaggen en immortellenkransen. Nabij den kelder was een peloton infanterie opgesteld, dat bij het voorbijtrekken van de lijkbaar, op het kommando: »Hoog! vuur!» een salvo lostte en verder de verschuldigde militaire eerbewijzingen bracht. — De baar werd voor de opene groeve gezet; op den buitenmuur van den kelder plaatsten zich de Minister van Oorlog en de beide Commissiën. Al de aanwezigen schaarden zich met bewogen gemoed in het rond. Het klokgelui houdt op. Een diepe stilte heerscht op den gewijden grond. Daar verheft de graaf van Limburg

Stirum zijne stem, na hiertoe verlot van den vertegenwoordiger des Konings bij de teraardebestelling te hebben gevraagd en bekomen, en spreekt met al de kracht eener warme overtuiging een indrukwekkende rede uit, bestemd om de beteekenis der plechtigheid te verklaren tegenover zijn vroegere en tegenwoordige krijgsmakkers en het gansche volk van Nederland. De mannelijke taal, welke zijn mond ontvloeide, zou reeds wegens den rijkdom der medegedeelde bijzonderheden en de verheven gevoelens die zij ademde, een eervolle plaats beslaan in dit geschrift, ware het niet dat de volledigheid eischte die toespraak in haar geheel optenemen. Zij luidde aldus :

WAARDE LANDGENOOTEN.

De Koning — hier vertegenwoordigd door den Minister van Oorlog, een wapenbroeder van 't Kasteel — droeg ons den vereerenden last op het gebeente der kameraden, te Antwerpen gevallen in den strijd der scheiding met België, die in 't kasteel begraven werden, naar herwaarts over te brengen. De Koning wilde dat die overblijfselen in Oud-Nederlandschen grond zouden rusten, naast deze graven, — bij het graf van Chassé.

Hoe kwam dit na zoovele jaren? Mag ik het U verhalen? Die vermaarde veste, door Alba voor drie eeuwen gesticht, zal worden gesloopt. Dit is noodig voor de voltooiing der omwalling van de nieuwe vesting, waaraan de laatste hand wordt gelegd. De oude vesting zelve, de grootste van 't voormalige Rijk der Nederlanden, is verdwenen, en van den vijfhoek zal weldra niet meer over zijn dan roem.

Op het verzoek door ons bestuur, naar 's Konings bevelen, aan 't Belgische gericht, hebben hun autoriteiten, met eene liefderijke zorg — niet genoeg te erkennen en roemen — vóór de afgraving der bolwerken het gebeente doen verzamelen. Gister werden de overblijfselen door ons plechtig in ontvangst genomen.

Wij werden ontvangen met groote pracht en militairen luister. Het gebeente werd overgegeven in 't kasteel zelf door de hoogste militaire macht, den gouverneur der stelling van *Antwerpen*.

Het was de uitdrukkelijke wil van Zijne Majesteit den Koning der Belgen, dat de overblijfselen op de plechtigste wijze zouden worden overgegeven, ten einde eene schitterende hulde te brengen aan den moed van hen, die gesneuveld zijn in den dienst van hun vaderland. De belgische regeering, alle autoriteiten van de militaire en handelshoofdstad van België, Antwerpens ingezetenen, — ja het belgische volk — hebben gewedijverd in het brengen van eene edele hulde aan onze dooden

van het veld van eer. De plechtigheid was hoogst indrukwekkend, wijl ze tevens was eene verbroedering van twee gelukkig nu bevriende volken, volken die nooit vijandig hadden moeten zijn en die voor veertig jaar — ik durf het met vertrouwen spellen — dit waren voor de laatste keer. De herinnering zal ons blijven diep gegrift in den geest. Voor die hulde is uitbundig dank betuigd. Daarbij heb ik tot hen, die het meest en zeer veel bij de opsporing en bewaring van het gebeente zijn betrokken geweest — mijn vriend Casterman en den opzichter Dumenil — een speciaal woord van innige erkentelijkheid gericht.

De rol van 't kasteel in de gebeurtenissen van 1830—31 en 32 was hoogst belangrijk. Zij is beschreven in tal van werken, o. a. in Koopman's Zeemacht voor Antwerpen, in Lastdrager's geschiedenis, in de Herinneringen van Staats, in Engelberts Gerrits' en in Bosscha's Heldendaden, in Knoop's arbeid op Seelig's journaal, om slechts van Nederlanders te gewagen. De oude vesting was de sleutel van België en het kasteel was de sleutel der vesting. Dus, sinds eeuwen haakte een ieder die in België invloed wilde oefenen, naar dien kostb'ren schat, en moest hij, na het uitbarsten der onlusten te Brussel op 24 Augustus 1830, in kort tot strijd aanleiding geven.

Welke was die rol? Zij moge hier kortelijk worden aangeduid.

Toen op 26 Oktober 1830, in Antwerpen, na het vertrek der Prinsen van Oranje, het oproer uitbarstte, werd de citadel het toevluchtsoord der trouwe bezetting. Den volgenden dag reeds stelde zij onder het beleid van Chassé, geschraagd door de jeugdige kracht van Bernhard van Saksen, paal en perk aan de beweging, die haar gebied — om mij van Bosscha's woorden te bedienen — dreigde uitbreiden over de grenzen van Oud-Nederland.

Wijl 't toch bleek, dat geen ander middel baten zou, liet de heldhaftige bevelhebber de stad bewerpen (1). Hierdoor kwamen de gemoederen ras tot bedaren en kon men de benden weren, die de sterkte bestoken wilden.

Gelijktijdig handhaafde de zeemacht voor Antwerpen onder Lewe glansrijk haar alouden roem en de eer van Nederland. Ik behoef slechts te herinneren het geduchte vuur van *d'Euridice*, het vlagschip, van *de Komeet* onder Koopman, van *de Proserpina* onder van Maaren, van *de Gier* onder Zoutman en van de kanonneerbooten tegen de kaaien en de keel der stad, — te wijzen op de zware verliezen door haar geleden, op het kostbaar bloed van Klinkhamer, van Maas en vele mindere braven, die op dien dag getroffen werden.

Die bewerping was het eenige voorbeeld van 't gebruik door ons van indirecte middelen in den hachelijksten strijd. De nood drong; er was geen tijd te verliezen; Antwerpen's burgerij moest worden gebracht

(1) Aanteekening XI.

tot het besef der »noodzakelijkheid van niet langer de gewapende menigte teugelloos te laten voorthollen;» de bezetting was afgesneden en de boodschap van hare macht — van haren wil — was langs geen anderen weg te brengen.

Na die tuchtiging van de woelige handelstad, genoot de veste over ruim twee jaar eene betrekkelijke rust. Wel wilden de bureu — toen onze ergste vijanden, thans onze beste vrienden — haar voor eigen rekening gaan belegeren; maar de plans daartoe, die zij — aangemoedigd door onze lijdzaamheid — reeds ten halve hadden mogen uitvoeren, vielen plotseling in duigen door de rassche vorderingen van ons zegevierende leger, onder de aanvoering van den held van Quatre-Bras — Willem van Oranje, 's Konings onvergetelijken vader — en vooral ook door de energieke optreding der bezetting in den gedenkwaardigen uitval van den 5. Augustus 1831, waarbij verscheidene wapenbroeders hoogen roem verwierven.

Het tractaat van November 1831 waarborgde aan België het bezit van 't kasteel en van de andere sterkten aan de Schelde, die in onze handen waren, de stelling van 't Vlaamsche Hoofd, de forten Lillo en Liefkenshoek.

Aan dien harden eisch weigerde Willem I te voldoen. De uitvoering van een waarborg hadden twee groote volken, in een bond van baatzucht en van vrees, Engeland en Frankrijk, op zich genomen, en in November 1832 werden onze havens geblokkeerd, en verscheen een machtig fransch leger in België om ons van de Boven-Schelde te verdrijven. De citadel werd belegerd. Zij hield, onder den heldhaftigen Chassé, stand van 30 November tot 23 December, ruim drie en twintig dagen. Bezien aan 't licht dezer dagen, is dat voor een plaats, welke men nu een kogelvanger zou noemen, inderdaad veel. Hare bezetting leverde door die verdediging tegen een twintigvoudigen vijand, gesteund door de grootste wapenplaats van België, door alle hulpbronnen van dit rijke land en van het machtige Frankrijk, gesteund ja door de vrees van Groot-Brittanie, het schoonste protest van recht tegen macht, waarvan de geschiedrollen der eeuw gewagen. Hoe treffend wordt nu dat protest aan de jongste wereldgebeurtenissen! De groote natie, die op ons toen het recht van den sterkste oefende, was er ver af van te denken, dat binnen veertig jaar, datzelfde recht, met veel meer klem nog, op haar zou worden toegepast! Ziet: de wereldgeschiedenis is het wereldgericht.

Zoodanig nu was in den strijd der scheiding van België de gewichtige rol van dat kasteel, hetwelk staat geslecht te worden als een verouderd ding, dat in geen nieuw stelsel meer kan passen.

De Koning weigerde, en Chassé volbracht den last. Zij allen, die aan de verdediging hebben deel genomen, — ja geheel de natie, — moeten hulde brengen aan de nagedachtenis van dien Vorst, wegens zijn verzet tegen den wil der mogendheden. Er was toen, als schier

altoos in zulke gevallen, eene partij van hopeloozen: het bloed, wilden zij, werd nutteloos vergoten: men wist ja, dat verzet tot geen goed eind' kon leiden. Maar nu zeggen wij allen: niemand kan uitmaken, dat er geen hoop is; en bloed vergoten tot handhaving van beginselen, tot handhaving van Neêrlands eer, kan geen dood offer zijn, moet vruchten baren. Om mij te bedienen van woorden bij eene vorige gelegenheid, ten opzichte van zijn kleinzoon gebezigd, — Willem I droeg een warm hart toe aan al wat het geluk en den roem des vaderlands bevorderen kon, — hij stelde zijn hoogste belang in de eer van Nederland — eer, roem en geluk sinds eeuwen reeds nauw verbonden aan den roem en de eer en dus ook aan het geluk van zijn roemrijk stamhuis. Welnu, — juist door dat protest gaf hij van die verhevene liefde het treffendste bewijs. Wie de verdediging van 't kasteel beschouwt in verband met de gebeurtenissen, met het gevoel van den dag, moet erkennen dat de krachtdadigste tegenstand gebiedend gevorderd werd om de verhevenste belangen des vaderlands. In die overtuiging zeer zeker, zijt gij, als ik doordrongen van erkentelijkheid jegens den vorst, die in gindschen hachelijken tijd, 's lands zaken leidde, des dat hij den ongelijken doch rechtmatigen strijd gebod.

Er is nog eene merkwaardige bijzonderheid, die in verband staat met de rol van Antwerpen en 't kasteel. Tevens, echter, raakt zij den roem van den zoon van Willem I, die nog als weldoener in ons midden leeft, den edelen Prins Frederik. Hierom vooral wil ik ze u verhalen.

Toen de Juli-revolutie uitbrak was de opper-directie van het Departement van Oorlog opgedragen aan den Prins, die op 28 Februari zijn vier en dertigsten jaardag vierde. Zoodra de onheilspellende mare tot hem kwam, begreep hij terstond het bereik van den opkomenden storm en sloeg aan zijn Vader voor, de Belgische vestingen in staat van beleg te stellen. Het Tory-ministerie van Wellington scheen ons te willen bijstaan, en, zoo kwam het, dat de Koning tot dien gewichtigen stap niet wilde overgaan, zonder het britsch bestuur te hebben geraadpleegd. De hertog had bijgedragen tot de vorming van het Koninkrijk; men mocht verwachten dat hij de schepping zou handhaven. De Koning zond dus den Generaal, chef van den staf, Baron de Constant Rebecque, naar Londen om te polsen. Wat was het antwoord? Wel, in gewone taal, dit: »doe in 's hemels naam — als ik u bidden en dreigen mag — niets wat Frankrijk aanstoot geven kan, het allerminst wat de Prins begeert." Zoo dan had zich de Koning de handen gebonden, en kon er van den wijzen raad niets komen voor het te laat was. Drie maanden later, 16 November, kwamen de Whigs, destijds Oud-Nederland en 't Huis van Oranje vijandig, aan het roer.

Thans kan men met vertrouwen verzekeren, dat de fransche Koning, Lodewijk Philips, die in den aanvang wrak stond, zich in Augustus en zelfs nog in September, geenszins tegen den staat van beleg gekant, maar veeleer den maatregel toegejuicht zou hebben.

Ware terstond aan 's Prinsen raad gevolg gegeven, op 26 October had er geen oproer *kunnen* zijn, we zouden in 't bezit zijn gebleven van Antwerpen — de groote wapenplaats — en, wegens dat bezit, had men, in den strijd der belangen, ons wel moeten ontzien. Het ontweldigen van Antwerpen met de vrije *Schelde* zou groote offers hebben geëischt.

Gij ziet aan welk fijn haar die *sleutel* gehangen heeft, en weet nu, dat het energiekste voorstel van dien veel bewogen tijd van Prins Frederik is uitgegaan. In heb aan een sinds lang gekoesterden wensch voldaan; mij van eene hoogst aangename taak gekweten. Er moest recht geschieden in de openbare meening. De Prins zweeg — zou niet hebben geduld dat ik sprak; maar 't werd eindelijk, na meer dan veertig jaren, hoog tijd zijn schrander beleid — zijn kloek besluit — aan 't licht te brengen. Ik mocht niet langer zwijgen.

Welke daden in 't begin van den strijd droegen 't meeste bij tot verheffing van den moed der natie, tot verhooging van 't zelfvertrouwen der zee- en landmacht?

Er kan geen twijfel zijn: de bewerping van Antwerpen en het groote offer van 5 Februari. Bernhard van Saksen door zijn energie en van Speyk door zijn vrijen dood hebben aan 't vaderland onschatbare diensten bewezen. Deze sterke mannen begrepen niets van lijdzzaamheid als die, waaronder de bezetting van 't kasteel, na hen, zes maanden lang, ter wille van de politiek, gebukt *moest* gaan. Lijden kunnen allen: handelen slechts enkelen. 'T is de *daad* die opwekt en nieuwe daden baart.

De bezetting was nabij 4500 man sterk. Daarbij kwam de zeemacht voor Antwerpen en die op de Beneden-Schelde en voorts detachementen op den linker oever.

Bij 't oproer van 26 October sneuvelden, behalve minderen, twee officieren, de kolonel Eymael en de luitenant de Haan; — gedurende de belegering, op de Beneden-Schelde eenige schepelingen en de schout-bij-nacht Lewe van Aduard, en van de bezetting 122 man, waarvan 7 officieren: de kolonel von Gumoëns van den generalen staf; de kapiteins Morre en van Onselen en de luitenants van Bueren en Nantzing van de infanterie, alle van de 10de afdeeling; en de kapiteins Schutter en van Hoey Schildhouwer van Oostee van het 3de bataillon artillerie nationale militie. Het aantal gewonden van 't kasteel bedroeg 275.

Met uitzondering van Lewe en von Gumoëns werden die officieren in de citadel begraven.

Lewe trad in dienst in 1788. Zijn loopbaan was bewogen. Hij had zich meermalen onderscheiden, o. a. in 1822 in de actie tegen Palembang, bijzonder. Gedurende de belegering kommandeerde hij 't fregat *Euridice* en de 2de divisie van de 1ste afdeeling der linie van defensie te water op de Schelde. Hij sneuvelde roemvol op 12 December. Op

het dek van zijn schip werd hij aan het hoofd getroffen door eene granaat, geworpen van de Kruisschans, terwijl hij zelf den strijd bestuurde. Zijn adjudant, van Swinderen, stond naast hem. Het stoffelijk overschot werd naar Vlissingen overgebracht en op het kerkhof in de nabijheid der graven van Maas en Klinkhamer, met de grootste militaire plechtigheid, ter aarde besteld. Hem werd aldaar een monument opgericht.

Van Gumoëns was van Orbe in Zwitserland. Zijn roemrijke baan is beschreven in den *Militaire Spectator* voor 1833.

Hij had reeds vóór de belegering een jaar op het kasteel doorgebracht. Toen de Franschen kwamen opdagen, was hij bij 't leger te velde. Hij wilde de gevaren der verdediging met zijn oude kameraden deelen en verzocht naar de sterkte te mogen terug keeren. Het bestuur willigde in 't verzoek, doch met weêrzin. Zulke mannen mist men noode. Gedurende de belegering bewees hij de belangrijkste diensten. Overal waar gevaar was en in liefdedienst in 't hospitaal zag men hem.

Op 22 December des morgens in de rechterflank van bastion Hermando (N°. 1) bekam hij zware vleeschwonden van splinters eener affuit, verbrijzeld door een schot uit de contrebatterij. Na de overgaaf werd hij vervoerd naar het militaire hospitaal in Antwerpen, en dáár overleed hij, in den avond van 29 December, aan de onverbiddelijke mondklem.

Het lijk van von Gumoëns werd op 31 December te Bergen-op-Zoom plechtig begraven. In 1833 is hem door de officieren van den generalen staf op het kerkhof der hervormden aan den nieuwen weg naar Scheveningen eene gedenknaald opgericht, en dáár werd het stoffelijk overblijfsel van den edelen krijgsman op 28 April 1834 in den kelder bijgezet.

Nu kom ik tot hen, wier gebeente hier de laatste rust zal vinden.

Eymael werd in 1799, slechts ruim 17 jaar oud, op het slagveld 2de luitenant. In 1810 diende hij als 1ste luitenant-adjudant bij den generalen staf in de hollandsche brigade onder Chassé, in Spanje; werd krijgsgevangen en trad in 1814 weer in Nederlandschen dienst.

In 1830 in Antwerpen voerde hij het bevel over de 7de afdeeling infanterie, toen op 26 October het oproer uitbrak. Een onophoudelijk geweervuur uit de huizen aan den wal en in de straten, die op den wal uitliepen, trof menigen trouwen krijgsman: zoo werd hij aan het hoofd van zijn korps, door een kogel, en terwijl hij op geweren werd weggedragen, door een tweeden kogel getroffen, — wonden waaraan hij vier dagen later bezweek.

De Haan, die van pijper af gediend had, was 1ste luitenant bij het korps van Eymael. Hij werd bij dezelfde gelegenheid gewond, en overleed aan de gevolgen op 6 November.

Van de zes officieren, die, behalve von Gumoëns, in 't beleg gevallen zijn, kan ik u het volgende mededeelen:

Ware terstond aan 's Prinsen raad gevolg gegeven, op 26 October had er geen oproer *kunnen* zijn, we zouden in 't bezit zijn gebleven van Antwerpen — de groote wapenplaats — en, wegens dat bezit, had men, in den strijd der belangen, ons wel moeten ontzien. Het ontweldigen van Antwerpen met de vrije *Schelde* zou groote offers hebben geëischt.

Gij ziet aan welk fijn haar die *sleutel* gehangen heeft, en weet nu, dat het energiekste voorstel van dien veel bewogen tijd van Prins Frederik is uitgegaan. In heb aan een sinds lang gekoesterden wensch voldaan; mij van eene hoogst aangename taak gekweten. Er moest recht geschieden in de openbare meening. De Prins zweeg — zou niet hebben geduld dat ik sprak; maar 't werd eindelijk, na meer dan veertig jaren, hoog tijd zijn schrander beleid — zijn kloek besluit — aan 't licht te brengen. Ik mocht niet langer zwijgen.

Welke daden in 't begin van den strijd droegen 't meeste bij tot verheffing van den moed der natie, tot verhooging van 't zelfvertrouwen der zee- en landmacht?

Er kan geen twijfel zijn: de bewerping van Antwerpen en het groote offer van 5 Februari. Bernhard van Saksen door zijn energie en van Speyk door zijn vrijen dood hebben aan 't vaderland onschatbare diensten bewezen. Deze sterke mannen begrepen niets van lijdzzaamheid als die, waaronder de bezetting van 't kasteel, na hen, zes maanden lang, ter wille van de politiek, gebukt *moest* gaan. Lijden kunnen allen: handelen slechts enkelen. 'T is de *daad* die opwekt en nieuwe daden baart.

De bezetting was nabij 4500 man sterk. Daarbij kwam de zeemacht voor Antwerpen en die op de Beneden-Schelde en voorts detachementen op den linker oever.

Bij 't oproer van 26 October sneuvelden, behalve minderen, twee officieren, de kolonel Eymael en de luitenant de Haan; — gedurende de belegering, op de Beneden-Schelde eenige schepelingen en de schout-bij-nacht Lewe van Aduard, en van de bezetting 122 man, waarvan 7 officieren: de kolonel von Gumoëns van den generalen staf; de kapiteins Morre en van Onselen en de luitenants van Bueren en Nantzing van de infanterie, alle van de 10de afdeeling; en de kapiteins Schutter en van Hoey Schildhouwer van Oostee van het 3de bataillon artillerie nationale militie. Het aantal gewonden van 't kasteel bedroeg 275.

Met uitzondering van Lewe en von Gumoëns werden die officieren in de citadel begraven.

Lewe trad in dienst in 1788. Zijn loopbaan was bewogen. Hij had zich meermalen onderscheiden, o. a. in 1822 in de actie tegen Palembang, bijzonder. Gedurende de belegering kommandeerde hij 't fregat *Euridice* en de 2de divisie van de 1ste afdeeling der linie van defensie te water op de Schelde. Hij sneuvelde roemvol op 12 December. Op

het dek van zijn schip werd hij aan het hoofd getroffen door eene granaat, geworpen van de Kruisschans, terwijl hij zelf den strijd bestuurde. Zijn adjudant, van Swinderen, stond naast hem. Het stoffelijk overschot werd naar Vlissingen overgebracht en op het kerkhof in de nabijheid der graven van Maas en Klinkhamer, met de grootste militaire plechtigheid, ter aarde besteld. Hem werd aldaar een monument opgericht.

Van Gumoëns was van Orbe in Zwitserland. Zijn roemrijke baan is beschreven in den *Militaire Spectator* voor 1833.

Hij had reeds vóór de belegering een jaar op het kasteel doorgebracht. Toen de Franschen kwamen opdagen, was hij bij 't leger te velde. Hij wilde de gevaren der verdediging met zijn oude kameraden deelen en verzocht naar de sterkte te mogen terug keeren. Het bestuur willigde in 't verzoek, doch met weêrzin. Zulke mannen mist men noode. Gedurende de belegering bewees hij de belangrijkste diensten. Overal waar gevaar was en in liefdedienst in 't hospitaal zag men hem.

Op 22 December des morgens in de rechterflank van bastion Hermando (N°. 1) bekam hij zware vleeschwonden van splinters eener affuit, verbrijzeld door een schot uit de contrebatterij. Na de overgaaf werd hij vervoerd naar het militaire hospitaal in Antwerpen, en dáár overleed hij, in den avond van 29 December, aan de onverbiddelijke mondklem.

Het lijk van von Gumoëns werd op 31 December te Bergen-op-Zoom plechtig begraven. In 1833 is hem door de officieren van den generalen staf op het kerkhof der hervormden aan den nieuwen weg naar Scheveningen eene gedenknaald opgericht, en dáár werd het stoffelijk overblijfsel van den edelen krijgsman op 28 April 1834 in den kelder bijgezet.

Nu kom ik tot hen, wier gebeente hier de laatste rust zal vinden.

Eymael werd in 1799, slechts ruim 17 jaar oud, op het slagveld 2de luitenant. In 1810 diende hij als 1ste luitenant-adjudant bij den generalen staf in de hollandsche brigade onder Chassé, in Spanje; werd krijgsgevangen en trad in 1814 weer in Nederlandschen dienst.

In 1830 in Antwerpen voerde hij het bevel over de 7de afdeeling infanterie, toen op 26 October het oproer uitbrak. Een onophoudelijk geweervuur uit de huizen aan den wal en in de straten, die op den wal uitliepen, trof menigen trouwen krijgsman: zoo werd hij aan het hoofd van zijn korps, door een kogel, en terwijl hij op geweren werd weggedragen, door een tweeden kogel getroffen, — wonden waaraan hij vier dagen later bezweek.

De Haan, die van pijper af gediend had, was 1ste luitenant bij het korps van Eymael. Hij werd bij dezelfde gelegenheid gewond, en overleed aan de gevolgen op 6 November.

Van de zes officieren, die, behalve von Gumoëns, in 't beleg gevallen zijn, kan ik u het volgende mededeelen:

Opmerkelijk: met uitzondering van van Onselen, waren zij alle, als de Haan, van de Militaire Willems-orde.

Lammers van Bueren was de eerste officier der bezetting, wien de dood der braven trof. Op 6 December deed hij den vijand in de loopgraven bij St. Laurent bestoken. Om een ander den weg van eer te wijzen, ging hij buiten de palissaden. Daar trof hem een kogel in de lies. Drie dagen stierf hij in het hospitaal. Ik lag naast hem. Mij klinkt het nog droevig in de ooren, hoe hij, onder de hevigste smarten, telkens uitriep: »'t Is voor Koning en Vaderland dat ik lijde, daarin is mijn troost." Van Bueren was een vrome krijger.

Morre — de dappere Morre — voerde het bevel over den roemvollen uitval van 10 December, tegen de loopgraven in 't glacis voor bastion Toledo (n°. 2), waarbij ook Nantzing was. De sappe werd vernield, — het doel bereikt; maar de zege kwam ons duur te staan. Morre trof een geweerkogel doodelijk, en Nantzing liet er als braaf soldaat zijn leven. Morre stierf twee dagen later in 't hospitaal.

Het was bij dien uitval dat mijn vriend Camerlingh de uitstekende onderscheiding verdiende van tot ridder van de 3de klasse der Willems-orde te worden benoemd.

Morre trad in dienst als soldaat in 1798 en Nantzing bij de garde-pupillen in 1811.

Van Onselen begon in 1806 als jager. Hij werd meermalen gewond. Op 12 December 1830, bij het uitgaan van de poterne van Hernando (n°. 1), voor dienst, werd hij door het treffen van een granaatschot gedood.

Van Hoey en Schutter sneuvelden beiden nagenoeg op dezelfde plaats der linkerface van bastion Toledo (n°. 2) — het bastion van aanval, gelijk gij weet — door buskogels uit de loopgraven — van Hoey op 13 en Schutter op 19 December — terwijl zij bezig waren met over de borstwering heen, de werking van ons vuur gade te slaan. De artillerie heeft gedurende de geheele bezetting, en vooral in haar tweede helft, voortreffelijk gewerkt. Er waren maar vijf kapiteins, zoodat het verlies in dit tijdperk van die twee uitstekende mannen al heel gevoelig was. Aan hen werd door de officieren van hun wapen een monument opgericht in de Nieuwe kerk te Delft.

Van Hoey begon te dienen in April 1814 als kadet bij het 2de bataillon artillerie van linie en Schutter als leerling bij de fransche marine in Januari 1811.

Onder de minderen die hun leven lieten voor het vaderland, was er één, van wien ik u, wegens het ontzettende der omstandigheden, verhalen wil: de sergeant-majoor vuurwerker Jenck. In den namiddag van 7 December was hij bezig in het laboratorium, toen eene bom door de blindeering sloeg. Jenck kon er niet uit. Gij zult u van zijn lot een denkbeeld vormen, als ik u zeg, dat meer dan twee honderd groote bommen en tal van granaten ras achtereen met vervaarlijke

slagen sprongen. Het verlies was groot. Van den armen Jenck was schier geen spoor te vinden.

De verdiensten van hen, die de hoofdrollen in de verdediging vervulden zijn sinds bijna veertig jaar meermalen en in woord en in schrift gevierd worden. Chassé werd door drie vorsten uit het Huis van Oranje geëerd, — den Koning in de gedenking van 1857, — zijn onvergetelijken Vader en Willem I, die 't Land leidde in den strijd. Seelig rust hier, en aan hem heeft onze grootste levende militaire schrijver hulde gebracht, in rede aan zijn graf en in schrift bij 't journaal van den schranderen chef. Van von Gumoëns heb ik gesproken. Over Favauge, mijn waardigen chef van der Wijck, de Boer, Rochell, Croissant, Rodi — van hen de eenige die nog leeft — mag ik nu niet uitweiden. Alleen op twee wensch ik meer bepaald te wijzen, Koopman en Voet, den ridderlijken zeeman en den Bomvrijen majoor.

Koopman voerde het bevel over de marine voor Antwerpen. Ik heb maanden lang aan het Vlaamsche Hoofd, waar zijn hoofdkwartier was, in zijne nabijheid geleefd. Hij heeft zelf de gewichtige rol der zeemacht in de verdediging beschreven in eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van onzen tijd, die in 1853 te Utrecht verscheen. Koopman was een onversaagd zeeman, gul en gastvrij in hooge mate en welwillend. Gedurende de belegering stond hij Chassé bij met raad en daad. Schier dagelijks voer hij naar 't kasteel. Door de zeemacht werd onze gemeenschap met Holland onderhouden, en onder zijne minderen, door zijn geest bezield, wist Koopman altoos dappere mannen te vinden, die daartoe de gevaarlijkste tochten ondernamen: Kempe, van de Velde, Zillesen, Hoek, de Gelder en anderen meer.

Koopman droeg mee zorg voor de zwaar-gekwetsten in de cidadel. Hij zond hun van allerlei. Ik heb dit zelf ondervonden. Van zijn goed hart blijkt het best aan zijn rapporten, als hij schrijft van den dood van van Speyk en van het lijden van Klinkhamer, die aan zijne zijde zoo vreeselijk getroffen werd.

Bij de capitulatie redde hij de eer der vlag op de Schelde. Hij weigerde standvastig de kanonneerbooten over te geven. Zij werden uitgesloten. Ééne — n°. 8 onder Meesman — trachtte te ontkomen, doch raakte aan wal en gevangen. De anderen, alle, deed hij verbranden.

Voet had den grooten oorlog van 1812 meegemaakt. Van de 10de afdeeling, was hij gedurende de verdediging belast met de belangrijke functiën van plaatselijken kommandant. Zijne werkzaamheid was onvermoeid. Rust kende hij noch bij nacht noch bij dag. Waar gevaar was of moed te wekken trof men hem. Nooit wellicht gaf het volk een meer sprekenden bijnaam dan dien van »Bomvrije Majoor.” Voet was de oudste zoon van den Generaal, die de militaire school te Delft bestuurd had. Ruim 16 jaar na de belegering werd hij in

de moeielijkste omstandigheden van 1848, 't jaar van bezuiniging door vereenvoudiging, door 't vertrouwen van Willem II geroepen tot de hoogste militaire betrekking. Zoo uitstekend zijn moed, zoo goed was zijn hart.

Wij gedenken de nagedachtenis der braven in den strijd om 't bezit van Antwerpen gevallen, die in 't kasteel eene eerste rustplaats vonden; wij bewijzen hun de laatste eer. Zoo wordt tevens hulde gebracht aan hen allen, die deelnamen aan den kamp der scheiding met België; aan hen vooral die gehandeld hebben en geleden.

Deze plechtigheid getuigt treffend van 't hooge belang door den Koning gesteld in den roem van Oud-Nederland, van zijne erkentelijkheid voor het offer des levens op 't altaar van 't Vaderland gebracht, van zijn edelen zin, van de dankbaarheid der natie. De Koning wilde dat aan haar de luister zou worden bijgezet van macht. Ons konvooi op de Schelde, aangevoerd door den Schout-bij-nacht Wichers, was van twee rammen en drie monitors, — vermogende pionniers van 't nieuwe zeewezen. De Koning wilde, dat we bij 't aan wal stappen in 't Vaderland zouden worden begroet door eene commissie van kameraden van 't kasteel en van de Schelde onder de leiding van mijn hooggeachten vriend en leermeester, Doorman, die als oudste 1ste luitenant en als adjudant van Seelig, in de roemrijke artillerieverdediging een zoo belangrijk aandeel had. De Koning wilde dat militaire glans ons hier omgeven zou. Eere Hem.

Deze vereeniging aan 't graf van Chassé, van militaire macht en van belangstellenden uit alle rangen en alle standen, om den afscheidsgroet te brengen aan gevallen braven zal strekken tot verhooging van het zelfvertrouwen en van den moed der natie. Thans meer dan ooit vroeger, na den strijd van 1832, verdient ieder streven naar dat doel aller bijval, aller samenwerking.

Moge de hulde uit naam des Konings en der natie heden gebracht, in uwen geest verwijlen als eene der ernstigste gebeurtenissen van uw leven, bij u in aandenken blijven als eene verheerlijking van die zedelijke kracht, welke onmisbaar is ter verzekering van het hoogste goed — een onafhankelijk volksbestaan. Zoo zal zij ook beantwoorden aan het verheven doel: opwekking bij de zee- en landmacht van den echten krijgsmansgeest, waartoe — ik herhaal het — vooral behooren zelfopoffering zonder ophef en een bestendig streven naar roem — voor het Vaderland.

Weldra zullen deze reliquiën in gewijden grond worden bijgezet, gewijd door den Koning, — ziet deze kransen, — gewijd door de natie, gewijd door gindsche graven, gewijd door uw bijzijn. De rust der dooden is onverstoorbaar; doch deze daad verschaft der natie rust, in 't besef van een heiligen plicht te hebben vervuld.

Het zij mij thans vergund, uit naam aller kameraden van de zee-macht, van de landmacht, uit naam aller krijgsmansbroeders van 1815, 30,

31 en 32, uit uwen naam, uit naam van 't Nederlandsche volk, tot den Koning een open woord van dank te richten voor de instelling dezer plechtigheid, die allen zoo na aan 't harte gaat. Hij was nu, gelijk vroeger zoo vaak, naar de wijze van het Stamhuis van Oranje, — edel door roem onder de edelste der heerscher-geslachten, — de trouwe tolk van 't beste gevoel der natie.

Vaartwel: aan U allen, kameraden en landgenooten, betuig ik mijn persoonlijken, meest hartelijken dank voor de welwillendheid aan uw geduld getoond.

Ik heb gezegd.

Ten besluite droeg de redenaar de volgende regelen van den dichter Burlage voor, die door ongesteldheid verhinderd was geworden bij de plechtigheid tegenwoordig te zijn.

Zoo zij dan de *eerste* stof van Neêrlands *laatste* wacht,
Die aan den Scheldestroom moest vallen,
Met eere, uit de ons vervreemde wallen,
Naar 't Vaderland teruggebracht.

Thans, in des *Konings* naam, op eigen grond begraven,
Worde, in den naam van *God*, die Neêrlands bede hoort,
Die laatste rustplaats nooit gestoord,
Als 't eenig eigendom der *Braven*,
Die, met de wapens in de hand,
Gesneuveld zijn voor de eer van 't land.

Voor eeuwig zij dit graf, dit heiligdom gesloten,
Dat zulk een onwaardeerbren schat
Van zelfverloochening, van moed en trouw omvat,
In 't *steenkille* overschot van zóóveel strijdgenooten.

Slaat eenmaal — (God were 't af!) — weer 't vreeslijk oorlogsuur,
Dan moge, ook na verloop van bijkans veertig jaren,
De geest, die *dit Gebeente* eens gloeien deed als vuur,
's Lands kindren weer zijn ingevaren.

Want dan, voor de eer van Neêrlands grond, —
Die toenmaals nergens hulpe vond, —
Dan zal Europa 't weer getuigen:
»*Hoe klein hun erf ook zij, dat volk weet van geen buigen,*
»*Want wat daar zwichte, wat er vall'*,
»*Oud Hollands trouw staat pal!*»

Diep was de indruk, dien deze schoone, met zichtbare instemming aangehoorde toespraak op al de aanwezigen teweegbracht. Zij heeft voor velen de plechtigheid van den dag nog onvergetelijker gemaakt. — Maar daar werd op nieuw een pelotonsvuur gelost.... Het was een laatst saluut!..... En, nadat alleen de kransen des Konings ervan afgenomen waren, daalden de lijkkasten langzaam in den schoot der aarde, overdekt met de daarop in Antwerpen en te Moerdijk nedergelegde kransen en bloemen. Hier zouden zij rusten, voorloopig door een groote blauwe zerk gedekt, en verbeidende het stof der overige op de Citadel gevallen helden, dat er mede verzameld zal worden. — Andermaal ruischten de tonen der treurmuziek over den godsakker..... Wederom liet het doffe klokgelui zich hooren..... En de stoet werd ontbonden, en de schare verliet het kerkhof.....

De hartverheffende plechtigheid was afgelopen!

Aan 's Konings last was voldaan, een last, waardoor Hij op nieuw zich toonde »den trouwen tolk van 't beste gevoel der natie!» De laatste eer was gebracht aan mannen, gevallen in een heiligen kamp als offer hunner trouw aan Vorst en Vaderland, en gebracht op echt militaire wijze, gebracht ook door velen die met hen in dezelfde gelederen hadden gestreden en zich mochten beroemen hun krijgsbroeders, ja, hun vrienden geweest te zijn. De tegenwoordigheid dier laatsten, wier borst prijkte met het Metalen-Kruis, vooral van hen, die ook met de Citadel-Medaille versierd waren, schonk aan de plechtigheid een verhoogden luister en maakte haar, zoo mogelijk, nog indrukwekkender.

HOOFDSTUK IV.

PLAN EN VOORBEREIDENDE WERKZAAMHEDEN TOT OPRICHTING VAN EEN MONUMENT.

Daarom verrijs o Praalgesteente!
Verhef uw kruin ter blaauwe sfeer,
Uw grondslag wortelt op 't gebeente
Van wie er vielen voor onze Eer.
Geen koel beraad eens koelen wijzen,
Heeft met *vernuft* u opgericht.....
Het *fier gemoed* deed u verrijzen!
Het *warne hart* heeft u gesticht.

Woorden van een onbekenden Dichter, voorkomende in het geïllustreerd feestblad ter herinnering aan de feesten van 25—29 Augustus 1856 te Amsterdam (Onthulling van 't Monument op den Dam).

Met het brengen dier laatste eer had de natie zich gekwetend van een heiligen plicht, die op haar rustte, een plicht van dankbaarheid en bewondering. Een daad, die in de geschiedenis van Nederland eene der schoonste bladzijden zal vullen, was volbracht. Het stoffelijk bewijs geleverd dat het Vaderland zijn dapperen waardeert en zelfs hun asch in eere houdt.

Dit was echter onzen Koning niet genoeg.

Den dag zelven der plechtigheid las men in de *Staats-Courant* de volgende oproeping, die alle bladen zich haastten overtenemen:

»De *Staats-Courant* van 8 Augustus 1871 maakt bekend, dat op den 21. en 22. derzelfde maand, de overblijfselen der bij de *verdediging van de Citadel van Antwerpen* in December 1832 gesneuvelde en aldaar begravene Nederlandsche militairen van de Belgische autoriteiten zullen overgenomen, met groote plegtigheid naar Nederland overgebracht, en op het kerkhof te Ginneken bij Breda, naast het graf van den generaal Chassé, ter aarde besteld worden.

»Het Nederlandsche volk zal de edele gedachte van zijnen Koning hoog waarden, waardoor aan het gebeente van hen, die voor de eer en de onafhankelijkheid van hun Vaderland het leven lieten, eene eervolle rustplaats in Nederlandschen bodem verzekerd wordt, nu de rust van hun graf in den vreemde, door de slooping der Antwerpsche oude vestingwerken, wordt bedreigd; en voorzeker komt in menig Vaderlandsch-lievend, Nederlandsch hart de wensch op, om aan de nagedachtenis dier braven eene dankbare hulde te brengen.

»Die wensch wordt ook door de ondergeteekenden ten volle gedeeld; en het is ten einde daaraan te kunnen voldoen, en daartoe ook anderen de gelegenheid te geven, dat zij zich vereenigden met het doel, om de oprigting te bevorderen van een waardig *gedenkteeken* op de plaats, waar het stoffelijk overschot der op de Citadel gesneuvelden voortaan in Nederlandsche aarde rusten zal.

»Zij, die aan dit echt Vaderlandsche gedenkteeken een steen wenschen toetebrengen, worden genoodigd de geldelijke bijdragen, die zij daartoe wel willen bestemmen, intezenden per aangeteekenden brief aan een der ondergeteekenden of wel te bezorgen bij den heer burgemeester der gemeente hunner woonplaats, die de goedheid wel zal willen hebben, de door hem ontvangen giften, door de tusschenkomst van den heer Commissaris des Konings in de provincie waarin zijne gemeente gelegen is, aan den eersten ondergeteekende te doen toekomen, en zooveel het betreft militairen van de zee- en landmagt, bij de kommandanten der schepen en de chefs der korpsen, waartoe zij behooren, aan wie de wijze zal worden kenbaar gemaakt, waarop de gelden aan de ondergeteekenden kunnen worden toegezonden.

Van de ontvangen giften zal in de *Staats-Courant* melding worden gemaakt.

Mr. R. J. graaf Schimmelpenninck van Nijenhuis, Grootmeester van het Huis des Konings, te 's Gravenhage.

W. H. Doorman, generaal-majoor, lid van het hoog militair geregtshof, ridder van de M. W. O., versierd met het Metalen Kruis en de Medaille der Citadel van Antwerpen, te Utrecht.

M. D. graaf van Limburg Stirum, generaal-majoor, adjudant des Konings in b. d., te 's Gravenhage.

W. A. de Gelder, gep. kapitein ter zee, ridder van de M. W. O., versierd met het Metalen Kruis en de Medaille der Citadel van Antwerpen, te Vlissingen.

Mr. J. J. Cremers, ridder der M. W. O., versierd met het Metalen Kruis, lid der Eerste Kamer van de Staten-Generaal, te Groningen.

C. Schiffer van Bleiswijk, voorzitter der vereeniging Het Zilveren Kruis te Wittenburg, te Wassenaar.

Mr. N. P. J. Kien, voorzitter der vereeniging Het Metalen Kruis, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te Utrecht.

Jhr. Mr. W. M. de Brauw, voorzitter der afdeeling 's Gravenhage

van het Metalen Kruis en lid der Tweede Kamer van de Staten-Generaal, te 's Gravenhage.

J. W. Schubart, voorzitter van den Nederl. Weerbaarheidsbond, te Utrecht.

J. W. Vader, lid van de Staten der provincie Zeeland, te Cortgene."

Wat had aanleiding gegeven tot die oproeping?

De uitdrukkelijke wensch van den Koning zelven, dat spoedig een waardig gedenkteeken, ter eere der mannen, die op de Citadel den heldendood stierven, te Ginneken op hun Nederlandsch graf mocht verrijzen. Het was evenwel Zr. Ms. verlangen, dat de oprichting van dat monument een nationale zaak zou zijn, bij algemeene inschrijving tot stand te brengen. Willem III meende zijn volk genoeg te kennen om te verwachten, dat de gansche natie, en in het bijzonder het Nederlandsche en het Indische Leger en de Marine gaarne daartoe zouden medewerken.

Deze wensch des Konings was op H. D. last door den Kamerheer baron van Doorn van West-Capelle, bij missive van den 23. Juli 1871 ter kennis gebracht van den Grootmeester van Zr. Ms. Huis, graaf Schimmelpenninck van Nijenhuis, met de uitnoodiging om zijn denkeelden medetedeelen aangaande de wijze, waarop aan dien wensch zou kunnen gevolg gegeven worden.

Onmiddellijk verklaarde de graaf Schimmelpenninck zich bereid aan die opdracht te voldoen. Trotsch op het in hem gestelde vertrouwen, wilde hij gaarne zijn beste krachten wijden aan de verwezenlijking van het edele plan, waaraan hij in zijn antwoord een eerbiedige hulde bracht. Om dan ook met den door den Koning zelven begeerden spoed het doel te bereiken, gaf hij in overweging om niet eene al te uitgebreide commissie samentestellen, waarin zooveel mogelijk alle deelen van het Vaderland zouden vertegenwoordigd zijn, doch zich te bepalen tot de benoeming eener meer beperkte commissie, en aan deze optedragen het Nederlandsche volk in de Dagbladen uittenoodigen zijn bijdragen intezenden: de burgers, hetzij bij een der leden der commissie of wel bij het hoofd van het gemeentebestuur hunner woon-

plaats, en de militairen van zee- en landmacht bij de kommandanten der schepen en chefs der korpsen, waartoe zij behoorden.

Graaf Schimmelpenninck had kort daarop de eer door Z. M. te worden uitgenoodigd zich naar het Loo te begeven. Gedurende de dagen van zijn verblijf op het Koninklijk Lustslot, behaagde 't H. D. de geheele regeling der zaak met hem te bespreken en de personen aantewijzen, uit wie eene commissie saamgesteld moest worden. Dit waren degenen, wier namen onder de hierboven medegedeelde oproeping zijn gesteld. In de eerste plaats, als blijk, als levend symbool van 's Konings sympathie en medewerking, de grootmeester van H. D. Huis, graaf Schimmelpenninck zelf. Verder als vertegenwoordigers van de verdedigers der Citadel, tevens van het Leger en de Marine, de H.H. Doorman, graaf van Limburg Stirum en de Gelder; van de volksvertegenwoordigers en te gader van de strijders van 1830, 31 en 32 de H.H. Cremers, Kien en de Brauw; van de strijders van 1815 de president van de Vereeniging het Zilveren Kruis; van de toekomstige verdedigers des vaderlands de president van den Weerbaarheidsbond; van het volk, dat in de zaak belang stelde de Heer Vader te Cortgene, die het eerst in het openbaar de aandacht gevestigd had op de overbrenging van het heldengebeente.

Den 4. Augustus daaraanvolgende reeds wendde zich graaf Schimmelpenninck tot genoemde Heeren, die de op 's Konings last tot hen gebrachte uitnoodiging bereidvaardig aannamen en onverwijld zich als Commissie voor het Citadel-Monument constitueerden. Zooals van zelf sprak werd hij, die door 's Konings vertrouwen hiertoe als geroepen was, met het voorzitterschap bekleed, terwijl de Heer de Brauw zich met de functiën van secretaris en penningmeester belastte. De Commissie begon hare werkzaamheden met de uitvaardiging der hierboven medegedeelde, door haren voorzitter ontworpen en met 's Konings goedkeuring bekrachtigde oproeping. Kort maar zaakrijk, eenvoudig en onopgesmukt maar

krachtig en helder, maakte deze alle verdere toelichting volkomen overbodig.

's Konings verwachting werd niet beschaamd. Ruime bijdragen vloeiden der Commissie toe (1). Het Nederlandsche volk wilde niet te kort schieten in het kwijten zijner schuld jegens hen, die voor de eer en het belang van het dierbaar Vaderland met liefde hun bloed stortten en hun leven veil hadden. Het was voor het Hollandsch hart niet voldoende, dat het overschot dier Braven een laatste rustplaats vond op vaderlandschen bodem naast degenen, die met hen geleden en gestreden hadden, omringd door de onvergankelijke liefde en dankbaarheid des volks. Het stemde ten volle in met de edele begeerte zijns Konings, om door een zichtbaar teeken aan het verre nakroost te verkondigen, hoe onder de regeering van Willem III, tijdgenooten en een jonger geslacht de op het veld van eer gesneuvelden met lauweren omkransten, hun daden en namen voor de nakomelingschap aan de vergetelheid ontrukten en aldus beproefde vaderlandsliefde en betoonden heldenmoed naar waarde wisten te schatten.

Waar de Koning en de leden van het vorstelijk huis onbekrompen voorgingen, haastten zich velen in den lande medetewerken tot de verwezenlijking der grootsche gedachte.

Met eere en ijver kweet de Commissie zich van hare niet gemakkelijke taak. Dank zij de algemeene samenwerking, was er tegen het midden van 1872 zooveel geld bijeen, dat zij kon overgaan tot het uitschrijven eener prijsvraag. Zij verlangde een model te hebben voor een gedenkteeken, dat zooveel mogelijk de feiten teruggaf, die men wilde vereeuwigen (2).

Onderscheiden antwoorden kwamen er in, die op de Teeken-academie te 's Gravenhage tentoongesteld werden (3). Voorgelicht door twee deskundigen, de H.H. H. Camp en de Hoogleeraar E. Gügel, koos de Commissie een

(1) Aanteekening XII.

(2) Aanteekening XIII.

(3) Aanteekening XIV.

tweetal ontwerpen, die haar voorkwamen aan de gestelde eischen te voldoen en een bekroning waardig gekeurd werden. Van die twee was aanvankelijk dat, waaraan de tweede prijs werd toegekend, bestemd om uitgevoerd te worden, een eenvoudige vierkante naald met voetstuk. Het was ingezonden door den architect Vogel. De kosten verbonden aan een waardige uitvoering van het met den eersten prijs bekroonde ontwerp waren te aanzienlijk, in verhouding tot de beschikbare middelen. Anders zou men de voorkeur hebben gegeven aan dien fraaien arbeid van den hoogleeraar Lacomblé te Delft. —

Inmiddels was met 's Konings goedkeuring, na het overlijden der HH. de Brauw, Doorman en Schiffer, de gepensioneerde kolonel der genie, G. P. del Campo genaamd Camp, opgetreden als lid der commissie. —

Toen men echter tot de uitvoering zou overgaan, werd in tegenwoordigheid van den Heer Vogel door leden der Commissie opgemerkt, dat men verre de voorkeur zou geven aan een model, dat door zijn vorm dien van het kasteel herinnerde. Zulk een ontwerp was er ook op de tentoonstelling geweest. Toevallig bleek het nu, dat ook dit door den Heer Vogel was ingezonden geworden, en deze, die zich geheel met het geuite gevoelen vereenigde, stelde met groote bereidwilligheid zijn tweede ontwerp ter beschikking. Het oorspronkelijke plan werd nu door de Commissie gewijzigd en het *vijfhoekig* model aangenomen. Nog enkele niet onbelangrijke veranderingen werden er later in aangebracht.

Zoo zijn de stoep en de onderste trap vijfhoekig, in stede van vijfhoek-starvormig gemaakt, de vorm van de gebastioneerde basis aanmerkelijk gewijzigd en vijf groote leeuwenkoppen vervangen door de onderscheidingsteeken. —

De bijzondere verdienste van dit gewijzigde werk lag hierin vooral, dat het aannemen van een vijfhoek als hoofdvorm, het eigenaardig karakter van de vestingbouwkunst teruggaf, zoodat ieder, zelfs de oningewijde, terstond bemerkt, dat het Teeken gewijd moet zijn aan de herinnering eener krijgsdaad, die een sterkte ten tooneele had.

Het is hier de plaats een korte beschrijving te geven van het gedenkteeken, zooals het, naar het model van den Heer Vogel, vervaardigd werd door den Heer Doon, aannemer, terwijl de ornamenten in brons door den Heer Koelman geboetseerd en gegoten zijn in de fabriek van de H.H. Enthoven. Al die Heeren wonen te 's Gravenhage.

Het monument is, gelijk wij bereids mededeelden, vijfhoekig, en het basement heeft den vorm van Antwerpens Citadel, den vijfhoek bij uitnemendheid, met zijn bastions of bolwerken. De namen dier bastions *Hernando I*, *Toledo II*, *Pacielto III*, *Alva IV* en *Duc V* zijn op de zijden gebeiteld. De frontons van het dekstuk zijn versierd met zinnebeeldige ornamenten in brons: fakkels met lauwers omwonden, en kransen van immortellen. Daaronder, op de vlakken, zijn verschillende opschriften, terwijl tusschen deze en de platte banden op het basement in *relief* zijn geplaatst bronzen afbeeldingen van de vijf eereteeken, die op zoo menige borst prijken: de Citadel-medaille, het Metalen-kruis, de Medaille voor langdurigen trouwen dienst, het teeken van den Nederlandschen Leeuw en dat van de Militaire Willemsorde.

De opschriften op de vijf zijwanden zijn allergeleukigst gekozen.

Op den hoofdwand prijkt boven aan: »Het denkbeeld ging uit van Willem III, den trouwen tolk van 't edelst gevoel der natie.»

Iets lager staan vermeld het doel der stichting, de aard en omvang van het laatste krijgsbedrijf, en vervolgens in dichtmaat een tweetal trekken van het Nederlandsche volkskarakter en eindelijk de dag der plechtige onthulling.

Men leest daar:

»Ter herinnering aan de krijgsbedrijven der bezetting van Antwerpen's Citadel, der forten aan de Schelde en van de Zeemacht op dien stroom, in 1830, 1831 en 1832, en ter vereering der nagedachtenis van de braven, die daarbij het leven lieten. Die strijdmacht, nauwelijks 5500 man sterk, onder de bevelen van den luitenant-generaal Baron Chassé, verdedigde Alva's oude veste,

zonder kans van ontzet, tegen een Fransch leger, aangevoerd door den Maarschalk Graaf Gérard, beschikende over alle hulpbronnen van het machtige Frankrijk en het rijke België, van 30 November tot 22 December 1832. Drie-en-twintig dagen open loopgraaf."

De daaronder geplaatste dichtregelen betreffende het volkskarakter, luiden aldus :

»Hoe klein hun erf ook zij,
Dat volk weet van geen buigen,
Want wat daar zwichte of vall',
Oud-Hollands trouw staat pal."

Burlage.

Die woorden zijn het slot van het lied, bij gelegenheid der teraardebestelling op 21 Aug. 1871 (zie bladz. 41) gedicht door den oud-strijder van 1830, wiens hart gloeide van liefde voor Koning en Vaderland, en die telkens zijn gevoel lucht gaf in aangrijpende, bezielende krijgsliederen, den militairen feestdichter bij uitnemendheid. Dat lied was zijn zwanenzang. Joost Hendrik Burlage verdiende wel, dat zijn naam onder de aangehaalde woorden gebeiteld en op die wijze vereeuwigd werd.

Op de plint boven de courtine vindt men den dag der onthulling aangeduid. Dien dag had de Koning zelf aangewezen: 30 Nov. 1874. Het was die waarop twee-en-veertig jaren geleden het eerste schot uit de Citadel viel, dat over de vlakte weërkaatsende en voortdreunende, als een electrieke schok op duizenden en duizenden werkte, en ook hem, den toenmaals jeugdigen Erfprins, die zich bij het aan de grenzen saamgetrokken leger bevond, in de ooren donderde.

Op de vier andere zijwanden zijn met gulden letters in den steen gehouwen de namen der officieren en minderen van zee- en landmacht, ter wier eere het monument verrees (1). Daarboven in den fries bevinden zich nog kleinere opschriften. Boven de eerste lijst staat: »De namen hieronder zijn die van de militairen, gesneuveld of aan hun wonden overleden."

(1) Aanteekening XV.

Boven de tweede wordt in herinnering gebracht »dat Koning Leopeld II het gebeente te Antwerpen aan Nederland teruggaf»; boven de derde wordt gestaafd »dat Willem III de overblijfselen liet overbrengen en bij het graf van Chassé ter aarde bestellen»; boven de vierde eindelijk vermeld, dat »de kosten bestreden zijn door den Koning, de Prinsen van het Oranjehuis en het Volk.»

Onder toezicht van den heer Vogel werd het monument vervaardigd. Met onverdroten ijver bleef de Commissie werkzaam. Vooral hare beide leden, die de commissie van uitvoering vormden, — de kolonel del Campo genaamd Camp, die in de plaats van den te vroeg gestorven en diep betreurden Jhr. Mr. W. M. de Brauw zich met het secretariaat belast had, en generaal van Limburg Stirum, wien het beheer der geldmiddelen was opgedragen, — spaarden moeiten noch tijd om alles ter bestemden dage in gereedheid te hebben. Hoe vaak moesten zij zich niet naar Ginneken begeven om over de werkzaamheden het oog te laten gaan en gerezen moeilijkheden uit den weg te ruimen!

Het bleek immers spoedig, dat het monument onmogelijk opgericht kon worden op het kerkhof, ter plaatse waar in Augustus 1871 de negen kisten met overblijfselen waren ter aarde besteld. Het zou daar bovendien verscholen blijven achter het zware kerkgebouw!

Met goedkeuring van het kerkbestuur, dat op de meest onbekrompen wijze zijn medewerking verleende, werd er besloten het te laten verrijzen op het breedste gedeelte van het plein, dat zich aan den voorkant der kerk, in de nabijheid van het groote hek uitstrekt. Van daar zou het zichtbaar zijn van de markt en den straatweg. Maar daartoe moest er een nieuwe, ruime kelder worden gemetseld in den grond, dien het kerkbestuur ook kosteloos afstond. Noch moest een gedeelte van den steenen wal, die het kerkplein van den openbaren weg afscheidt, vervangen worden door een ijzeren hek.

Dit alles geschiedde onder de leiding der commissie van toezicht. —

Op den zerk, die het nieuwe graf dekte, waarin men langs een houten trap kon afdalen, werden nog de volgende woorden gebeiteld:

»De vijf blokken aan de hoeken van de stoep zijn de naamsteen der bastions van de Citadel. Zij werden op verzoek van een oud-strijder (1), door de zorgen van de Heeren Gratry, luitenant-kolonel der genie, directeur der vierde directie van het ministerie van oorlog te Brussel, en De Keyser, directeur van de société anonyme du Sud d'Anvers, eigenares der Citadel, en van den kapitein Evrard, toegevoegd aan den commandant der genie aan de hoofdomwalling der stelling van Antwerpen, in Sept. 1874 uit de binnenfrontmuren van de hoofdpoternen der bastions gebroken, en in October daaraan naar Nederland gezonden, om, als teeken van »verbroedering, bij dit monument te worden gevoegd» (2).

De naamsteen werden op metselwerk geplaatst aan de vijf hoekpunten van de breede stoep van gehouwen steen, die rondom het monument was gelegd. Op den stoepsteen, zijde IV—V, werd gebeiteld: »Ontworpen door H. P. Vogel, architect, en uitgevoerd 30 Maart—10 October 1874 door W. Doon, aannemer, beiden te 's Gravenhage.»

Den 23. October werden in tegenwoordigheid van den burgemeester van Ginneken, twee kerkvoogden der Herv. gemeente en den secretaris der Citadel-commissie, de negen kisten met gebeenten uit den ouden kelder naar den nieuwen overgebracht. Hiervan is behoorlijk proces-verbaal opgemaakt.

Inmiddels was het monument opgetrokken. Een houten schutting bleef het voor de nieuwsgierige of belangstellende blikken van het publiek verbergen. Ook had de Commissie met grooten takt de noodige toebereidselen gemaakt om de onthulling zoo indrukwekkend mogelijk te doen zijn, al meende zij ook dat de grootste eenvoud haar moest kenmerken. Een programma voor de plech-

(1) Generaal van Limburg Stirum.

(2) Aanteekening XVI.

tigheid werd door haar, onder hooge goedkeuring des Konings, vastgesteld en afgekondigd (1) en aan onderscheidene autoriteiten en bijzondere personen een uitnoodiging gezonden om haar bijtewonen (2). De voormalige krijgsmakkers der helden, wier nagedachtenis men vereeren en vereeuwigen wilde, werden daarbij niet vergeten (3).

Met groote ingenomenheid vernam men 's Konings voornemen om bij de onthulling van het gedenkteeken tegenwoordig te zijn. Dit blijk van waardeering van haren arbeid kon niet anders dan de Commissie met een gevoel van levendige erkentelijkheid vervullen, en was haar een streelende zelfvoldoening voor hare vele en gewichtige bemoeiingen. Maar ook de gansche natie juichte dit plan van haren Koning toe, die aldus wilde toonen, dat 't hem ernst, heilige ernst geweest was met den wensch om toewijding aan vaderland en vorst, toewijding ten doode, verheerlijkt te zien.

(1) Aanteekening XVII.

(2) Aanteekening XVIII.

(3) Aanteekening XIX.

HOOFDSTUK V.

DE ONTHULLING.

Wat bloemen op den najaarsdag,
Met milde hand gestrooid,
Wat wapp'ren van de Driekleurvlag
Met frisch Oranje omplooid.

.

Ziet, oud en jong en groot en kleer
Staan zwijgend saāmgeschaard!
Het plegtig oogenblik verscheen:
't Omhulsel zinkt ter aard.

.

O Dierbaar beeld! strek gij ten tolk
Aan vijand en aan vrind,
Hoe een getrouw en dankbaar volk
Zijn helden eert en mint.

F. H. Greb. Volkslied bij de onthulling van het stand-
beeld van Willem II (met een geringe wijziging).

Met meer dan gewone geestdrift en steeds klimmend verlangen was de dag verbeid, waarop het vaderlansch gemoed zou bevredigd worden, in zijn wensch om een zichtbaar teeken van hulde, liefde en eerbied te zien verrijzen op de plaats, waar het overschot rustte der op de Citadel gevallen braven.

De lang gewachte dag brak eindelijk aan.

Sombere wolken hingen over de stad Breda en omstreken. Het weder werkte niet mede. In den morgenstond kletterde de regen neder. Later kwam er wel eenige verandering en verhinderden de gierende stormvlagen, bij het opsteken van een fellen noordenwind, de wolken zich bij stroomen uittegielen, zoodat het droog bleef.

Maar het was een echte, kille, vochtige najaarsdag met grimmig gelaat. Geen zonnestraaltje brak door den nevel heen.

Toch waren Breda en Ginneken in feesttooi gehuld. Een groote bedrijvigheid heerschte er reeds in den vroegen morgen. Ondanks het ongunstige weder doorkruiste een groote volksmenigte, waaronder vele vreemdelingen, ook uit België, de straten van stad en dorp, waar de koninklijke stoet zou voorbijtrekken. Vroolijk wapperde overal de geliefkoosde driekleur, hier en daar afgewisseld door een oranjevlag of versierd met een oranjewimpel.

Voor al het dorp Ginneken had een feestelijk aanzien, en alle hulde en lof komen zijn bewoners toe voor de vorstelijke wijze, waarop zij den Koning in hun midden ontvingen. Een commissie had zich gevormd tot regeling dier ontvangst (1). Het op zich zelf reeds vriendelijke en aanvallig voorkomen der plaats was nog innemender en behagelijker door de rijke versieringen, overal met kwistige hand aangebracht. De gansche gemeente geleeke een lusthof. De straten vormden één allée van boomen, door guirlandes van groen aan elkander verbonden. Op verschillende punten verhieven zich vijf eerepoorten, die van opschriften voorzien, den vijfhoek zinnebeeldig voorstelden (2). De laatste op het marktplein, waaraan de kerk en het kerkhof, het tooneel der plechtigheid, grenzen.

De ingang van dat kerkhof was versierd met Nederlandsche en Belgische vlaggen. Achter het monument, tegen de kerk, hing de vlag, die in flarden geschoten en door den tijd verkleurde vlag, die op de Citadel van den hoofdwal gewapperd had en op het paleis te Amsterdam bewaard wordt. Van den top van het in het vaderlandsche dundoek gewikkelde gedenkteeken, prijkte de kleine vlag, die insgelijks van de Citadel afkomstig was. Volgens het programma moest de groote vlag boven het monument ontrold geweest zijn, maar de slechte staat, waarin zij verkeerde en het ongunstige weder verboden

(1) Aanteekening XX.

(2) Aanteekening XXI.

dit. Daarom werd zij tegen den kerkmuur opgehangen en vervangen door de kleine vlag, die tijdens het beleg boven de kazemat van den opperbevelhebber waaide. Onwillekeurig ontblootte menigeen het hoofd, toen zijn blik op die beide kostbare reliquiën viel. Op het kerkplein was nog een groote tent voor de vorstelijke gasten opgeslagen, waarbij de koninklijke vlag en standaard zich verhieven. Eenige vlaggen waren in het omringende geboomte aangebracht. Het geheel maakte een verheffenden, grootschen indruk.

Op het bepaalde uur, tegen half twaalf — men weet het, Willem III is een man van de klok — naderde Z. M. de Koning met de Prinsen Alexander en Hendrik en gevolg per extra trein het sierlijk gedecoreerde station. Daar buiten stond het gansche garnizoen opgesteld, benevens de officieren van staf- en applicatiescholen en de kadets der Kon. Mil. Academie.

De zachte tonen van het schoone carillon, dat op oud-vaderlandschen trant zich deed hooren, riepen den hoogen gasten het welkom toe, maar gingen spoedig verloren in het koor van forsche vreugdeaccoorden, aangeheven door de salutschoten, die van de instructie-batterij der Militaire Academie door de lucht trilden, en door het indrukwekkend klokgebom, dat van Breda's grooten toren heinde en ver weêrklonk.

Mannen van den hoogsten rang bevonden zich aan het station om den Koning te ontvangen, en onder hen de voorzitter der Citadel-commissie, graaf Schimmelpenninck en haar lid, graaf van Limburg Stirum, de Belgische generaal Colignon (zie aant. XVIII), de gen.-maj. Engelvaart, gouverneur der Kon. Mil. Academie, 's Konings vertegenwoordiger bij de plechtigheid van Aug. 1871, de ministers van oorlog, marine en koloniën, de commissaris des Konings in de provincie, de burgemeester en wethouders van Breda.

De koninklijke Harmonie: *Vlijt en Volharding* had zich op den perron geschaard om den beminden vorst bij het stilhouden van den trein in de taal der tonen te begroeten. Zij kweet zich van hare taak op hare gewone, dat

is uitnemende wijze, toen zij eerst het: »Wilhelmus" en daarna het: »Wien Neêrlandsch bloed" aanhief.

Het oorverdoovend gejuich der omstanders was de hartelijkste en welsprekendste welkomstgroet, die den hoogen Bezoeker kon worden toegebracht, en maakte haast dien, welken het Bredaasch gemeentebestuur, bij monde van zijn voorzitter Mr. E. de Man Ez. hem aanbod, overbodig.

Zonder dralen vormde zich nu de stoet.

De Vorsten bestegen een met vier paarden bespannen koninklijk rijtuig. Een eerewacht te paard, saamgesteld uit de jongelingschap van Breda, schaarde zich daarachter. Onder geleide van een piket huzaren reed de trein langs de versierde straten der hoofdplaats van de voormalige baronie. Allerwege werden de Koning en de Prinsen met uitbundig gejuich ontvangen, niet het minst toen zij in de gemeente Ginneken aankwamen, waar alles levendig getuigde van liefde en gehechtheid voor het Oranjehuis.

Aan de grens van het dorp bood de burgemeester, de heer R. Buysen, aan het hoofd van het gemeentebestuur, den Vorst de eerbiedige hulde van zijne medeburgers aan, terwijl de jubelende klanken der Harmonie *St. Cecilia* hem daarna verwelkomden. Bij dit gezelschap hadden zich de leden van de handboogschutterij *Willem III*, onder de kernspreuk: *Vlijt en Volharding*, aangesloten, om Z. M. bij het betreden van Ginnekens grondgebied te begroeten.

Voordat de stoet het kerkplein betrad, hadden de genoodigden daar hunne plaatsen ingenomen en zich in een grooten kring om het monument geschaard. Oudstrijders der Citadel, versierden met het Metalen-kruis, deputatiën van leger, marine en schutterij, oud-militairen van Indië, waaronder de generaal de Roy van Zuydewijn, die eerst onlangs naar het vaderland was teruggekeerd met zijne in den krijg tegen Atjeh behaalde lauweren, stonden links en achter het gedenkteeken. Aan hen sloten zich rechts daarvan aan, de leden van het gemeente- en kerkbestuur en eenige notabele ingezete-

nen. Vóór het monument plaatsten zich de Koning en de Prinsen, die bij hun komst luide toegejuicht werden, en achter hen de leden der commissie, de ministers en andere genoodigden.

Een aanzienlijke menigte verdrong zich in de straat. Voor de vensters der naburige huizen en uit de daken zelfs, waaruit men eenige pannen had gelicht, vertoonden zich hoofden van ontelbare belangstellende toeschouwers. De Ginnekensche straatjeugd had in de boomen post gevat, die een uitzicht boden op het kerkhof. De aanblik van het geheel was indrukwekkend.

Nadat de wakkere, voor zijn taak zoo uitnemend berekende voorzitter der Commissie, zijn medeleden aan den Koning had voorgesteld, nam de plechtigheid een aanvang, en begon de veldartillerie de minuutschoten te lossen, die eerst ophielden, toen de Vorst zich verwijsderde.

Na daartoe verlof bekomen te hebben, nam graaf Schimmelpenninck het eerst 't woord en sprak de volgende kernachtige rede uit, die door verheven eenvoud uitmuntte en ieder aan zijn welbespraakte lippen deed hangen.

Sire!

»Dank zij Uwer Majesteits wakende zorgen, was in 1871 eene veilige rustplaats in den Nederlandschen bodem verzekerd aan de braven, die strijdende voor hun Koning en voor hun vaderland in Antwerpen's vijfhoek het leven lieten niet door den vijand overwonnen — overwonnen alléén slechts door den dood!

»Maar Sire! nog voordat op den gedenkwaardigen 20 Augustus van hetzelfde jaar het stoffelijk overschot dier dapperen den door hun bloed gedrenkten grond verlaten had, en nedergelegd was in vaderlandsche aarde, — was in Uwer Majesteits hart eene edele, een waarlijk Koninklijke gedachte geboren, de gedachte dat, èn Koning èn Volk *meer* aan die braven verschuldigd waren, dan een handvol aarde en een spoedig vergeten graf! dat uit die aarde en op dat graf een gedenkteeken moest verrijzen, waardig hunne trouw en hunnen moed; — waardig ook de dankbaarheid van Nederland.

»Steeds Sire! zal ik met warme erkentelijkheid gedenken, dat het toen Uwer Majesteit behaagde den Grootmeester van Haar huis, die nu het voorrecht heeft, tot Haar het woord te mogen voeren, de benijdenswaardige taak opgedragen om de eerste stappen te doen tot ver-

wezenlijking dier schoone, dier edele gedachte. Uwe Majesteit benoemde hen, die daartoe zouden medewerken.

»De Citadel-Commissie werd gevormd.

»Zij sprak tot het Nederlandsche volk.

»Allerwege werd haar woord met sympathie vernomen, en vond hare stem weérklank in aller gemoed!

»Algemeene medewerking maakte haar het werk licht. Helaas, nog voor dat de vrucht van haren arbeid tot volle rijpheid was gekomen, troffen haar gevoelige slagen!

»Drie harer leden werden haar door den dood ontruikt.

»De waardige luit.-generaal Doorman, de grijze Schiffer, de nog zoo krachtige en altijd wakkere de Brauw, zij moesten haar verlaten, en ontvielen aan den werkkring, waarin zij met ons, zoo gaarne, en met zooveel nut zich bewogen!

»Zij verlieten ons. Maar niet dan nadat reeds van alle oorden des vaderlands — uit Oost en uit West, door Vorst en door volk, door rijk en door arm — het goud, het zilver, het koper was bijeengebracht, hetwelk thans, in het arduin herschapen, als een gedenkteeken dáár staat, zooals het Uw Majesteit bedoelde, van Neêrlands moed, van Neêrlands trouw en als een gedenkteeken ook van Neêrlands dankbaarheid, — maar dat daarbij, tot in het verste nageslacht, een zichtbaar teeken zijn zal,

»*hoe Willem van Oranje, hoe Neêrlands derde Koning, de waardige, de trouwe tolk wist te zijn van de edelste gevoelens van het Nederlandsche volk!*””

»Vergun, Sire! dat voor Uw oog dit gedenkteeken worde onthuld!”

Het was een indrukwekkend oogenblik, een oogenblik van spanning, van blijde verwachting en van weemoedige herinnering. Aller oogen richtten zich naar het ongevormde gevaarte, in de vaderlandsche driekleur gehuld, waarop de spreker had gewezen.

Een enkel woord, een enkele wenk van 's Konings hand, — en daar zou het omhulsel wegvallen, en dat gevaarte verrijzen, gestempeld tot een heilig gedenkteeken, onschatbaar voor ieder, die het hart op de ware plaats draagt, en dat eenerzijds den naam en den roem vereeuwigde van mannen, aan wien het vaderland dure verplichting heeft en aan den anderen kant de dankbaarheid eener gansche natie luide en welsprekend verkondigde.

De spanning duurde niet lang. Het uit 's Konings mond gewachte woord werd gesproken. En onder de

blijde jubelkreten en bijvalsklanken der aanwezigen stond daar het monument in al zijn kracht en heerlijkheid en grootschheid, — wat vorm en lijnen aangaat en hun overgangen, uit een artistiek oogpunt onberispelijk, — een onvergankelijke eere voor den ontwerper, en allen die hem bij de uitvoering steunden.

Maar stil! het oogenblik is nog niet gekomen om het te bewonderen. Onze aandacht wordt voor iets anders gevraagd. Daar treedt op den Koning aan, het oudste militaire lid der Commissie, de president der Nederlandsche deputatie, die in 1871 het gebeente had overgenomen en op diezelfde plaats in dat jaar bij de ter aarde bestelling de lijkrede hield, generaal van Limburg Stirum (1). Hem was de eervolle taak beschoren thans de feestrede te houden. Een moeilijke taak inderdaad, om in dat oogenblik, in de open lucht, bij zulk een ongunstig weder, tegenover een vergadering uit zulke uiteenlopende bestanddeelen samengesteld, een eenigszins uit den aard der zaak uitvoerige toespraak voortedragen en het hoofd en hart zijner hoorders te boeien!..... Uitnemend wist hij zich daarvan te kwijten! Trouwens, het was reeds treffend den bejaarden, doch nog zóó krachtigen krijgsman, die tot de hoogste militaire rangen opgeklommen en zelfs eenigen tijd door 's Konings vertrouwen met de gewichtige betrekking van Minister van Oorlog bekleed geworden was, het woord te hooren voeren bij de onthulling van het gedenkteeken, gewijd aan de vereering der nagedachtenis zijner voormalige strijdmakkers.

Reeds de aanvang zijner belangrijke rede moest ieder innemen:

»Aan Uw woord, Sire!» dus sprak de redenaar, »heeft de natie dit teeken te danken.

»Uit naam der oud-strijders, uit naam van de mannen der volkswapening van 1815 en 1830, uit naam van land- en zeemacht, uit naam van het roemrijk Indische leger, — allen hier vertegenwoordigd, betuig ik U Sire! daarvoor de diepste erkentelijkheid. Uwe Majesteit heeft deze hulde gewild. Uwe Majesteit heeft verlangd, dat militaire glans de wijding omgeven zou. Eere U!»

(1) Zie bladzijde 32.

En verder vond de spreker in een uitvoerige beschrijving van het monument aanleiding, om te wijzen op het voorbeeld dat de Vorsten van het Oranjehuis gaven van zelfopoffering, op het bloed, dat zij veil hadden voor het vaderland, en waardoor de Koning, het hoofd van dat Huis bevoegd en gerechtigd was en als aangewezen om voortegaan in de vereering van hen, die op het voetspoor van Zijn voorzaten voor de edelste zaak gevallen waren en om hulde te brengen aan die dapperen

Maar wij mogen den inhoud dier merkwaardige toespraak niet bij wijze van uittreksel mededeelen, al komen er bijzonderheden in voor, die wij reeds in ons verhaal moesten opnemen. Zij verdient ten volle gelezen en herlezen te worden, zoowel om den rijkdom der feiten die zij bevat, als om de edele gevoelens van liefde voor vaderland en koning, die zij ademt.

Na de inleiding, die wij boven neêrschreven, ging de redenaar aldus voort:

»Dat woord des Konings is in den steen vereeuwigd. Het eerste opschrift luidt:

»Het denkbeeld ging uit van

WILLEM III,

den trouwen tolk van 't edelst gevoel des volks."

»Welk gevoel? Liefde voor het vaderland, en de vaste wil, om, tot elken prijs, onze onafhankelijkheid te bewaren, en vereering van hen die in den kamp voor dat goed, het heiligste, de zwaarste offers brachten, ook die van bloed en leven.

»Sire, 't was van de Vorsten van uw Huis steeds de wijs in dien kamp vóórtegaan. Geen geslacht ooit gaf meer bloed en meer leven voor het vaderland. Vóór drie eeuwen juist viel Lodewijk van Nassau op de Mookerheide. Zes jaar vroeger werd graaf Adolf bij den Heiligen Leeuw gedood, terwijl acht jaar later het lood van een dweeper het kostbaarst bloed deed stroomen, en, na slechts twee korte jaren, door den kogel van een gelukkiger dweeper, de groote Zwijger de Kroon verwierf van hoogsten martelaar der religieuse en politieke vrijheid.

»Dit was het begin, voorwaar een goed begin, een begin waarop het volk, voor 't welk zij streden en leden, wel bogen mag, een begin,

dat het nooit vergeten kan: *drie* broeders van den heldenstempel, en de laatste nog veel meer dan dat, een man hoedanig er slechts weinige waren in den loop der tijden, in één kort zestien jaar gevallen voor het vaderland!

»Dit is het eerste bloed, genoeg voor lang, maar niet voor uw geslacht. En het laatste bloed? Den oogst van eeuwen ga ik voorbij. Het is dat van hem, die, nauwelijks de kinderjaren ontwassen, te Cuidad-Rodrigo voorop de bres beklom, dat van uwen onvergetelijken vader, Sire, dat, waarmee hij de zege bezegelde van Quatre-Bras.

»En nu, Sire, met dat denkbeeld, voor ons verwezenlijkt, zijt gij voorgegaan. Gelijk vroeger zoo vaak, hebt gij ons aller hart geroerd. Het welzijn der krijgsmacht lag u steeds na. Gij wilt geen geschikte gelegenheid verzuimen voor de verbetering en de veredeling van die macht. Van dat koninklijke streven hangt haar geest, haar welzijn af.

»Gij kent het leger, Sire; gij hebt er bij gediend.

»Zeker een der schoonste voorrechten van de Kroon is dat der afscheiding van de volkskracht ter handhaving van orde in vrijheid en van onafhankelijkheid, — scheiding, die door elken schok aan omvang en gehalte wint.

»Wie eer dan gij, Sire, die het oppergezag hebt over de zee- en landmacht, de eerste vertegenwoordiger van een geslacht zoo rijk aan leven voor het vaderland gelaten, kon voorgaan in de vereering van hen, die voor die edelste zaak gevallen zijn? Gewis niemand.

»Boven het dekstuk prijken de twee vlaggen, die ons in 't beleg beschermen. De groote stond op een kat des achterwals aan de zijde van den stroom — zeer hoog — de kleine op de kazemat van Chassé. Ze werden gered door zijn adjudant, de Boer. Nu vermeld ik ze roemvol; maar, oud en gehavend als ze zijn, verdienen ze wis een kruis.

»Aan den ingang wappert België's driekleur naast onze vlag, ten teeken van vriendschap, eene vriendschap die voor beide volken nuttig, noodig, allengs innig wordt. Ook dáár welt geuzenbloed. Egmond en Hoorn staan in Brussel aan het stadhuis; maar voor Aremberg, die na graaf Adolf's dood, met zijn stervend strijddros neergeworpen, ter aarde vorstelijk kampend het leven gaf, ja voor hem had zijn volk geen woord.

»'t Is heden 42 jaar geleden, dat van 't kasteel het eerste kanon-schot viel.

»De Koning wees dien dag voor deze wijding aan. Herinnering bepaalde die keuze. Herinnering: want de jeugdige zoon van onzen veldheer stond bij 't leger aan de grenzen vooraan, en gewis trof de galm van 't schot, rollende over de vlakke, 's Prinsen gevoelig oor.

»Het gebeente, dat in Augustus 1871 op uwen last, Sire, uit Antwerpen naar herwaarts werd overgebracht, is bij 't leggen van den laatsten steen, in dezen kelder bijgezet.

»De oude Citadel wordt gesloopt. Zij dient den Staat niet meer, en

weldra zullen op haar ruime vlakte, ver binnen Antwerpen's nieuwe wallen, grootsche werken rijzen. Maar, bij die slechting zorgen de vrienden van het zuiden voor de overblijfselen onzer braven, welke in die vaak omwoelde aarde achterbleven. Is de tijd gekomen, zij geven die aan ons terug. Geen spoor dier offers mag gebannen zijn, al zij het in bevrienden grond.

»Het teeken spreekt. 't Is een vijfhoek en de basis stelt *den* Vijfhoek voor. Naam en nummer van elk bolwerk zijn gebeiteld in zijn facen. De eerste wand is die van 't front I—II, Hernando-Toledo. De anderen volgen. Toledo was het werk van aanval, van bres. Hernando's rechter-flank gaf nog teekenen van leven toen de Vijfhoek viel.

»Boven zijn vijf opschriften.

»Aan 't eerste, dat van 's Konings woord, is hulde gebracht. Het tweede wijst op de namen onder die der gevallen braven. Het derde herinnert, dat Leopold II het gebeente te Antwerpen aan Nederland teruggaf. Het vierde staft het, dat Gij, Sire, die resten liet overbrengen en hier bij het graf van Chassé ter aarde bestellen. Het vijfde vermeldt dat de kosten zijn bestreden door den Koning, de Prinsen van het Huis van Oranje en het Volk.

»Volk,» »ja, dat woord begrijpt niet alleen de oud-strijders, de mannen der zilveren en metalen kruizen, de land- en zeemacht, maar ook het indische leger, welks commandant — Kroesen, — die, helaas, niet meer bij ons is, — een oud-strijder was. Dit heldhaftige leger, dat Nederland weêr met schulden overlaadt, heeft de stichting met kracht gesteund.

»Nu de lagere opschriften:

»Die van den hoofdwal (Hernando-Toledo) begrijpen eerst het doel der stichting en aard en omvang van het laatste krijsbedrijf, dan — in dicht — trekken van het volkskarakter, en eind'lijk de oorkonde van onthulling.

»Dat eerste opschrift luidt:

»»Ter herinnering aan de krijsbedrijven der bezetting van Antwerpen's citadel, de forten aan de Schelde en van de zeemacht op dien »stroom in 1830, 1831 en 1832 en ter vereering van de nagedachtenis »van hen die daarbij het leven lieten. Die strijdmacht, nauwelijks »5500 man sterk, onder de bevelen van den luitenant-generaal baron »Chassé, verdedigde Alva's oude veste, zonder kans van ontzet, »tegen een fransch leger van 70000 man, aangevoerd door den maar- »schalk graaf Gérard, beschikkende over alle hulpsbronnen van »t machtige Frankrijk en het rijke België, van 30 November tot »22 December 1832,

» *»drie en twintig dagen open loopgraaf.*»»

»Let op den tijd: de waarde van het feit is niet te meten aan verlies, maar vooral aan duur. Tijd is geld; en in den oorlog wast

soms de waarde van tijd plots'ling tot eene hoogte die in vrede niemand vat. Strijd schept de hoogste macht van tijd. Daarom is hier gewezen op duur. Voor de bezetting, in haren geest van zelfopoffering, ware een verlies van een tiende gering te noemen; maar veel betee-kent het, dat ze, meerendeels besloten in een werk dat men nu een granatenvanger noemen zoude, een groot fransch leger meer dan drie weken vasthield. Doch, zeker ware die uitkomst niet verkregen, zonder den drang van ons leger, dat nabij gereed stond om onder den geliefden veldheer van elke kans partij te trekken.

»De dichtregelen van 't volkskarakter zijn:

»Hoe klein hun erf ook zij,
Dat volk weet van geen buigen,
Want wat daar zwichte, wat er vall'
Oud Hollands trouw staat pal."

»Zij bevatten de spreuk der Citadel-vereeniging:

»Wat ook vall', trouw staat pal."

»Het volkskarakter: volharding en trouw. Begonnen werk laten wij niet varen, en sinds eeuwen was onze leus:

»Eendracht maakt macht."

»Wel bezien, zijn beide begrepen in de spreuk van Uw Huis, Sire,

»Je maintiendrai."

»Ik vestig de aandacht op die verweerde blokken, aan de hoeken van de stoep. Het zijn de echte naamsteen der bastions van het kasteel. Zij werden, op verzoek van een oud-strijder, door de zorgen van de heeren Gratry, luitenant-kolonel der genie, directeur der vierde directie van het ministerie van oorlog te Brussel en de Keyser, directeur van de »Société Anonyme du Sud d'Anvers" die eigenaar is van de Citadel, en van den kapitein Evrard, toegevoegd aan den commandant der genie van den nieuwen wal der stelling van Antwerpen, in September, uit de binnenfrontmuren van de hoofdpoternen der bastions gebroken, en in October naar Nederland gezonden. Deze stukken van de oude vesting, waarvan weldra niets meer zal over zijn dan roem, zijn hier een kostbaar sieraad, een nader blijk van de verbroedering der beide volken. Door het schrift in den grafsteen zijn zij en de oude Vijfhoek onafscheidelijk verbonden aan den nieuwen Vijfhoek, welken Gij, Sire, heden wijdt.

»Ik maak van de gelegenheid gebruik, om aan die belgische heeren en ook aan hun minister van oorlog, den generaal Thiebault, een warm woord van dank te richten voor hun welwillende medewerking, niet alleen ter bekoming van die éénige oude blokken, maar vooral ook in de bevordering van de bijeenzameling der resten onzer krijgsbroeders.

»En hier moet ik terugwijzen naar het derde hoofopschrift. De natie is diepe erkentelijkheid schuldig aan den Koning der Belgen, Leopold II. Hij gebood de teruggaaf der reliquiën met de hoogste militaire pracht en tal van eerbewijzen. De vorsten uit het Huis van Saksen vereeren gaarne hen, die voor Koning en vaderland het leven lieten (1).

»De bovenbouw is uitgevoerd naar het ontwerp van den heer Vogel, architect, door den heer Doon, aannemer. De ornamenten zijn van brons; ze werden geboetseerd door den heer Koelman en gegoten in de fabriek van den heer Enthoven. Die heeren, allen van 's Gravenhage, zijn hier genoodigd.

»In de frontons van het dekstuk zijn fakkels met kransen van immortellen, waarvan die op 't aanvalsfront omvlochten is met lauwers. Beneden zijn opgelegd vijf eereteekens, op dat front de Citadel-Medaille, en omgaande, het Metalen Kruis, de Medaille voor trouwen dienst, de Nederlandsche Leeuw en de Willems-Orde. Zij stellen voor de krijgsfeiten der scheiding, — dat hetwelk wij nu gedenken, en de zege van 1831 met de volkswapening waaruit die sproot, en al de eigenschappen, welke samen groote daden baren, moed, beleid, trouw, volharding. Deze toch begrijpt de *Virtus* van den Leeuw.

»Nu de namen. Het zijn die aller van de land- en zeemacht, officieren en minderen, die bij de verdediging van 't kasteel, in 1830, 1831 en December 1832, zoo in de sterkte, als aan de Schelde en op den stroom sneuvelden of aan wonden overleden.

»In 1871, op 22 Augustus, heb ik hier, bij de overbrenging der reliquiën, die daar rusten, van de schitterende ontvangst bericht welke der nederlandsche commissie te Antwerpen was ten deel gevallen. Ik heb gewezen op de edele hulde, toen uit naam van den Koning der Belgen, en door de ingezetenen der groote handelstad, ja, door het belgische volk gebracht aan onze dooden van het veld van eer.

»Dan, herdacht ik de rol van 't kasteel in den scheidingsstrijd. Die behoef ik thans slechts vluchtig aan te roeren.

»Voor ruim drie eeuwen stichtte Alva de sterkte. Pas af, werd ze door de burgers vermeesterd en voor een groot deel gesloopt. Maar, toen eenige jaren later, de groote geest van den Zwijger was geweken, — ja *toen*, — kon Parma den Vijfhoek op den ouden grondslag stellen, met het geld van de burgers.

»Slechts ééns, op 27 October 1830, namen wij worp te baat. Het kon niet anders. De vloot was beleedigd, de bezetting afgesneden, en voor hare boodschap aan 't brutaal geweld van 't grauw was geen

(1) Op het oogenblik dat de redenaar deze woorden uitsprak, trad de Koning op den generaal Colignon toe en drukte dezen met hartelijkheid de hand.

andre weg. Wij deden het noode en maakten het kort. Want, omweg stond ons tegen en het doel werd ras bereikt.

»En nu, Sire, zij 't mij vergund voor de derde keer hulde te brengen aan uwen Grootvader. Zooals ik in 1871 hier zeide, de natie, en vooral zij allen die aan de verdediging van 't kasteel deel namen, moeten Hem eeren wegens zijn verzet tegen de hoogste machten van zijn tijd. Men sprak toen van bloed vergieten zonder hoop of nut. Er is altoos eene partij van hopelooze nutbejagers. »Ik ben niet gekomen om vrede te brengen, maar het zwaard,» — den hooger zinn dier woorden van een meester in de waarheid vatten *zij* niet. Wanhoop begrijpt geen edel volk en bloed, vergoten voor de eer van 't vaderland moet vruchtbaar zijn. Zulke offers lichten in alle toekomst voor. Aan uw geslacht, Sire, daarin zoo kwistig, brachten zij het hart des volks. Willem I gaf, juist door dat verzet, van zijn verheven liefde het treffendst bewijs. Onze eer, — dus ons hoogste belang, — vorderde den krachtdadigsten wederstand. In die overtuiging moet de natie doordrongen zijn van dankbaarheid jegens den Vorst, die in dien hachelijken tijd van politiek verraad jegens den zwakkere, den ongelijken kamp gebod, den kamp, dien de Koning en de Prinsen en wij allen nog na 42 jaren in deze vereering hulde brengen.

»Ook toen had ik het groote voorrecht te kunnen wijzen op eene daad van Prins Frederik. Terstond na de Julidagen, vóór 't begin der onlusten droeg hij, als opper-directeur van het departement van oorlog aan zijn Vader voor, de belgische vestingen, ook Antwerpen, in staat van beleg te stellen; maar de Koning raadpleegde eene nog bevriende, maar benauwde mogendheid en zoo werd die sterke arm verland. Die daad behoort tot de geschiedenis. Het energiekste, het rationeelste voorstel van dien bewogen tijd, zwanger van stormen die nu nog niet zijn uitgewoed, ging uit van *Hem*, die de Veteraan is van Oranje. Geen Vorst van dat huis bereikte de jaren van den edelen Prins. Moge hij nog lang, weldoener als hij is, bij ons verwijlen.

»Dan mag ik nog eens gedenken *die* daden van den tijd der scheiding, welke het meest bijdroegen tot verruiming van het hart des volks: de boodschap van October en het offer van Februari. Zoo werden de commandanten der zeemacht op de Schelde, — zij, wier weerspanning kanongebulder te kennen gaf dat de tijd voor worpschrift was gekomen — Bernhard van Saksen, die Chassé de boodschap aan het hart bracht, en van Speyk, die vrij den dood inging ter hoede van de vlag, — onafscheidelijk verbonden aan het lot van 't kasteel, aan den roem van uw Huis, aan den roem van het vaderland.

»Aan verscheiden van die dooden bracht ik tweemaal hulde, in Juni 1857 en veertien jaar later op dit kerkhof.

»Gumöens overschot ligt bij den Haag op het kerkhof der hervormden aan den nieuwen weg naar Scheveningen. Paravicini viel aan de

Beneden-Schelde in December 1832. Hij werd in nederlandschen grond begraven.

»Het gebeente van Eymael, de Haan, Morre, van Hoey, van Onselen, Schutter, van Bueren, Nantzing en Jenck werd in 1871 op dit kerkhof bijgezet en, bij de voltooiing van dezen Vijfhoek daar onder geplaatst. Weldra zullen de andere reliquiën volgen.

»Het ware graf van den weesjongen is het hart des volks. Dit schreef hij voor in zijn laatsten wil aan de kruitkamer. Geen ander past *hem*. Dáár leve van Speyck met Claeszen, wiens geest in hem was, eeuwig voort. Van den vorm des Helden wordt een deel, door Koopman's moed, beleid en trouw herwonnen, te Amsterdam, zijn stad, in de *Nieuwe Kerk* bewaard.

»Lewe, Maas en Klinkhamer, — de jeugdige, de schrandere Klinkhamer, die het jammerlijkst leed met geduld verdroeg, — zij rusten in Vlissingen onder de hoede van de Ruyter.

»Van de minderen vindt men in de oorkonden slechts nu en dan een bij naam vermeld, die zich in zijn laatste levensuur kon onderscheiden. Maar te sterven voor het vaderland is onderscheiding genoeg. Allen, die zoo stierven, zijn door die platen aan volgende geslachten ten voorbeeld gesteld.

»Toch wil ik kortlijk wijzen op den flankeur Lensing. Reeds lid der Militaire Willemsorde, werd hij bij den uitval van 2 December, aan de loopgraaf voor Kiel doodelijk getroffen. Zijn vriend, de korporaal Carabain, schoon niet bij den uitval, haalde hem met levensgevaar van de plaats waar hij lag te bloeden, en bracht hem op zijn rug naar het hospitaal in 't kasteel. Nog mag ik gewagen van hen die zoo krachtig bijdroegen tot het succes van andere uitvallen, bij voorbeeld dien van 10 December, welke ons Morre en Nantzing kostte, en Camerlingh de 3de klasse bracht.

»Van 't gedrag der minderen van de bezetting, blijkt treffend aan de decoratiën. Van de *drie en twintig*, die op 12 December, als op het slagveld, door den opperbevelhebber tot leden van de Willemsorde werden benoemd, waren *veertien* minderen, 3 sergeanten, 3 korporaals en 8 manschappen. De zeemacht verloor het meest vóór 1832, vooral in October 1830 in den strijd met de keel der stad, — de landmacht door 't beleg. Wegens dien strijd, werden, ook als op het slagveld, 25 eereteekens toegekend — ook het Kruis, dat het weeskind droeg bij 't schrijven van zijn laatsten wil — waarvan 5 aan minderen. Daarbij komt, dat op 5 Februari, bij 't springen van boot 2, van de bemanning slechts drie ontkwamen. — De zeemacht handhaafde haren ouden roem, vooral voor Antwerpen en onder Koopman, en op den neder-stroom onder Lewe, die op zijn bovendek gedood werd.

»Op hen die in de verdediging de hoofdrollen vervulden, wees ik in 1871. Bij het toen gesprokene heb ik slechts enkele woorden te voe-

gen. Van die chefs leefde alleen nog Rodi, want von Quadt, dien ik ten onrechte vergat te noemen, was niet meer. Sints heeft ook Rodi ons verlaten. Hij, die me hielp toen ik gewond werd, stierf kort na de plechtigheid van 1871 in den Haag, zijn woonplaats sinds lang. Oude vriend! aan uwe bekwame vaste hand had ik veel te danken.

»Seelig, de Boer en van Deventer rusten op dit kerkhof. Favauge commandeerde de infanterie der bezetting met eer, en nu mag ik mijn oude chef, van der Wijck, roemen om zijn moed, beleid en onvermoeide werkzaamheid. De hulde van het hart, toen gebracht aan twee van die mannen wil ik herinneren: »Koopman," zei ik, »was een onversaagd zeeman, gul en gastvrij in hooge mate," Van Voet kon ik getuigen: »waar gevaar was of moed te wekken »zag men hem."

»Over onzen vereerden opperbevelhebber moet ik een ander oordeel vellen dan dat der dagen van mijn jeugd. Vergeet *dit* nooit: hij had te kampen met een gebrek, dat hem loodzwaar drukte. Amper kon hij gaan. En toch vertrouwde hem Willem I het commando, en terecht. Chassé kende de menschen en den oorlog goed. 's Konings vertrouwen heeft hij niet beschaamd. Aan hem danken wij de *drie en twintig dagen*. Die uitkomst verkreeg hij, in weerwil van zijn smart. Zijn brieven en berichten uit het kasteel, alle, strekken hem tot eer. Ja, de Vorst zag juist toen hij den gevangene lauwers om de slapen drukte, door hem te benoemen tot Grootkruis van de Willemsoorde.

»Chassé stierf te Breda in den nacht van 1 op 2 Mei 1849, ruim 84 jaar oud. Toen de Vijfhoek viel, was hij zijn 69ste jaar nabij. Zijn graf wilde hij hier.

»En naast de tombe van den veldheer moest het teeken rijzen voor hen die op *zijn* wenk het leven gaven. Hun gebeente mocht niet gebannen blijven. Het moest bij 't zijne rusten. Hadden zij kunnen spreken, dit ware hun wil geweest. Als aan hun veldheer, zoo ook aan hen, viel het zeldzaam voorrecht ten deel van vereering door drie Oranje-Vorsten, — den opper-stuurman in de scheidingsstormen, — den held van Quatre-Bras, en U, Sire, driemaal, — in 1857, toen de oud-strijders Gumoëns' graf bezochten, in de plechtigheid van 1871, waarbij Uwe Majesteit werd vertegenwoordigd door het hoofd van 't kriegsbestuur, en het meest, door deze stichting en hare wijding op den jaardag van het eerste schot, in uw bijzijn, — door U.

»Van de commissie van drie oud-strijders, die ons — van Exter, de Gelder en mij — op 22 Augustus 1871, bij het aan wal stappen in Nederland, op Uwen last, Sire, begroette, hebben reeds twee ons verlaten. Doorman en Tiesselinck zijn niet meer. Hun leven was werkzaam. Meesman is op zijn post.

»Het zij mij vergund, Sire, hier den dichter te gedenken, wiens

treffend lied, »de laatste eere», in 1871, op dit kerkhof, aan het eerste graf, door mij werd voorgedragen. Ziekte verhinderde hem zelf te komen. De regels op het hoofdfront van den nieuwen Vijfhoek zijn de laatste van dat dicht. Ze zijn aan een ouder lied ontleend. In 1831 streed hij mede. *Zijn* hart gloeide voor Koning en vaderland. De roem onzer wapenen stond hem na. Telkens gaf hij zijn machtig gevoel in krijgszangen lucht. Helaas, onze militaire feestdichter, de bard der volkswapening van 1830 — de begaafde Burlage — is niet meer. Maar hij heeft niet vruchteloos gezongen. *Zijn* geest leeft in ons. De gevierde dichter, die der natie haar karakterschets, den oudstrijders hun zinspreuk schonk, moest met dit teeken vereeuwigd worden. De naam des edelen is in den steen gegrift.

»Sire, door de stichting van dezen Vijfhoek, hebt Gij, naar de wijze van Uw Huis, eene verzoening voleind en eene edele daad verricht. Gij hebt niet alleen de mannen van 't kasteel maar ook al de andere strijders van den kamp der scheiding, de verwanten van zoo velen die niet meer zijn, de land- en zeemacht, zoo in Insulinde als in Nederland, — nogmaals aan U verplicht. Ik acht mij gelukkig, de tolk te mogen zijn van aller dankbaarheid. Gij, Sire, ik herhaal het, de eerste vertegenwoordiger van een geslacht, overrijk aan offers van bloed en van leven voor de politieke en religieuse vrijheid, voor ons onafhankelijk volksbestaan, Gij hebt door deze vereering het hart des volks geroerd, en aan de natie een wenk gegeven. Geen blinde offers waren 't, maar offers van verheven gidsen, rijk aan geest, geoefend in alle kunsten van Staat en van Oorlog. Uw erfdeel, Sire, is er een van groote daden, een heerlijk onvervreemdbaar goed, dat schoone vruchten dragen moet. Want, 't is de daad die opwekt en nieuwe daden baart. Dat ieder Nederlander, rijk of arm, zich aan dat voorbeeld spieg'le, en het zal der natie wel gaan, in de moeilijke tijden die nog komen zullen, onder de gidsen van Oranje.

»Geliefde oud-strijders, kameraden van de land- en zeemacht, kameraden van 't indische leger, mannen van moed, beleid en trouw, waarde landgenooten, — U allen breng ik de groete van het hart. Mij was 't een waar genot, in uw bijzijn, — mag ik niet zeggen: uit uw naam, — het woord te mogen richten tot het geëerbiedigd Hoofd van den Staat. Aan den Koning ben ik dat genot verschuldigd. U, Sire, zeg ik daarvoor den warmsten persoonlijken dank.

»Aan Uwe Majesteit, aan de Prinsen van Uw Huis, betuig ik voor uw geduld, voor hun geduld, de innigste erkentelijkheid.

»Ik heb gezegd.»

Moeilijk was het de geestdrift te beteugelen, die verlangde zich luchttegeven in juichtonen en jubelkreten. Dan, 's Konings tegenwoordigheid legde haar eenigszins

aan banden, te meer nu Z. M. op het monument toetrad en daaraan een prachtigen lauwerkrans bevestigde, dien de Heer van Poppel, bloemist te Princenhage, de eer had Hem aan te bieden. Het hoerah! dat de Koning na het volbrengen dier handeling, met den steek zwaaiende, aanhief, klonk evenwel niet zóó krachtig uit zijn mannelijke borst als men dit gewoon was. Niet zonder reden. De aandoening smoorde gedeeltelijk zijne stem. — Doch nu kon de geestdrift niet langer bedwongen worden. Met een driewerf herhaald »Leve de Koning» werd die hulde, door den Vorst eigenhandig gebracht aan de nagedachtenis der Braven, begroet.

Nu was het oogenblik gekomen dat de president der Commissie, na hiervoor van den Koning de vergunning te hebben ontvangen, het monument in de zorg van het kerkbestuur der Herv. gemeente te Ginneken en in de hoede van het gemeentebestuur der plaats zou aanbevelen. Hij deed dit met de volgende woorden, die zichtbaar een levendigen indruk maakten op hen, tot wie zij waren gericht.

»Mijne Heeren, kerkvoogden en notabelen dezer gemeente, op wier eigendom dit graf gedolven, dit gedenkteeken opgericht is.

»De Citadel-Commissie draagt het op aan uwe zorgen.

»En gij, Heeren Burgemeester en leden van het gemeentebestuur van Ginneken en Bavel! binnen wier gebied dit Monument van den moed en de trouw van het voorgeslacht en der dankbaarheid van den tijdgenoot, voor alle volgende geslachten zal blijven, — eene schoone les, eene heerlijke en krachtige opwekking tot navolging, — in uwe hoede en bescherming bevelen wij het aan.

»Mijne Heeren! Het is een kostbaar, een dierbaar pand, aan die zorg, aan die hoede toevertrouwd.

»Wij geven het daaraan over met gerustheid!

»Wij weten dat die zorg *goed*, — dat die hoede *veilig* zijn zal!»

De burgemeester der gemeente, de Heer R. Buysen, aanvaardde hierop de gedane opdracht in eenvoudige, doch zeer gepaste bewoordingen. Krachtige toejuichingen bewezen dat de achtbare burgervader een goede snaar had weten aantekenen:

»Sire!

»Hoogst vereerend was voor de gemeente Ginneken Uwer Majesteits beschikking, waarbij zij als de plaats werd aangewezen, werwaarts de asch der bij de verdediging der Citadel van Antwerpen gesneuvelde krijgshelden zou worden overgebracht.

»Voorzeker geen beter plaats konde door Uwe Majesteit worden uitverkoren, dan die, waar hun dappere opperbevelhebber, en zoo vele andere hunner edele aanvoerders, hunne rustplaats hadden gekozen.

»Het gedenkteeken, dat op Uwer Majesteits bevel, ter hunner eer, te dezer plaatse is verrezen, is aan onze hoede aanbevolen.

»Met geestdrift aanvaarden wij die taak, en ik kan U, Sire, de plechtige verzekering geven, dat de ingezetenen van Ginneken er trotsch op zijn, zoo een sierlijk Monument, waaraan zulke roemrijke herinneringen zijn verbonden, in hun midden te bezitten.

»Het gemeente-bestuur neemt het, zonder schroom onder zijne hoede en bescherming, en zal er zich een eer in stellen dit luisterrijk gedenkteeken van Neêrlands wapenroem, gaaf en ongeschonden voor het nageslacht te bewaren.»

Toen nam Z. M. de Koning zelf het woord en sprak nagenoeg het volgende:

»Ik dank U voor de gesproken woorden.

»'t Is mij een recht gelukkige dag, dien ik hier in de provincie Noord-Brabant doorbreng, in het 25ste jaar mijner regeering over het Nederlandsche volk.

»Aan deze provincie en hare ingezetenen verbinden mij twee banden: de herinnering aan de gelatenheid, waarmede de bevolking gedurende negen jaren de drukkendste oorlogslasten heeft gedragen, uit liefde voor het vaderland, — en niet minder nog de gedachte aan 1861. Nooit zal ik vergeten hoe zij toen de door den grooten watersnood geteisterden en noodlijdenden uit andere provinciën met open broederarmen heeft ontvangen.»

Op die hartelijke taal, uit den koninklijken mond ontvloed, steeg de geestdrift ten top. Langdurig en krachtig waren de juichtonen, die weêrklonken. — Geruime tijd duurde het dan ook, eer de stilte in zoover hersteld was, dat de Heer P. J. Roscam Abbing, te dier tijde predikant en president van het kerkbestuur der Hervormde gemeente te Ginneken, het woord kon ontvangen en de volgende toespraak hield:

Sire!

»Het is den vertegenwoordiger van het kerkbestuur der Hervormde gemeente een groote eer aan Uwe Majesteit, die vergunning tot de

overdracht gaf, de verzekering te mogen geven dat we ons van de taak welke op ons komt rusten, met oud-hollandsche trouw willen kwijten.

»De aanwezigheid in dit oogenblik op dezen grond van U, vertegenwoordiger van ons dierbaar vorstenhuis! doet ons plichtgevoel tot geestdrift stijgen. Waar de voetstap der Oranjes stond, daar zal gevochten worden tegen den vernielenden tand des tijds, opdat voor het nageslacht blijve wat ons van de gemeenschappelijke liefde van Vorst en volk voor het lieve vaderland zoo treffend spreekt.

»Dit monument, kolossale belichaming van het heerlijk beginsel — toewijding aan heilige belangen tot in den dood, — het blijft tot ons spreken. Op het graf dezer braven spreken wij van leven. Ja! er gaat leven van deze doodsbeenderen uit. Dat hij leve, de fiere vrijheidszin van den echten Nederlander! Met den vaderlandschen grond is de Nederlandsche Maagd als uit den schoot der golven verzeen en nog zien wij het doopwater der vrijheid op haar blonde lokken parelen. Dat het leve, het dierbaar vaderland; dat het leve! het innig geliefd Oranjegeslacht! Voorwaar! het staat hier niet alleen voor ons oog maar ook voor ons harte geschreven, het gulden woord: »Wat ook zwichte, wat ook vall', oud-Hollands trouw staat pal." Ja, als geboren Ginnekenaar is het mij in dit plechtig oogenblik behoefte uitteroepen voor allen: daar staat een naam op het gesteente der eere gebeiteld, die van den Ginnekenaar Adriaanse. Hij werd door midden geschoten.

»Het is schoon voor het vaderland te sterven. Als het noodig was — ook wij.

»Maar het is ook schoon in godsvrucht en vrijheid voor het vaderland te arbeiden, te leven. Dit is noodig. Dit kunnen wij allen! Dit willen wij!

»Komt, burgers van het door God nog rijk gezegend Nederland! laat ons deze keus door een juichtoon bezegelen:

»Daar staat Hij!

»Daar is Hij!

»Leve de Koning!"

Ook deze toespraak, met kracht en gloed voorgedragen, vond weérklank in de gemoederen en werd luide toegejuicht. De gevoelens, die de bezielde taal des sprekers uitdrukte, leefden te zeer in aller hart, om zich niet te vertolken in de herhaling van den kreet, waarmede hij besloot: »Leve de Koning!"

En terwijl nu uit de openstaande deuren van het kerkgebouw de volle accoorden van het orgel den aanwezigen tegenruischten, brachten de Koning en de Prinsen, ge-

volgd door de aanwezigen, een bezoek aan de graven van Chassé, de Boer, Seelig en van Deventer en namen met de grootste belangstelling en tot in de kleinste bijzonderheden het monument in oogenschouw.

Hierop verlieten zij het kerkhof, om zich naar het Raadhuis te begeven tot het gebruiken van een collation, dat het gemeentebestuur zich gehaast had den Koning aanbieden, toen H. D. voornemen, om de plechtigheid door zijne tegenwoordigheid hooger luister bijtezetten, bekend was geworden (1).

En zoo liep zij af, de hartverheffende samenkomst, die door haar eenvoud niet minder dan door de beteekenis die zij had, bestemd was een diepen indruk te maken, en aan dat doel volkomen beantwoordde.

Hulde en dank aan de Citadel-Commissie, die op zóó uitnemende wijze hare taak heeft begrepen en zich daarvan zoo uitnemend wist te kwijten!

Juist de ontstentenis van wat gewoonlijk zulke bijeenkomsten kenmerkt en moet opluisteren: fraai versierde tribunes, talrijke zangkoren en muziekkuitvoeringen; die soberheid, ja dorheid zouden we haast zeggen, zette op de plechtigheid te Ginneken een gansch eigenaardigen stempel.

Zij droeg dan ook een zuiver militair karakter. Gering slechts was het aantal in zwarte rokken gekleede burgers die haar bijwoonden. Want ook de hooge staatsambtenaren, de Commissaris des Konings, de Ministers, enz. waren in het kostuum hunner waardigheid.

Militaire glans alleen straalde allerwege u tegen.

Maar dit nam niet weg dat ook de burger, wiens hart klopt van liefde voor koning en voor vaderland, daar een indruk moest ontvangen, die niet licht uitgewischt zal worden.

Ten minste, zoo ging het den schrijver dezer schets.

Trouwens, is het de daad, zooals generaal van Stirum het zoo kernachtig uitdrukte, die opwekt en daden baart,

(1) Aanteekening XXII.

dan geldt dit niet alleen voor de aanschouwing maar ook voor de herdenking van grootsche daden. En dan zal de plechtigheid van 30 November 1874 ongetwijfeld heilzame vruchten voortbrengen.

Of hoe? Moet de hulde, gewijd aan de mannen der Citadel, die in den heiligen kamp voor de onafhankelijkheid des lands de zwaarste offers brachten, ook dat van hun bloed en hun leven, niet de herinnering doen voortleven aan den geest die hen bezielde en onoverwinnelijk maakte, den geest van vaderlandsliefde, plichtsbe-trachting, heldenmoed, doodsverachting en eendracht? En zal bij die herinnering die geest zich niet overplanten en onwillekeurig den vasten wil kweeken om hen natevolgen, als zij het vaderland liefthebben en, door eendracht machtig, tot elken prijs ons zelfstandig volksbestaan, onder het beminde Oranjehuis, te handhaven?

En betoonen soldaten en burgers van dien geest zich doordrongen, dan, dit zeggen wij den generaal van Stirum na, zal het der natie, onder de gidsen van Oranje welgaan, ook in de moeilijke tijden, die voor haar misschien zullen aanbreken!

HOOFDSTUK VI.

DE BIJZETTING VAN HET NOG ONTBREKENDE GEBEENTE.

Ja, dat Holland, weergegeven
Aan zijn ouden roem en naam,
Ziet meer fier thans op zijn zonen,
Roept ze als in 't voorleên te zaam,
Noodigt hen ten Eendrachtstempel
Waar de zegeteekens staan,
Die den nanceef luid verkonden
Hunner vaad'ren heldendaan.

.

Voor Oranje in gloed ontstoken,
Weêr verbroederd in het lot,
Staan zij, voor hun rechten wakend
Met het oog gericht op God.
Wee hen, die vijandig naad'ren!
Hollands leeuw is weêr ontwaakt,
De Eendracht vaart met hem ten strijde,
Die hem onverwinnlijk maakt
Js. Hilman. Eendracht maakt macht.

Met de onthulling van het monument zou men de taak, door de Citadel-commissie met zooveel toewijding aanvaard en met zulk een schitterenden uitslag bekroond, hebben kunnen volbracht rekenen. Toch was dit het geval niet. Op haar rustte nog een plicht, een heilige plicht, en zij zelve wilde noch mocht haren arbeid voor afgeloopen houden, zoolang zij zich niet van dien plicht gekweten had. Zij was als aangewezen om ook hare waakzame zorgen uittestrekken over de bijzetting van het gebeente, dat nog in den met bloed doorweekten bodem, waar de Citadel vroeger verrees, rustte, en naargelang de werkzaamheden der slooping vorderden, ontgraven zou worden. Dit gebeente behoorde verzameld te worden met de overblijfselen die reeds hun laatste rustplaats

gevonden hadden in den kelder, waarboven het monument zich verhief.

De Belgische regeering had toegezegd, dat bij de vergraving der werken, de reliquiën zouden geëerbiedigd en bewaard worden, om ze dan later terugtegeven.

En zij hield woord.

Eindelijk brak het tijdstip aan dat zij zich van hare belofte zou kwijten, en kwijten op eene wijze, die haar vernieuwde aanspraak gaf op de dankbaarheid van iedereen waren vaderlander.

In het voorjaar van 1875 ontving de generaal van Limburg Stirum van den luit.-kol. H. Wauwermans, kommandant der genie te Antwerpen, verschillende berichten, waarin hem de opgraving van een aantal geraamten medegedeeld werd.

Na zorgvuldig onderzoek, door den officier van gezondheid bij het 6de regiment van linie Dr. E. Dupont in het werk gesteld, waren de gebeenten, door de goede zorgen van genoemde heeren en die van den heer H. Odemare, fortificatie-opzichter 1ste klasse, en de Keiser, directeur en H. Thielens, technisch ambtenaar, beide van de *Société anonyme du Sud*, de eigenares der Citadel, achtereenvolgens verzameld, en in de kazemat, door den opperbevelhebber Chassé tijdens de belegering bewoond en naar hem genoemd, in een dertigtal kisten gepakt. Van een en ander was proces-verbaal opgemaakt en overgezonden (1).

Later werden nog 61 geraamten gevonden en in vijf kisten geplaatst.

Bij de toezending van de processen-verbaal aan den toenmaligen minister van oorlog Enderlein, stelde de generaal van Limburg Stirum voor om de gebeenten op een nader te bepalen dag te Antwerpen te doen overnemen door het lid-secretaris der Citadel-commissie, kolonel Del Campo genaamd Camp, en ze in een gesloten waggon naar Breda te vervoeren.

Dit plan mocht de goedkeuring van den minister wegdragen, die daarop, in overleg met den voorzitter der

(1) Aanteekening XXIII.

Citadel-commissie, de noodige voorstellen aan Z. M. den Koning deed. Overeenkomstig die voorstellen behaagde het H. D. te bepalen, dat de kolonel Camp de overblijfselen den 26sten October namens de nederlandsche regeering zou overnemen en dat zij den daaraanvolgenden dag te Ginneken met militaire eerbewijzingen zouden worden bijgezet. In de Staats-Courant werden allen belangstellenden uitgenoodigd de plechtigheid bijtewonen. — Het geheele garnizoen werd beschikbaar gesteld om haar opteluiseren. Aan den plaatselijken commandant van Breda, kolonel C. B. van der Breggen en kolonel Camp, werd de regeling van alles wat betrekking had op de begrafenis, opgedragen. Daarenboven vond Z. M. goed te bepalen, dat de president en de leden der Citadel-commissie, benevens de heer gener.-majoor P. G. van der Schrieck, kommandant der 1ste divisie inf., waartoe het garnizoen van Breda behoorde, zouden uitgenoodigd worden de plechtigheid bijtewonen. Ook zij, die versierd waren met de Citadel-medaille, en andere belangstellenden konden er aan deelnemen en zich bij den stoet aansluiten. —

De heer Camp aanvaardde de opdracht en kwam den 24sten October te Antwerpen aan. Met den luit.-kol. Wauwermans trof hij onverwijld de noodige schikkingen betreffende de overdracht, die volgens het deswege te kennen gegeven verlangen, zonder eenig ceremoniël moest plaats hebben.

Voorts bracht hij een bezoek aan allen die hun medewerking, zorgen en moeite verleend hadden tot de bewaring der aan het Nederlandsche hart zoo dierbare overblijfselen om hen namens zijn regeering den oprechtsten dank te betuigen. Den 26sten October had daarop, in tegenwoordigheid van allen die de processen-verbaal geteekend hadden, de verzegeling der kisten plaats, en nam de kolonel Camp die van den vertegenwoordiger der Belgische regeering, den luit.-kol. Wauwermans over. Met een niet genoeg te waardeeren voorkomendheid en belangstelling hadden de belgische ministers van oorlog en openbare werken en de directie van den *Grand Central Belge* alle maatregelen genomen, om het vervoer te vergemakkelijken, en gelast dat dit geheel kosteloos zou geschieden.

Een detachement mineurs plaatste de kisten in twee militaire wagens, elk bespannen met zes paarden. Hierin werden ze vervoerd naar het station van den *Grand Central Belge*, waar een op 's ministers last van binnen rijkversierde waggon gereed stond ze optenemen. Twee bestuurders van begrafenissen te Antwerpen, de H.H. Bossers en De la Montagne waren aangewezen om de kisten te vergezellen en ze te overdekken met een kostbaar rouwkleed, dat de Belgische regeering voor deze gelegenheid afstond, als blijk van verbroedering, van sympathie en waardeering van krijgsdeugden. —

De waggon, beladen met den kostbaren last, werd in tegenwoordigheid van de onderteekenaars der processen-verbaal geplombeerd en aan den trein gehaakt, die op het punt stond van te vertrekken.

Zonder eenige stoornis kwam men te Breda aan. Door de goede zorgen van den nederlandschen minister van finantiën, Jhr. Mr. van der Heim, kon hij ongehinderd te Roosendaal doorgevoerd worden.

Aan het station te Breda bevonden zich de kolonel van der Breggen, benevens de plaatselijke-adjudant Bode en een eerewacht van het 6de regiment infanterie, bestaande uit een luitenant, een sergeant, twee korporaals, een tamboer en twintig soldaten, aan wie de eervolle taak beschoren was om gedurende den nacht het gebeente te bewaken tot het oogenblik, waarop het zoude worden overgebracht naar Ginneken. Door de welwillende zorgen van den heer stationschef van Fenema, was der eerewacht een geschikt nachtverblijf bereid. Aan de ijverige medewerking en hulp van dien wakkeren chef was het ook te danken, dat ook ditmaal, evenals bij de vorige gelegenheid, alles, wat de plechtigheid betreft, geregeld kon geschieden.

Den volgenden morgen vroegtijdig werden onder toezicht van den kolonel van der Breggen en met medewerking der Belgische heeren, de kisten geplaatst op den door den heer Kamerling, zadelmaker te Breda, prachtig versierden lijkwagen en nog een viertal andere koetsen. Die eerste lijkwagen, bespannen met zes paar-

den, droeg een zwart fluweelen katafalk, behangen met sneeuw witte franje en toepasselijke versierselen (sterren, kransen), terwijl aan de voorzijde lansen met de vaderland-sche en oranjevlaggen, in rouwfloers gewikkeld, prijkten.

De kisten in de tweede koets, welke de Belgische heeren in allerijl nog eenigszins hadden helpen versieren, waren bedekt met de zwarte, met goud afgezette en met gouden tranen en kruis versierde Belgische lijkwade.

Aan de overige wagens was tengevolge van tijdsgebrek, geen buitengewone versiering aangebracht, omdat de kisten in grooter getal waren en aanzienlijker afmeting hadden dan aanvankelijk was vermoed.

De slippen van het rouwkleed werden gedragen door oud-militairen, versierd met de Citadel-medaille.

Reeds in den vroegen morgen was, overeenkomstig de dien dag uitgevaardigde garnizoensorde, een gedeelte van het garnizoen naar Ginneken gemarcheerd, en had het korps kadets van de Kon. Milit. Academie de eere-wacht bij den geopenen grafkelder betrokken. Het overige gedeelte van het garnizoen, de schutterij en een groot aantal opper-, hoofd- en andere officieren, vereenigden zich bij en op het station van den staatsspoorweg tegen elf uur, met een groot aantal oudstrijders, versierd met de Citadel-medaille of het Metalen Kruis. Eenige burgerlijke autoriteiten, waaronder de Burgemeesters van Breda en van Ginneken en Bavel, die deel zouden uitmaken van den stoet, waren er ook aanwezig. Tegen half twaalf kwam de graaf Schimmelpenninck, die Z. M. bij de plechtigheid zou vertegenwoordigen, en de generaal-majoor van der Schrieck aan, en werden door de aanwezige leden der commissie en de militaire en civiele autoriteiten ontvangen.

Zonder dralen schaarde zich nu, onder leiding van den kolonel van der Breggen, de stoet, en vertrok te twaalf ure, het daartoe bepaalde uur.

Een lange, waarlijk indrukwekkende trein (1).

Op het oogenblik dat hij zich in beweging stelde, loste

(1) Aanteekening XXIV.

het bataillon infanterie een geweersalvo en begon de groote torenklok haar sombere tonen door het luchtgewelf te doen weêrklinken. Ook werd er een aanvang gemaakt met het lossen van minuutschoten, die aanhielden, totdat men te Ginneken aan het kerkhof was aangekomen.

Onder de zachte, weemoedige tonen der treurmuziek, door de muziekkorpsen aangeheven, en onder het gewuif der met rouwfloers omwikkelde of ter halver stok gehechen vaderlandsche vlag, die uit vele woningen wapperde, trok de stoet voort en bereikte in de beste orde het kerkhof. Een ontzaggelijke menigte verdrong zich in de straten en aan de vensters om hem te zien voorbijtrekken. Het was een hernieuwing van het indrukwekkend schouwspel, dat Breda's straten, een drietal jaren geleden, bij gelegenheid der ter aardebestelling van het reeds onder het monument rustende heldengebeente hadden aangeboden. Een nadere beschrijving zou slechts leiden tot een herhaling van wat wij op bladz. 30 schetsten.

Allerwege werd de stoet met zichtbare blijken van belangstelling en eerbied begroet. Te half twee bereikte hij de plaats zijner bestemming, waar de troepen zich in orde van bataille schaarden en hem met het brengen van den militairen eeregroet lieten voorbijtrekken.

Nadat de eeredragers, een twintigtal onderofficieren van het garnizoen, een drietal kisten in den geopenden kelder hadden laten nederdalen onder het losbranden van een geweersalvo, plaatsten de aanwezigen zich in een breeden kring om de groeve.

Een weemoedige ernst stond op aller gelaat te lezen. Dat oogenblik meende graaf Schimmelpenninck te moeten gebruiken, om in een waardige en gevoelvolle rede eerst hulde te brengen aan de nagedachtenis van hen, die hun bloed hadden gestort voor vaderland en koning, en daarna uit naam van die mannen, als of hun stem uit het kille gebeente weêrklonk en zich richtte tot de aanwezigen, indrukwekkende woorden van opwekking,

liefde en bezieling te spreken. Ongeveer aldus luidde zijn treffende toespraak, die uit het hart tot het hart ging :

»'s Koning woord heeft ons bijeengeroepen.

»Dat woord vond weerklink in uw borst, zeer gewaardeerde deelgenooten der treffende plechtigheid, waartoe wij hier te zamen kwamen, op dit eenvoudig kerkhof, — rondom dit gedenkteeken van Neêrlands moed en trouw, — bij dit geopend graf — en naast deze verdorde gebeenten, de overblijfselen dier dapperen, wier nagedachtenis onsterfelijk zal voortleven, zoo lang één hart in Nederland nog klopt van liefde voor koning en voor vaderland !

»Dank zij de wakende zorg van den Vorst, die over hunne kinderen en naneven regeert, en dank ook zij de edelmoedige medewerking van den Koning der Belgen, zijn thans de laatste overblijfselen van *allen*, die in Antwerpen's Citadel voor hunnen Koning en voor hun vaderland strijdende, het leven lieten, uit hun bloedig graf in den vreemde, in den vreedzamen schoot der vaderlandsche aarde ter ruste gelegd !

»Met dankbaren weemoed staren wij nu op die dooden en op hun geopend graf !

»Maar niet stom zijn die dooden ! Niet sprakeloos is dit graf !

»O, luisteren wij naar hetgeen zij spreken tot de levenden. Sluiten wij het oor niet voor de stemmen, die van daar ons tegenklinken !

»Tot U in de eerste plaats zijn die woorden gericht, U geldt die stem, die daar ruischt uit hun graf, U, edele, eerbiedwaardige grijsaards en mannen van gevorderden leeftijd, U de voormalige wapenbroeders dier braven, U die in dezelfde vesting streeft of die deel uitmaaktet van het dappere leger, dat onder den Doorluchtigen Prins en Veldmaarschalk de eer handhaafde onzer wapenen of die roemrijk onze vlag deedt wapperen op Neêrlands vloot. U allen roepen zij toe :

»Vergeet ons niet, O gij onze oude medestrijders ! Vergeet ons niet. Gedenkt ons gemeenschappelijk strijden en ook ons gemeenschappelijk lijden ! Vergeet het niet, bedenkt wat wij deden en wat wij leden voor ons dierbaar vaderland ! En wanneer gij dit bedenkt, dan voorzeker, dan zal, wanneer God U geluk en voorspoed schenkt op uwen levensweg, die gedachte, de gedachte aan hetgeen dat vaderland aan ons, maar ook aan U verschuldigd is, het genot van dat geluk en van dien voorspoed verhoogen. En mochten de lasten des levens wellicht uw deel zijn, die gedachte zal den last, die U werd opgelegd, verlichten en uwe krachten om die te dragen versterken !”

»En gij, edele vaderlanders ! wanneer gij die stemmen hoort, dan zult gij hun toeroepen :

»»*Rust zacht, o gij dierbare dooden, rust zacht in de vaderlandsche aarde ! Uwe nagedachtenis zal leven in onze harten, EEN LICHTSTRAAL OP ONZEN LEVENSWEG !*””

»Ook tot U, Nederlandsch leger en zeemacht! en gij allen die ge-
roepen zijt tot verdediging van den vaderlandschen grond of van de
eer van Neêrlands vlag, ook in het verre Oosten, ook tot U richt zich
die stem, ook U klinkt zij tegen uit dit stille graf:

»Gedenkt den roem van Neêrlands vlag, die onder uwe hoede
is gesteld en waarvan wij de eer bezegelden met ons bloed! Be-
waart dit kostbaar kleinood, dat U is toevertrouwd! Plant den
standaard vast in den vaderlandsche bodem! Dringt U daarom
henen in de ure des gevaars! Staat dan pal en weet van wankelen
noch wijken, en leert het van ons, dat uit het bloed voor vader-
land en koning gestort, die geestdrift en die ware moed geboren
wordt, die een kleine schare, zelfs tegen overmachtig geweld on-
overwinnelijk maken!»

»En ook gij, brave zonen van een roemrijk voorgeslacht, ook gij zult
op die stemme antwoorden:

»*»Rust zacht, o gij dooden in den Nederlandschen bodem! Uwe nage-
dachtenis zal leven in onze harten, EENE KRACHT VOOR ONZEN ARM,
EENE STERKTE VOOR ONS ZWAARD.»»*

»Maar ook tot U in het bijzonder, jongelingen, die het voorrecht hebt
U te mogen voorbereiden tot de edele taak der verdediging van uw
vaderland, ook voor U hebben die dooden een woord, ook tot U klinkt
een stem uit dit geopend graf. Zij roept U toe:

»O gij, die hier ons graf bewaakt en die bestemd zijt een-
maal den Nederlandschen krijgsman door uw voorbeeld en door
uw gezag voortegaan en te leiden op het pad van eer, vergeet
ook gij ons niet, en volgt ons steeds op den met ons bloed ge-
drenkten weg van getrouwe plichtsbetrachting tot in den dood.
Ziet op het voorbeeld dat U door ons gesteld is, opdat ook gij
eenmaal — maar gelukkiger dan wij — een roemrijk voorbeeld
moogt gesteld worden voor het nageslacht.»

»Ook uw antwoord volgt die woorden:

»*»Rust zacht, o gij dooden in den vaderlandschen grond! Uwe nage-
dachtenis zal leven in onze harten, DE LEIDSTER DIE WIJ VOLGEN ZULLEN,
ZOOLANG DAT HART IN ONZEN BOEZEM KLOPT.»»*

»Nu ook een woord tot U allen, waarde landgenooten, die hier tegen-
woordig zijt! Ook tot U spreken die dooden. Ook tot U gaat een stem
op uit de diepte van dit graf:

»Vergeet ze nimmer, o Nederlanders! die tijden waaraan wij U
doen gedenken, vergeet ze niet. Zij leeren u wat door Gods
hulp een klein volk vermag en welke de kracht is der liefde voor
vaderland en vorst! Ziet wat Nederland toen was — en ziet wat
het nu geworden is. Vergeet ons niet, gij, landgenooten, ook dan
vooral niet, wanneer soms een kwade dag U mocht bedreigen
of een donkere wolk de toekomst bedekken voor uw oog.»

»Zal ook uw antwoord niet zijn:

»»*Rust zacht, o gij dooden in Nederlands vrijen bodem. Uwe nagedachtenis zal leven in het Nederlandsche hart, EEN BRON VAN DANKBARE WAARDEERING EN VAN ONWANKELBAAR VERTROUWEN.*””

»Nog één woord, nog ééne stem!

»U geldt dat woord, voor U die stem, gij beide, naburige volkeren, die eenmaal tegenover elkander stondt, maar die nu boven dit graf de broederhand hebt inééngeslagen!

»U geldt dit woord, gij Nederlanders en Belgen beiden!

»Het is een woord van vrede.

»De beenderen van die gesneuvelde krijgslieden, zij roepen U dit woord van vrede toe. Van uit dit geopend krijgsmansgraf klinkt die vredestem u tegen:

»Vergeet ons niet, gij beide broeder-natiën. Vergeet ons niet. Vergeet slechts wat U ooit van elkander zoude kunnen verwijderen. Maar gedenkt hoe gij gezamenlijk en uit één hart onze nagedachtenis vereerdet, en hulde bracht aan onze trouw en aan onzen moed, Vergeet *dit* nooit!

»Wederkeerig verheugt gij U in uw zelfstandig volksgeluk en uwen voorspoed.

»Wilt gij dat geluk bevestigen?

»Wilt gij dien voorspoed behouden?

»Gedenkt dan uwe beide wapenkreten: *Je maintiendrai* en *L'union fait la force*. Vergeet ze niet, maar voegt beide te zamen in één vredespreuk!!”

»En gij, Nederlanders en Belgen! ook gij zult hun toeroepen:

»»*Ruste zacht uwe assche in het welverdiende Nederlandsche graf. Uwe nagedachtenis zal leven in onze harten* en, DOOR EENDRACHT KRACHTIG, ZULLEN WIJ HANDHAVEN!””

Ik heb gezegd.

Zichtbaar maakten deze woorden op alle aanwezigen een diepen, verheffenden indruk.

Daar trad generaal van der Schrieck naar voren en verhief zijne stem om de gevoelens te vertolken, die hemzelve en zijne tijdgenooten in het leger, maar ook het gansche volk van Nederland in dezen plechtigen stond bezielde.

»De zoo hoog gewaardeerde belangstelling,” dus sprak hij ongeveer, »welke Zijne Majesteit, onze zeer geëerbiedigde Koning, in dit huldeblijk wel heeft gelieven te toonen, het deel daaraan genomen door gansch *Nederland*, ons samenzijn aan de geopende groeve, zietdaar even zooveel en onwederlegbare bewijzen voor het gewicht dezer plechtigheid. Met het volste recht is zij dan ook *éénig* te noemen.

»Bij deze gelegenheid het stilzwijgen te bewaren, is mij onmogelijk, na wat daar even met zóóveel kracht en innige overtuiging gesproken werd.

»Naar behooren in herinnering te brengen den roemvollen strijd, waarin deze dapperen bezweken, dit overtreft oneindig mijne krachten, daar die herinnering ALLEN LOF in zich *moet* sluiten. Die lof *moet* — zoo ooit — hier volledig wezen; geen der bedreven' helden- en wapenfeiten mag daarbij vergeten worden. En zulks zou ons hier te verleiden, zóó talrijk zijn de schitterende daden, welke in deze worsteling ondernomen en ten uitvoer gebracht zijn!

»Als tijdgenoot, staat het mij — ondanks de zóóvele jaren die sedert vervlogen — nog ten levendigst' voor den geest, hoe wij van de voorposten aan de grenzen van ons dierbaar *Oud-Nederland* met onverpoosde, soms gejaagde, bezorgdheid uit het gebulder van het geschut, zoowel bij dag als bij nacht, trachtten uittenvorschen, afteleiden, nategaan het voortzetten der worsteling; zóó voorbeeldig, zóó opmerkenswaardig lang werd die volgehouden. Wij wisten, dat een zeer aanzienlijk deel van een der grootste en machtigste legers, onder het beleid van een' uit den laatsten wereldstrijd beroemden aanvoerder, onder omstandigheden zoo bijzonder gunstig als die zich schier nooit voorgedaan hadden, en beschikkende over alle toen bekende aanvalsmiddelen, *de Citadel* belegerde. Ik zeg hier met opzet »*de Citadel*», omdat daardoor in gansch *Nederland* destijds geen andere dan die van *Antwerpen* verstaan werd, zóó algemeen was de aandacht op dit bolwerk gevestigd.

»En toen die *Citadel* na dezen zóó voorbeeldig lang voortgezette wederstand eindelijk bezweek, was *Nederland's* geschiedenis met een tal van roemrijke bladzijden op nieuw verrijkt. Aan gansch *Europa*, aan de geheele wereld hadden *Neerland's* zonen andermaal getoond, dat de krigsdeugden onzer vaders uit den tachtigjarigen en andere oorlogen bij hen ongekreukt voortleven. Tot de verdedigers der *Antwerpsche Citadel* behoord te hebben, was toen reeds dadelijk een eeretitel, welke zal voortbestaan.

»Indien dergelijke handelingen koninklijk erkend worden, zooals toen plaats had en nu nog onlangs hier geschiedde, alsdan kan de toekomst met kalmer blik te gemoet gezien worden. *Nederland* zal onder de leiding van het Doorluchtig Stamhuis van *Oranje-Nassau* zijn' krigsroem getrouw handhaven.

»De namen van hen, wier overblijfselen wij thans ter laatste rustplaats geleiden, zullen niet vergeten worden; hunne daden zullen wij dankbaar indachtig blijven. Zacht moge hunne rust zijn!

»Ten slotte zij het mij veroorloofd, een woord van erkentelijkheid te richten aan de commissie, die onder de Hooge bescherming van Zijne Majesteit, onzen zeer geliefden Koning, dit gedenkteeken heeft doen verrijzen, een gedenkteeken, dat ons en onze naneven wijst op toonbeelden van trouw, moed, volharding, toewijding en zelfopoffering.»

Ook dit krachtige woord, dat den opperofficier uit het diepst der ziel welde en weêrklank vond in de harten, werd met de levendigste instemming aangehoord.

Niet minder was dat het geval met de toespraak van den laatsten spreker, generaal Engelvaart. Zelf een der voormalige verdedigers van de Citadel, gelijk men weet, — gevoelde hij de edele behoefte met een laatste woord van hulde aan zijn gesneuvelde kameraden, namens hun betrekkingen en vrienden aan allen die daartoe hadden medegewerkt, de vurigste erkentelijkheid te be-
tuigen voor de eer, aan hun stoffelijk overschot bewezen. Hij sprak nagenoeg het volgende :

»De plechtigheid is volbracht. Straks wordt de groeve gesloten, en zal de gedenkzuil alleen blijven spreken van het werk dat thans is verricht; met stille spraak spreken, gelijk de beide redenaars van zoo even opmerkten, van den moed, van de toewijding der vaderen, en alzoo wijzende op de schoone voorbeelden, een veertigtal jaren geleden gegeven, tevens een roemrijk verleden in de herinnering terugroepen, waarin de zonen krachtige opwekking kunnen vinden tot liefde van het edel Vorstenhuis dat ons regeert en het dierbaar Nederland.

»Eenige vaderlandslievende mannen behoefden slechts even de gedachte uittespreken om het stoffelijk overschot van Neêrlands zonen, die in 1832 op de Citadel van Antwerpen, bij de verdediging van Nederlands belangen vielen, op Nederlandschen bodem overtebrengen, of die gedachte kwam tot verwezenlijking. Het hart sprak, de hand opende zich vrijwillig. Ziedaar de korte maar treffende geschiedenis dezer gedenkzuil!

»Waardeering en medegevoel maken den moeielijksten strijd licht. En zoo de gevallen bij de vervulling hunner plichten, waarmede hun leven gemoeid was, vermoed hadden hetgeen thans ter hunner eer is verricht, stervende zou hun blik van dankbaarheid hebben getuigd.

»Het in woorden brengen van de gevoelens van erkentelijkheid voor de mannen, die binnen Antwerpens veste den eervolsten dood stierven, is thans weggelegd aan de nagelaten betrekkingen, aan de broeders die eenmaal naast hen het doodsgevaar deelden.

»En daarom is het dat ik aan deze geopende groeve, als een weêrslag op de schoone woorden, die door den vertegenwoordiger van Z. M. onzen geëerbiedigden Koning ter glorievolle nagedachtenis van hen, wier gebeente thans in deze groeve rust, werd gesproken, de stem verhef. — Het is daarom dat ik namens de bloedverwanten en de krijgsmoeders van de gesneuvelden een woord van diepgevoelden dank stamel.

»Dank dan aan onzen geliefden Koning voor het krachtig initiatief, de medewerking en de milde wijze waarop de voltrekking der plech-

tigheid ter vereering van de asche der mannen van de Citadel tot stand kon komen.

»Dank aan de Commissie voor de wijze waarop zij hare even moeilijke als edele taak ten einde bracht en de verheerlijking van den naam der vaderen in deze gedenkzuil tot een blijvend woord heeft gemaakt.

»Dank aan het gemeentebestuur dezer plaats; dank ook aan het protestantsche kerkbestuur voor de medewerking ter verwezenlijking van het plan tot stichting dezer zuil.

»Dankbaar zij herdacht de Belgische regeering en het leger voor de belangelooze diensten, de blijken van belangstelling, zoo naar waarde door den voorzitter der Commissie in zijne rede geschetst.

»Eindelijk dank aan allen, die op zoo onbekrompen wijze het hart en de hand hebben geopend, hunne talenten beschikbaar gesteld om het verleden aan het heden blijvend te binden!»

Menig oog was vochtig. Diepe aandoening en hooge ernst stonden op veler gelaat te lezen.

Andermaal knalde een eeresalvo. En daarna ging men voort met de aflating der andere kisten, die langzaam in het graf nederdaalden. Nog eenige oogenblikken en al het heldengebeente rustte vereenigd in dezelfde groeve (1).

En al gierde de gure herfstwind over het kerkhof en deed sommiger leden trillen van koude, — ieders hart was ontstoken in warmen gloed bij de treffende hulde, op 's Konings last gebracht aan hen, die strijdende voor de eer en het belang van vorst en vaderland den dood moedig waren tegemoet gesneld.

De aandoenlijke plechtigheid was afgelopen.

Blijvend zal ongetwijfeld de indruk zijn, ontvangen door hen, die haar mochten bijwonen.

De weldadige herinnering aan den 27sten October 1875 zal in hun hart onvergankelijk voortleven, en bij die herinnering zich paren een gevoel van dankbaarheid jegens den Koning, wiens goede, hartelijke zorgen voor het overschot dier braven niet genoeg kunnen worden gewaardeerd en jegens den Minister van Oorlog Enderlein, die op Zr. Ms. last de noodige maatregelen had verordend om de bijzetting uit het oogpunt van militaire waardigheid zoo luisterrijk mogelijk te doen zijn: van

(1) Aanteekening XXV.

dankbaarheid ook jegens België's Koning voor zijn edelmoedige medewerking (1). En niet het minst jegens de Citadel-commissie, die tot het laatste getoond heeft hare taak met volkomen toewijding en liefde te hebben ter harte genomen en op haar thans volbracht werk met rechtmatige zelfvoldoening mag terugzien. De gansche natie heeft zij ten zeerste aan zich verplicht.

En bij zoovelen, die de indrukwekkende teraardebestelling niet bijwoonden, zal het denkbeeld niet onvruchtbaar wezen, dat na meer dan veertig jaren het stoffelijk overschot van hen, die voor 's lands onafhankelijkheid en de eer huns konings het leven lieten, met zooveel glans en luister werd overgebracht om in een vaderlandschen, door talrijke roemrijke herinneringen geheiligden bodem te rusten, omringd door de dankbare hulde en liefde des nageslachts.

Op voorgang van Koning Willem III heeft immers Nederland getoond zijn dapperen te eeren, die vrijwillig den heldendood stierven, toen zijn eer en belang dat offer eischten. Het heeft getoond het diepe besef te hebben van dezen zijn heiligen plicht, maar ook van dien plicht zich te kunnen kwijten met de fierheid, den eerbied, de liefde, die het frissche, gezonde leven eener beschaafde natie kenmerken.

En voorwaar! Blijven die gevoelens en gezindheden ons volk bezielen, dan duchten wij niets van de toekomst. Wat men immers vereert, heeft men lief. En wat men lief heeft, beschouwt men als een voor zich zelf begeerlijk goed.

Moge dan de hulde en vereering, aan de helden der Citadel in 1871, 1874 en 1875 gewijd, niet van voorbijgaanden aard maar blijvend wezen, en hun nagedachtenis onsterflijk voortleven in 't hart van iederen Nederlander!

Hij verplaatse zich daartoe dikwerf in de gedachte bij het monument, dat daar verrees als een zichtbaar blijk

(1) Aanteekening XXVI.

van erkentelijkheid en waardeering van hen, die pal stonden in de uren des gevaars, toen de onafhankelijkheid en het belang van het vaderland en de liefde voor hun koning van hen groote offers, zelfs dat van hun leven vorderden. En waar dan de herinnering oprijst aan den geest, die het gebeente, dat rust aan zijn voet, bezielde, — neme of vernieuwe burger en soldaat van welken rang of stand, het heilige voornemen om het hart opentestellen voor dien geest, en de onvergetelijke Vereeuwigden natestreven in hun toewijding aan koning en vaderland! —

Of hebben zij niet getoond wat zelfs een kleine schare als zij van dien geest doordrongen is, tegen een ontzettende overmacht vermag?

En wat zou dan Nederland, door welke gevaren ook bedreigd, hebben te schromen?

Het jongere geslacht, mocht de nood dreigen, zal dan toonen niet verbasterd, maar zijner vaderen waardig te zijn, en in het hart en op de lippen van allen, eendrachtig, als een eenig man geschaard om de Oranjevaan, zullen op nieuw de woorden des dichters weërklinken:

»Blink' het zwaard voor het Erf onzer Vaadren,
 Voor ons Regt, voor Nassouw; en voor de Eer!
 't Neêrlandsch bloed onvervalscht in onze aad'ren,
 Lij geen hoon van verwatenen meer!
 Ziet het slagveld strijdenden vallen,
 Krimpt de schaar op daav'rende wallen, —
 Blijk' »Dood boven schand!»
 In ons hart geplant,
 Als de leus van uw Telgen o Vaderland!» (1)

(1) Staring. Wapenroep 1830. In zijne gedichten. Volksuitgave, bladz. 337.

AANTEKENINGEN.

Aant. I, bladz. 3. De infanterie, gekommandeerd door den gen.-Majoor de Favauge, bestond uit het 3de bat. 7de afd., onder luit.-kolonel Oudendijk, sterk 693 man; 2 compagnieën van het 2de bat. 9de afd., onder den luit.-kolonel Naudascher, sterk 1006 man; 3 bataillons der 10de afd., onder de majoors Rochell, Voet en Meijer, sterk 2415 man, te zamen onder het bevel van den kolonel graaf von Quadt Wyckerath en Isn'y. — De artillerie, het 3de bat. Nat. Mil. onder majoor Seelig, een detachement van het 6de bat. onder kap. van Deventer en een detachement transporttrein onder luit. Gorissen, was sterk 430 man en 37 paarden. Aan het hoofd der genie stond de majoor van der Wijck. De geheele bezetting was ongeveer 4500 man sterk.

Aant. II, bladz. 5. Dit waren van de 7de afd. 3de bat. inf. de flankeurs D. Benninks, H. Bonke, J. Gerns, J. H. Smits, G. Meijer, J. H. Tekoppele, G. van Duuren, J. Esselink, H. Geurts, J. Zanderink, H. Baarslag, H. Broekhuis, E. van Kuik, J. J. Boomhouwer en P. A. Jansen.

9de afd. 2de bat. inf., de korporaal P. E. H. Sellschop, de fuseliers H. Voskuil, J. van Nierop, L. Boomstoppel, D. van Dijl, S. Siepers en J. van den Berg. 3de bat. de korporaal W. Jansen, de flankeurs D. G. Lensing, J. Pruimboom, J. du Sijn, J. van Manen, C. Kroon, J. Bart, L. Warner, L. Kriek en A. den Yzerman.

10de afd. 1ste bat. inf., de sergeant P. Vertin, de fuseliers A. Snelten, P. Schouw, H. C. Sorgdrager, J. H. Tiedeman, M. Gooijer, H. D. Sweers, P. Faber, J. J. van Veen, G. P. Brakenburg, L. Knip, P. Bos, J. P. Teule, F. van Rosmalen, J. Tenhoven, L. Duurdaut, J. Geesthuyzen, J. Brandhoff, J. H. Smit, G. Eijsten, A. Kersbergen, H. Galjaart, J. Berkveld en de tamboer J. Williams. 2de bat., de 1ste luit. Lammerts van Bueren, de fuseliers J. Roos, P. Bos, H. Stok, S. Landa, A. Cugnot, A. van Brederode, J. M. Heespelink,

H. J. Scheeper, H. P. Aukes, M. Hagemans, J. van Essen, J. A. van Gelderen en C. Reijn. 3de bat., de kapiteins van Onselen en Morre, de 2de luit. Nantzing, de korporaal W. J. Hurrelbrink, de flankeurs C. van der Stad, E. Radius, J. Spaargaren, A. van Rijswijk, G. D. Tollé, J. Ham, G. Kuiper, P. Koppedraijer, J. Faassen, J. Wouwenberg, H. van den Bosch, A. de Clerck, H. E. Sorgdrager, K. Koning, J. F. Molling, P. Kramer, A. Douwe, C. Bruigom en J. Groen.

3de bat. art. Nat. Mil., de kapiteins van Hoey Schilthouwer van Oosté en Schutter, de serg.-majoor vuurwerker Jenck, de sergeant J. Mulder, de fourier O. G. Remmers, de korporals G. Notebos, H. C. Cornelissen en C. Sloot, de kanonniers F. Gooijer, B. P. Postma, J. Adriaansen, H. F. Wagener, J. Vroom, N. P. Mulkens, bijg. van Dick, J. Koster, A. Houter, J. H. Werson, J. Kerner, H. Wagenaar, A. de Brun, W. Bruigom, J. G. Neseke, A. Spaans, J. Giezen, S. Muurling, J. van der Wolf, A. M. van den Berg en J. Overduijn.

Artillerie transporttrein, de treinsoldaat M. Zandevoets.

De kolonel van den *generalen staf* van Gumoëns.

Aant. III, bladz. 8. (*Staats-Courant van 8 Augustus 1871.*)

Ministerie van Oorlog.

Reeds in 1869 werd in verband met den verkoop en de plannen tot slooping der zuidelijke Citadel van Antwerpen door Zijne Majesteit bepaald, dat het stoffelijk overschot der Nederlandsche officieren en verdere militairen, die bij de verdediging dier Citadel in December 1832 aldaar gesneuveld en begraven waren, door een Nederlandsch oorlogsvaartuig te Antwerpen zouden worden afgehaald en hier te lande op plegtige wijze ter aarde besteld.

Met welwillende medewerking van het Belgische gouvernement is daarop een begin gemaakt met het opgraven en kisten der overblijfselen van de gesneuvelde officieren.

Die overblijfselen zijn vervolgens, onder inachtneming van de meest mogelijke voorzorgen tegen schending enz., in een der kazematten van de genoemde sterkte geplaatst, in afwachting dat later (vermoedelijk in 't voorjaar van 1873) tot de opgraving van het gebeente der militairen van minderen rang zoude kunnen worden overgegaan.

Van het oorspronkelijke voornemen echter om de gedachte overblijfselen alsdan gezamenlijk herwaarts over te brengen, heeft men gemeend te moeten afwijken.

Nadat toch door het hoofdbestuur van de vereeniging »het Metalen Kruis» de wensch was te kennen gegeven, dat de bijzetting van het thans reeds opgegraven gebeente der bedoelde Citadel-verdedigers gelijktijdig en terzelfder plaatse geschieden mogt met de eerlang te houden vijfjarige reünie van de leden der genoemde vereeniging, is het

doelmatig voorgekomen, overeenkomstig dien wensch te handelen, omdat alsdan de hulde van een tal der oud-strijders uit de jaren 1830—1832 zich zoude kunnen paren aan de eer, die de Regering wenschte te brengen bij de ter-aardebestelling hier te lande van de overblijfselen van hen, die op de Citadel voor Koning en Vaderland gevallen zijn.

Naar aanleiding van dien werd door Zijne Majesteit bepaald, dat het afhalen en de plegtige bijzetting van het gebeente der hier bedoelde gesneuvelde officieren, nadat daartoe, voor zoo veel noodig, de officiële toestemming van het Belgische gouvernement zou zijn verkregen, op den 21sten en den 22sten dezer zal plaats hebben, in voege als bij het hierachter vermeld programma bepaald wordt.

Die toestemming nu verkregen zijnde, wordt ter voldoening aan 's Konings uitdrukkelijke bevelen het programma bij deze ter algemeene kennis gebracht en heeft de ondergeteekende tevens de eer:

1°. mededeeling te doen dat gelijktijdig met het gebeente der op de Citadel van Antwerpen gesneuvelde officieren, namelijk van wijlen de kapiteins B. van Hoey Schilthouwer van Oostée, C. D. A. Schutter, L. M. van Onselen en P. Morre, wijlen den 1sten luitenant P. A. Lammers van Bueren, en wijlen den 2den luitenant M. Nantzing, ook naar de begraafplaats te Ginneken (alwaar ook de stoffelijke overblijfselen rusten van wijlen den generaal der infanterie Baron Chassé, den luitenant-generaal Seelig en den kolonel jhr de Boer, die allen een roemrijk aandeel in de verdediging van de Citadel hadden) zullen worden overgebracht de overblijfselen van wijlen den kolonel C. H. C. Eymael en den 1sten luitenant J. G. de Haan, welke beide officieren vóór het beleg der Citadel gesneuveld en op die sterkte begraven zijn geworden;

2°. de bloedverwanten van de sub 1 bedoelde officieren uit te noodigen, om aan de plegtigheid der ter-aardebestelling deel te nemen, en zich daartoe, te bestemder tijd en plaats, aan te sluiten, als bij het programma sub *f* is bedoeld;

3°. gelijke uitnoodiging te rigten tot de in het programma sub *i* en *j* bedoelde gewezen officieren en militairen, en zulks onder bijvoeging, dat diegenen hunner, welke aan de plegtigheid wenschen deel te nemen, maar tot het bestrijden der daartoe gevorderde reis- en verblijfkosten niet bij magte zijn, ter bekoming van het hoog noodige reisgeld zich zullen kunnen vervoegen bij het bestuur der gemeente, waartoe zij behooren, welke besturen bij deze verzocht worden aan die aanvragen te voldoen en zich tot terugbekoming der verstrekte gelden te wenden aan het Departement van Oorlog;

4°. de medewerking in te roepen van alle daarbij betrokken gemeentebesturen, burgerlijke en militaire autoriteiten hier te lande, opdat de plegtigheid geheel volgens het programma kunne plaats hebben.

De Minister van Oorlog,
A. ENGELVAART.

PROGRAMMA, onder de Hooge goedkeuring des Konings vastgesteld voor de plegtige overbrenging naar het kerkhof te Ginneken bij Breda, op den 22sten Augustus 1871, van de stoffelijke overblijfselen der Nederlandsche officieren, tijdens het beleg der Citadel van Antwerpen in 1832 aldaar begraven.

EERSTE AFDEELING.

Beschikkingen, betreffende het overbrengen der stoffelijke overblijfselen van Antwerpen naar Breda.

De stoffelijke overblijfselen der Nederlandsche officieren, die tijdens het beleg der Citadel van Antwerpen in 1832 aldaar begraven zijn, zullen op den 21sten Augustus 1871 te Antwerpen worden in ontvangst genomen door eene commissie, bestaande uit:

den generaal-majoor M. D. graaf van Limburg Stirum en
den kolonel der artillerie F. van Exter, beiden tijdens het beleg deel uitgemaakt hebbende van de bezetting der Citadel; mitsgaders
den gepensionneerden kapitein ter zee W. A. de Gelder, behoord hebbende tot de bemanning der flottille, gedurende het beleg op de Schelde gestationeerd geweest.

Vervolgens zullen die overblijfselen worden overgebracht aan boord van Zr. Ms. raderstoomschip *de Valk*, ter reede van Antwerpen liggende, waartoe veertien gewezen onderofficieren en soldaten, versierd met de medaille der Citadel van Antwerpen, aan de commissie zullen zijn toegevoegd.

De overbrenging naar den Schelde-oever zal op eenvoudige wijze geschieden; van daar naar het stoomschip *de Valk* zal de overbrenging met sloepen plaats hebben. Van het oogenblik dat de overblijfselen in de sloepen zijn geplaatst, tot dat van aankomst op het stoomschip, zullen minuutschoten worden gelost.

Het stoomschip *de Valk* wordt begeleid door Zr. Ms. ramschepen *Buffel* en *Schorpioen* en monitors *Heiligerlee*, *Tijger* en *Krokodil*, alle onder bevel van den schout-bij-nacht J. J. Wichers, welke schepen, nadat de stoffelijke overblijfselen aan boord van het eerstgenoemde vaartuig zullen zijn overgebracht, onverwijld gezamenlijk de reis naar Moerdijk aanvaarden.

Aan het station Moerdijk van de maatschappij tot exploitatie van staatsspoorwegen, zal op den 22sten Augustus, des voormiddags ten 10 ure, een extratrein gereed staan.

De commissie vroeger vermeld, zoomede het état-major van Zr. Ms. oorlogsschepen, wordt hier ontvangen door eene commissie, bestaande uit:

den generaal-majoor W. H. Doorman, den gepensionneerden kolonel L. E. Tiesselinck, die tot de bezetting der Citadel, en den gepensionneerden kapitein-luitenant ter zee G. H. Meesman, die tot de bemanning der flottille, hierboven bedoeld, behoord hebben.

Bij die ontvangst zal tegenwoordig zijn de generaal-majoor bevelhebber in de 2de militaire afdeeling.

De stoffelijke overblijfselen worden vervolgens in den spoortrein geplaatst, en vergezeld van de beide commissiën en eene deputatie van de états-major der oorlogsbodems, overgebracht naar Breda.

Van het oogenblik, waarop de stoffelijke overblijfselen Zr. Ms. stoomschip *de Valk* verlaten, tot dat zij in den spoortrein geplaatst zijn, zullen minuutschoten worden gelost.

Na aankomst van den spoortrein, begeeft de generaal-majoor graaf van Limburg Stirum zich naar den minister van Oorlog, die, ingevolge de van den Koning ontvangen opdracht, Zijne Majesteit bij de plegtige begrafenis zal vertegenwoordigen, en doet verslag van de overbrenging der stoffelijke overblijfselen van Antwerpen naar Breda.

Aan het station Breda bevindt zich het garnizoen in groote tenue onder de wapenen.

Van het oogenblik der aankomst van den spoortrein tot dat, waarop de stoet zich in beweging zet, worden van de exercitie-batterij der Koninklijke Militaire Academie minuutschoten gelost.

TWEDE AFDEELING.

Beschikkingen betreffende de overbrenging der overblijfselen van het spoorwegstation Breda naar het kerkhof te Ginneken.

Zooveel mogelijk zal bij aankomst van den spoortrein, de stoet reeds geformeerd zijn.

De stoffelijke overblijfselen worden, na bekomen magtiging van den Minister van Oorlog, in den rouwwagen geplaatst.

De Minister van Oorlog plaatst namens den Koning op het rouwkleed een daartoe van Hoogstdenzelve ontvangen lauwer- en een immortellenkrans, omstrengeld met het lint van de medaille der Citadel van Antwerpen.

Vervolgens wordt de stoet geformeerd.

De optocht zal zijn als volgt:

- a. een piket cavalerie, tot opening van den trein;
- b. een bataillon van het 6de regiment infanterie met den staf van het regiment en het vaandel;
- c. de kolonel, plaatselijk commandant van Breda;
- d. de generaal-majoor graaf van Limburg Stirum met den kolonel van Exter en den gepensionneerden kapitein ter zee de Gelder;
- e. de rouwwagen;

De slippers van het rouwkleed worden gedragen door vier officieren of oud-officieren, versierd met de medaille der Citadel van Antwerpen.

Ter zijde van den rouwwagen gaan voorts de veertien gewezen onder-officieren en manschappen, vroeger vermeld, die bij de overname te Antwerpen zijn tegenwoordig geweest.

- f. de bloedverwanten van de gesneuvelde officieren;
- g. de Minister van Oorlog met zijn adjudant;
- h. de generaal-majoor Doorman met den gepens. kolonel Tiesse-
linck en den gepensionneerden kapit.-luit. ter zee Meesman;
- i. de hoofd- en verdere officieren, deel uitgemaakt hebbende van de
bezetting der Citadel van Antwerpen tijdens het beleg in 1832;
- j. de militairen en gewezen militairen beneden den rang van officier,
deel uitgemaakt hebbende van de bezetting der Citadel of van de
flottille op de Schelde tijdens het beleg in 1832;
- k. de generaal-majoor bevelhebber in de 2de militaire afdeeling;
- l. eene deputatie van het Nederlandsche officierskorps, bestaande uit
één hoofd- en één subalterne-officier van elk wapen en van de marine,
zoomeede van het Nederlandsch-Indisch leger;
- m. de burgemeester en wethouders der gemeente Breda;
- n. de oud-militairen versierd met het zilveren kruis;
- o. de militairen en oud-militairen versierd met het metalen kruis;
- p. tot sluiting van den trein, een piket kavalerie.

De trein zal den volgende weg nemen:

De weg naar de Boschpoort. De Boschstraat. De St. Catharinastraat.
De Groote markt. De Ridderstraat. De Eindstraat. De Ginnekenstraat.
Naar het kerkhof.

Burgemeester en wethouders van Ginneken, uitgenoodigd tot het bij-
wonen der ter-aardebestelling, voegen zich in den optogt, bij zijne
aankomst in de gemeente.

Nabij het kerkhof gekomen zullen de troepen zich in orde van bataille
opstellen en den stoet voorbij laten trekken.

Naar mate de trein aankomt, zullen de personen daarvan deel uitge-
maakt hebbende, voor zoo veel zij in rijtuigen zijn gezeten, daaruit
treden en zich in dezelfde orde, waarin zij bij den trein gerangschikt
waren, op het kerkhof begeven.

De stoffelijke overblijfselen zullen door de daartoe bestemde personen
naar het graf worden gedragen.

Bij het neêrlaten in het graf worden de voorgeschreven eerbewijzen
verricht.

DERDE AFDEELING.

Betreffende algemeene bepalingen.

Door de zorg der gemeentebesturen van Breda en Ginneken zal het
verbod worden uitgevaardigd om, tijdens den optogt, met rijtuigen
langs den te volgen weg te circuleeren.

Van af het oogenblik, waarop de stoet zich in beweging zet, tot
dat waarop hij de gemeente Ginneken heeft bereikt, zullen in Breda,
daarna in Ginneken de klokken worden geluid.

Op het kerkhof te Ginneken wordt niemand toegelaten buiten hen
die deel van den optogt hebben uitgemaakt. —

De Minister van Oorlog heeft alsnog goedgevonden te bepalen, dat bij het overbrengen naar het kerkhof te Ginneken van de stoffelijke overblijfselen der op de Citadel van Antwerpen gesneuvelde Nederlandsche Officiëren, ook eene deputatie van het korps officieren der schutterijen, ter sterkte van 3 hoofd- en 3 subalterne-officiëren, deel van den optogt zal uitmaken.

Later heeft Z. E. nog bepaald dat, op uitdrukkelijk verlangen des Konings, de Bredasche Weerbaarheid zich ook bij den stoet zou aansluiten.

Aant. IV, bladz. 9. Dit waren de HH. A. J. Carabain, J. van den Bilt, F. C. Bruining en W. van Starenburg allen van 's Gravenhage; J. G. Schaak, J. J. Simons en J. Snieders van Amsterdam; H. van Tekelenburg van Leiderdorp; G. Hoozemans, M. Koster en N. de Graaf van Leiden; J. Honing van Haarlem; G. Vogel en J. W. Reise van Rotterdam.

Aant. V, bladz. 9. De flotille was saámgesteld uit het Vlaggeschip, komm. kap.-luit. t./z. Jhr. Clifford Kocq van Brengel, de Rammen Buffel, komm. kap.-luit. t./z. van der Kruijsse Pilaar en Schorpioen, komm. kap.-luit. t./z. van Mansfeldt, en de Monitors: Heiligerlee, Tijger en Krokodil, komm. respectievelijk de luits. 1ste klasse: Dinaux, van der Sleyden en Scholten van Aschaë.

Aant. VI, bladz. 10. Als proeve van den geest die Antwerpens bevolking bezielde, en tot kenschetsing van het oogpunt, waaruit zij de plechtigheid beschouwde, volge hier de welsprekende welkomstgroet, waaraan het feuilleton van het blad: »le Précurseur d'Anvers'', den 20. Augustus gewijd was, en waarvan een afdruk aan de leden der commissie tot ontvangst van het gebeente en aan de États-major der oorlogsschepen gezonden werd. De schrijver is de heer A. Goemare, sous-lieut. der genie, professor aan de Koninklijke Academie van Brussel.

AUX NÉERLANDAIS

*chargés de la translation des ossements des militaires hollandais
tués en 1832.*

Vous arrivez d'un pays digne de toutes nos sympathies et nous vous saluons en frères.

Le jour qui vous voit accomplir une noble et touchante mission voit aussi éclater nos témoignages d'estime et d'amitié.

C'est un jour qui comptera dans votre histoire comme dans la nôtre, un jour béni qui fait plus pour le rapprochement durable de deux nations sœurs, que l'œuvre des diplomates et des hommes d'État.

Il montre à l'univers un beau spectacle: la concorde la plus vraie faisant fleurir entre deux peuples, sur les ruines des haines et des froissements injustes, l'arbre de la paix et de la confiance.

Il ne reste plus du passé qui nous divisa que les cendres de vos héros, et l'union est devenue si vive que nous pouvons nous incliner ensemble devant ces dépouilles que vous allez restituer à la terre natale.

Union sainte et féconde! Elle fait tomber de fatales entraves, dissipe de tristes souvenirs, et permet à deux peuples créés pour s'entendre de naviguer de concert vers les champs de liberté et de prospérité de l'avenir.

Votre mission à Anvers, c'est l'adieu complet à toutes les anciennes causes d'irritation, c'est le rayon d'espérance et de lumière projeté sur nos destinées futures.

Nous ne devons plus nous séparer, il est une union plus forte que celle des traités: nos cœurs et nos esprits la consacrent en ce jour.

La période historique d'où date notre rupture, fut trop sombre, elle fut remplie de malentendus funestes et exploitée par le fanatisme, elle sema le doute hostile entre deux peuples frères et faillit compromettre la destinée brillante que tout leur promettait.

Qu'elle disparaisse avec son cortège d'hostilités et de soupçons, qu'elle ne nous lègue que des larmes pour toutes les victimes tombées alors, et une ardente aspiration à nous entr'aider à jamais dans la lutte pour le travail et le progrès!

Voyez: les symboles de votre puissance et de votre richesse, vos frégates rapides et vos monitors vainqueurs des flots, se balancent là dans notre fleuve, aux acclamations de toute une foule émue, et tous les cœurs battent à l'unisson, lorsque drapeaux Néerlandais et drapeaux Belges ombragent ensemble les cercueils de vos héros.

Et récemment encore, lorsque les membres du corps de musique de votre garde nationale de Rotterdam jouaient ici, debout, graves et respectueux, votre hymne national, au milieu de l'élite de notre population, — nous étions debout avec eux, et nos têtes se decouvraient pendant que retentissaient nos cris d'approbation.

Avec nos cœurs de Belges, nous sentions vibrer en nous les accents de la fraternité internationale.

Notre gouvernement lui-même ne se joint-il pas à ce mouvement unanime, en envoyant audevant de vous ses officiers les plus distingués et en faisant flotter partout sur votre passage le drapeau de la Néerlande!

Soyez les bienvenus. Nos mains se tendent vers vous avec joie et fidélité. Depuis quarante ans nous avons appris à redevenir vos amis d'autrefois, les amis de ces temps glorieux où nos pères combattaient ensemble pour la liberté partout méconnue en Europe.

Car vous êtes un noble et vaillant peuple, aussi héroïque à défendre vos droits qu'honnête à remplir vos devoirs.

L'histoire est pleine de vos belles actions, et sillonnée des traits de votre génie et de votre science.

Tous vos grands hommes ont été de vrais amis de l'humanité dans le domaine de la politique comme dans celui de l'art et de la science.

Vos chefs politiques ont jeté les bases fécondes de la dignité et de la liberté des nations; vos poètes ont chanté les viriles passions d'un peuple patriote; vos savants ont travaillé par de larges voies au progrès de la société; vos artistes ont charmé l'humanité, l'ont consolée et fait sourire dans les heures de crise.

Et voilà pourquoi nous vous aimons.

Votre héros national Guillaume le Taciturne est également le nôtre, et votre triomphe sur le roi-soleil est un des bonheurs de notre histoire. Que d'actions glorieuses vous pouvez ajouter à ces hauts faits!

Vondel, Bilderdyk, Tollens reçoivent nos hommages, et notre jeunesse récite leurs mâles poésies; les noms de vos Erasme, de vos Boerhave, malgré la profondeur de leur science, sont devenus populaires parmi nous.

Vos illustres capitaines, vos Maurice et vos Henri de Nassau ont défendu notre sol en combattant pour le vôtre, et votre indomptable marine a souvent aidé au succès de nos armes.

De même que nos pères ont été unis dans la lutte contre l'oppression religieuse, contre la tyrannie étrangère, ainsi votre école d'art a marché avec la nôtre, riche de couleur, d'ombre et de lumière; nous vénérons vos Rembrandt, vos Ruysdael, vos Jan Steen, comme des génies indigènes; vos Vandeveld, vos Wouwermans, vos Berghem nous attirent, et nous subissons la séduction particulière de vos Albert Cuyp, de vos Paul Potter, de vos Gérard Dow, de vos Terburg, et de tant d'autres de ces gracieux maîtres de la palette.

L'opulence de vos cités de commerce a traversé, à des époques parfois différentes, il est vrai, des phases semblables à celles qui virent naître et se transformer la splendeur des nôtres.

Ensemble nous avons lutté, ensemble nous avons creusé, au milieu de périodes tourmentées, le sillon fécond de l'avenir; sur terre et sur mer notre travail a été commun, ensemble nous avons triomphé des vicissitudes du sort, ensemble nous avons espéré, et voilà pourquoi nous vous avons aimés, o Néerlandais, nos frères!

Et nous vous aimons surtout aujourd'hui, car vous êtes resté le peuple essentiellement honnête, le peuple aux aspirations libérales, le peuple du travail. Votre esprit industriel continue à créer des merveilles; vous avez basé la moralité et la prospérité de la nation sur un large développement de l'instruction; vos cités sont ouvertes à tous les hommes, votre drapeau flotte sur toutes les mers, et votre nom est partout respecté.

Votre nation est heureuse, et elle ne trouble le bonheur d'aucune autre.

Puissent ces jours de prospérité ne pas rencontrer de terme !

La loyauté du gouvernement auquel vous avez confié la direction de vos destinées a été à la hauteur de la loyauté nationale.

Nous vous connaissons de près, frères de Néerlande, et chaque jour, depuis quarante ans, nous vous apprécions davantage.

Nous nous retrouvons comme des frères dont l'union se resserre, après que le nuage qui plana un instant sur leur amitié, s'est dissipé.

Que votre général van Limburg Stirum vienne donc sceller sur l'autel du passé le pacte de l'avenir.

Plus de défiance, plus d'amertume ! Alliance entre tous les hommes de bonne volonté ! Tombent les vieilles barrières, les préjugés étroits de castes, de religions, de races, de nationalités ! N'ayons plus qu'une patrie, celle que forment des hommes de cœur et d'intelligence pour marcher ensemble dans la voie du progrès. La patrie est là où l'on trouve des mains loyales qui s'étreignent pour défendre les principes éternels de justice, pour pousser l'humanité vers de plus hauts sommets d'honneur et de liberté.

Votre drapeau flotte sur ces sommets et le nôtre est fier de l'y rencontrer. Laissons crier ceux qu'effraye trop de lumière, et qui ne comprennent pas que l'ordre n'est que l'habitude de la liberté. Poursuivons sans crainte notre œuvre commune. Le flux de la civilisation peut avoir ses défaillances mais pour grossir ensuite, et le triomphe final est assuré. Que nos deux pays, petits par leur territoire, grands par leurs institutions, montrent, par leur exemple, que la liberté, après avoir garanti l'indépendance des nations, contient aussi en soi cette charité sociale qui doit un jour réunir en un seul faisceau moral tous les peuples de l'univers.

Que cette œuvre d'émancipation complète et de fraternité sur la terre soit celle d'un avenir prochain. Puissent tous les peuples oublier comme nous, leurs divisions pour ne plus songer qu'au bonheur commun ! Près de nous le sol imbibé de sang humain tressaille encore et jette comme un cri d'agonie vers le ciel, tandis que dans des milliers de familles des larmes amères coulent silencieusement. Assez de guerres, assez de désastres, assez de représailles ! Ah ! qu'aussi vite que les moissons dorées sur le sol ravagé, renaissent dans les cœurs de ceux qui souffrent des pensées d'humanité ! Ce n'est pas la vengeance qui adoucit les plaies, c'est le pardon, le retour à des sentiments meilleurs, l'oubli de torts réciproques, étrangers au fonds moral des peuples.

La paix a des baumes pour toutes les blessures, des consolations pour toutes les douleurs ; au sein de la paix, en face des admirables résultats du travail et de la liberté, les représentants de toutes les

racés finiront par ne plus oublier qu'ils sont hommes avant tout et qu'ils doivent se rendre justice, s'apprécier et s'aimer.

Braves marins de Néerlande, dignes officiers du *Valk*, du *Schorpioen*, du *Buffel*, de l'*Heiligerlee*, du *Tijger* et du *Krokodil*, votre présence au milieu de nous est l'expression vivante de ces vœux, de ces espérances, et c'est pourquoi nous les formulons ici pour les livrer au vent de la publicité, en répétant : Soyez les bienvenus sur notre rive amie !

Aant. VII, blad. 12. 1° *Division territoriale*. Commandement militaire de la *Province d'Anvers*.

ORDRE pour le cérémonial à observer lors de la remise à la députation Néerlandaise, présidée par Mr. le général-major comte van Limburg Stirum des ossements retrouvés des militaires Hollandais tués en 1832 au siège de la Citadelle d'Anvers.

Jour de l'arrivée de la flotte qui sera indiqué ultérieurement.

- 1°. Les batteries de salut des forts du Bas-Escaut et de la Tête de Flandre tireront des salves pour répondre au salut de la flotte des Pays-Bas. — Un officier d'artillerie dirigera le tir de chaque batterie.
- 2°. Le pavillon Hollandais remplacera notre pavillon dès que l'artillerie Belge commencera son tir.
- 3°. Aussitôt que la flotte aura jeté l'ancre, le général-major Coquilhat, commandant la province d'Anvers, accompagné du capitaine Janssen, son aide-de-camp, de Mr. le colonel Le Normant, commandant la place, de lieutenant-colonel Crets, de l'état-major du génie, se rendra avec le bateau à vapeur des pontonniers à bord du navire, portant le général comte van Limburg Stirum. Mr. le général Coquilhat, présentera Mr. le lieutenant-colonel Crets, mis à la disposition de Mr. le général comte van Limburg Stirum (1).

Le commandant des pontonniers placera un planton au quai pour aller prévenir le commandant de la province dès que la flotte sera en vue.

Journée du 21 Août.

A. Des drapeaux Belges et Hollandais flotteront sur le quai près du débarcadère, ainsi qu'à la porte de la Citadelle du sud et sur la tente qui y sera dressée pour la remise des ossements.

(1) De hierin genoemde deputatie ging niet aan boord van de Valk om de commissie te complimenteren en aftehalen, doch bleef aan de kade om haar daar te ontvangen.

Il sera commandé :

B. 1e. Un peloton à cheval formé d'artilleurs montés et commandés par un officier d'artillerie pour précéder l'escorte.

2e. Un régiment de deux bataillons sous les ordres d'un colonel, avec le drapeau et la musique.

3e. Chaque régiment désignera une députation, composée d'un officier supérieur, d'un capitaine, d'un lieutenant ou sous-lieutenant pour se rendre avant neuf heures au débarcadère. Ces officiers seront réunis par les soins du commandant de la place.

C. A la même heure le général Coquilhat, commandant la province, accompagné de son aide-de-camp et de m^r. le colonel b^{ou}. de Biber et le capitaine-lieutenant de vaisseau Roose, membres de la commission, montera sur le bateau à vapeur des pontonniers et ira à bord du navire du commandant pour complimenter le général comte van Limburg Stirum et lui souhaiter la bienvenue. Alors l'officier-général Hollandais, avec sa suite, sera conduit à terre et sera salué par les deputations des différents corps, ayant en tête m^r. le colonel Le Normant, commandant de la place d'Anvers (1).

Les tambours battront aux champs, la musique jouera l'air national Hollandais et les troupes présenteront les armes.

D. Le cortège se mettra en marche dans l'ordre suivant en passant par le Canal au sucre, le Vieux marché au blé, la Place verte, le Marché aux Souliers, la rue des Tanneurs, rue Gérard et de-là à l'Esplanade :

1°. Peloton de cavaliers.

2°. Un bataillon avec le drapeau.

3°. La musique.

4°. Les autorités Belges et Néerlandaises.

5°. L'état-major de la flotte.

6°. La députation des officiers Belges.

7°. Les sous-officiers et soldats Néerlandais, au nombre de 15 environ, qui ont défendu la citadelle en 1832.

8°. Le deuxième bataillon fermera la marche.

9°. Le nombre d'hommes nécessaires sera pris dans les bataillons pour former la haie.

E. En arrivant à la chaussée contre la Citadelle, le premier bataillon se formera en ligne sur l'Esplanade pour former la haie à droite, la musique continuera et se placera à la droite de ce bataillon en jouant l'air national Hollandais. Le deuxième bataillon se formera en ligne vis-à-vis du premier.

F. Le cortège entrera à la Citadelle où la députation Hollandaise sera reçue par m^r. le lieutenant-général, commandant la 1e. division territoriale et gouverneur-militaire de la position d'Anvers, entouré de tous les officiers de la garnison.

(1) Ook dit punt werd in den geest van 3°. gewijzigd.

G. Une salve de 21 coups de canons sera tirée à l'entrée du cortège dans la Citadelle et une même salve à sa sortie,

H. Les troupes conservées à la Citadelle seront sous les armes ainsi que les 4e. et 6e. compagnies du régiment du génie, ayant pris part à l'inhumation et au transfert des restes mortels des Hollandais tués. Ces troupes auront à leur droite une musique d'infanterie qui sera commandée à cet effet.

I. Les ossements recueillis dans des caisses seront déposés dans la tente qui aura été dressée et sous laquelle se fera la remise de ces ossements.

K. La salle de la bibliothèque du 6e. régiment d'artillerie sera préparée pour la signature du procès-verbal de la remise.

L. Un char funèbre attelé de 6 chevaux recouverts de noir, servira au transfert. — Les caisses ayant été chargées sur le char funèbre, la députation Hollandaise prendra congé de m^r. le lieutenant-général et des officiers de la garnison, et l'escorte se remettra en marche vers le débarcadère dans l'ordre suivant:

- 1°. Peloton de cavaliers.
- 2°. Un bataillon avec le drapeau.
- 3°. La musique reprend sa place.
- 4°. Le catafalque, entouré des militaires Néerlandais.
- 5°. Les autorités Néerlandaises et Belges.
- 6°. Les officiers de la marine des Pays-Bas.
- 7°. La députation des officiers Belges.
- 8°. Le deuxième bataillon.

M. Pendant l'embarquement des restes mortels une salve de 21 coups de canon sera tirée par la batterie de la Tête de Flandre. Pendant le tir le pavillon national Hollandais sera arboré en remplacement du nôtre.

N. M^s. les officiers formant la commission de l'ornementation de la Citadelle, indiqueront les places à occuper par les corps d'officiers, par les troupes sous les armes à la Citadelle et par les personnes civiles auxquelles des cartes d'invitation auront été remises.

O. Les officiers et les troupes seront en grande tenue de service. — Les sous-officiers et soldats sans sac.

P. M^r. le colonel commandant de la place désignera les officiers de l'état-major de la place pour veiller au maintien de l'ordre pendant le trajet et pendant toute la durée de la cérémonie.

Le même officier supérieur portera le présent ordre à la connaissance de toutes les autorités militaires.

Anvers, le 12 Août 1871.

Le général-major commandant la province,

(signé) Coquilhat.

Aant. VIII, bladz. 13. Het proces-verbaal, geteekend door de Nederlandsche deputatie ter eene zijde als vertegenwoordigende de Nederlandsche regeering, en de hoogste militaire en civiele autoriteiten in de provincie Antwerpen ter andere zijde als representanten der Belgische regeering, luidde aldus:

Réunis à la Citadelle du sud à l'effet de procéder, les premiers à la reprise et les seconds à la remise des restes mortels des officiers Néerlandais, tués pendant le siège de 1832, avons reconnu:

Neuf caisses de 0.^m60 de long sur 0.25, portant une étiquette avec quelques indications sur les identités présumées, ficelées avec ruban noir, et scellées avec le sceau du consul-général des Pays-Bas et celui du commandant du génie de la place d'Anvers.

Les dites caisses, d'après le procès-verbal en date du 17 Mars 1871, dont ci-joint copie, contiennent les restes des officiers indiqués ci-dessous:

N ^o . d'ordre.	Noms et Prénoms.	Grades.	Corps auxquels ils appartiennent.	Date à la- quelle ils ont été tués.
1.	Eymael, Gaspar Henri Charles	colonel	7 ^{me} Div ⁿ . d'Inf.	1830.
2.	de Haan, Jean Gérard	capitaine	id.	1830.
3.	Morre, Pierre	id.	10 ^{me} Div ⁿ . d'Inf.	10 Déc. 1832.
4.	van Hoey van Oostée, Baudouin	id.	Artillerie.	13 dito.
5.	Schutter, Corneille Diederik Adrien	id.	id.	19 dito.
6.	van Onselen, Léonard Marinus	id.	10 ^{me} Div ⁿ . d'Inf.	12 dito.
7.	van Bueren, Pierre Adrien	lieutenant.	id.	6 dito.
8.	Nantzing, Meindert	id.	id.	10 dito.
9.	Jenck,	Sergeant- major, chef artificier	Artillerie.	10 dito.

En foi de quoi nous avons signé le présent procès-verbal pour servir où besoin sera.

Ainsi fait en quintuple expédition à Anvers les jour et an que dessus.

(Volgden de onderteekeningen).

Het proces-verbaal, waarvan hierboven melding gemaakt wordt, luidt aldus:

Ce jourd'hui, dix-sept Mars 1800 soixante-onze, nous soussignés:

R. C. Cankrien, consul-général des Pays-Bas;

A. Casterman, lieutenant-colonel, ancien commandant du génie de la ville d'Anvers et de ses dépendances, actuellement commandant du régiment du génie; et

J. Goffinet, commandant actuel du génie de la ville d'Anvers et de ses dépendances;

nous sommes rendus à la Citadelle du Sud et avons reconnu:

Neuf caisses, contenant chacune un squelette d'ossements humains, provenant des fouilles faites à la dite Citadelle, à la demande du Gouvernement Néerlandais, pour découvrir les restes d'officiers et autres militaires Néerlandais, y enterrés. —

Ces caisses, d'une dimension de 0.60 sur 0.25 m^{re}, ont été numérotées en notre présence; le numéro un contient un squelette trouvé au bastion n°. 4, dont la tête est entouré d'un foulard orange bien conservé et reposant sur un éclat d'obus. (Rapport au lieutenant-colonel Casterman, du 10 Décembre 1870).

Les autres caisses ne contiennent point d'indices spéciaux.

Mais toutes portent une étiquette avec quelques indications sur les identités présumées, dont il est question dans le rapport précité.

L'examen fini, les caisses ont été ficelées avec du ruban noir et scellées avec le sceau du consulat-général des Pays-Bas et celui du commandant du génie pour rester déposées provisoirement dans la casemate n° 4, sous la surveillance du garde du génie de 1re classe, Duménil.

En foi de quoi nous avons signé le présent pour servir où besoin sera.

Fait à Anvers, jour et date comme ci-dessus:

(signé) Gaffinet, (signé) Casterman, (signé) Cankrien.

Pour copie conforme:

Pour le lieutenant-colonel commandant du génie en congé:

Le garde du génie de 1re classe (signé) Duménil.

(Hierop volgde een staat der bedoelde gesneuvelden, geheel gelijkvormig aan die reeds boven opgenomen is).

Aant. IX, bladz. 13.

CEREMONIËEL bij het in- en ontschepen van de overblijfselen der gesneuvelde officieren, bedoeld in het programma voorkomende in de Staats-Courant van 8 Augustus 1871, N°. 185.

De sloepen, bestemd tot het aan boord van Z. M. stoomschip *de Valk* brengen van de overblijfselen der gesneuvelde officieren, bedoeld in bovengenoemd programma, worden gesteld onder bevel van den kapitein-luitenant ter zee J. K. van de Kruysse Pilaar.

Zij zullen zich op nader te bepalen tijdstip verzamelen op de plaats, daartoe door de Belgische autoriteiten aangewezen.

Terwijl de lijkkisten in de sloepen worden afgegeven, zullen al de roeiers der verschillende sloepen opstaan en de riemen opzetten, terwijl de zich achterin bevindende personen staande zullen saluëeren.

Zoodra de lijkkisten in de sloepen zijn afgegeven, worden op last van den flottille-kommandant de vlaggen en wimpels halfstok geheschen.

Op al de sloepen van het eskader staan de detachementen mariniers onder de wapens aan die zijde, waar de sloepen voorbij moeten varen, de tamboers hebben de trommels met blauw vlaggedoek overtrokken, de equipage sluit bij het detachement mariniers aan.

Bij het voorbijvaren der sloepen, slaan de tamboers den doodenmarsch, de mariniers presenteeren het geweer, de geheele bemanning ontbloomt de hoofden.

De lijkkisten worden verdeeld in de barkassen van Z. M. Monitor *de Heiligerlee* en van Z. M. Monitor *de Krokodil*; zij worden met de Nederlandsche vlag overdekt.

De barkas van Z. M. Ramschip *Buffel* neemt de eerstgenoemde, die van Z. M. Ramschip *Schorpioen* de laatstgenoemde op sleeptouw. In elk der barkassen van die ramschepen zullen zich achterin bevinden een korporaal en vier mariniers, benevens één tamboer met omfloersten trom, die bij het afvaren der sloepen den doodenmarsch slaan.

Achter die sloepen, die zooveel mogelijk naast elkander roeien, volgt de barkas van Z. M. Monitor *de Tijger*, die de 14 eeredragers aan boord heeft.

Daar achter volgt de kapiteinssloep van Z. M. stoomschip *de Valk*, bestemd voor de commissie, bestaande uit den generaal-majoor M. D. Graaf van Limburg Stirum, den kolonel der Artillerie G. van Exter en den gepensionneerden kapitein ter zee W. A. de Gelder. Deze sloep voert de Nederlandsche vlag halfstok voorop.

Vervolgens volgen twee aan twee roeiende de giekken van Z. M. Ramschip *Schorpioen* en Z. M. Monitors *de Heiligerlee*, *de Tijger* en *de Krokodil*, aan boord hebbende de kommandeerende officieren van die schepen.

Daarna komen mede twee aan twee roeiende, de officierssloepen van al de tot het eskader behorende schepen, hebbende aan boord de beschikbare Etats-Major.

De sloep van den kommandant der flottille plaatst zich daar, waar hij zulks noodig oordeelt, wordende hem de bevoegdheid toegekend, indien de plaatselijke gesteldheid zulks noodzakelijk maakt, van dit ceremonieel af te wijken.

Zoo de gelegenheid zulks toelaat, wordt met lange slagen geroeid.

De sloepen leggen in volgorde aan bij Z. M. stoomschip *de Valk*; de commissiën, kommandeerende en andere officieren, plaatsen zich op het halfdek van den bodem.

Daarna worden de lijkkasten overgenomen en op het halfdek geplaatst; het geheele eskader hijscht vlaggen en wimpels halfstok, de kommando-vlag blijft voorgeheschen.

De schout-bij-nacht, bevelhebber van het eskader spreekt daarna de commissiën, officieren en equipagiën toe.

De kisten worden daarop ter bestemder plaatse voor den overtocht geborgen; de sloepen keeren naar hare bodems terug.

Z. M. stoomschip *de Valk* lost gedurende het overbrengen der overblijfselen van Antwerpen naar boord de minuutschoten.

Het overbrengen van de overblijfselen van *de Valk* naar Moerdijk geschiedt in dezelfde orde met de sloepen, die zich alsdan bij het admiraalschip vereenigen zullen.

De officieren, die den stoet zullen volgen naar Breda en naar het Ginneken, zullen later door mij worden aangewezen.

Mocht van wege het Belgische gouvernement of van de ter reede liggende vreemde oorlogschepen soms deputatiën worden gezonden, dan zal aan den flottille-kommandant worden kenbaar gemaakt, waar zij zich in de flottille zullen plaatsen.

De schout-bij-nacht,
bevelhebber van het eskader,
(was get.) J. WICHERS.

Aant. X, bladz. 29. De lauwerkrans is den 14. Oct. daaraanvolgende door het korps kadets in tegenwoordigheid van het gansche personeel der militaire en burgerlijke beambten aan de Academie, in ontvangst genomen. Bij deze gelegenheid hield de waarn. Gouverneur, Majoor van der Star, een warme toespraak, waarin hij op de bedoeling wees, welke de Koning met het aanbieden van dit geschenk had, eene bedoeling, ongetwijfeld door ieder hoogelijk gewaardeerd. Hij herinnerde voorts aan de dagen van November en December 1832 en aan de dappere verdedigers der Citadel, wier namen hij niet allen kon vermelden, doch van welken hij sommige niet met stilzwijgen kon voorbijgaan. Dit was het geval met den toenmaligen Majoor Seelig, tijdens de belegering kommandant der artillerie, en die later gedurende zoovele jaren aan het hoofd der Academie geplaatst, zóoveel had toegebracht tot den bloei dier inrichting, en ook met de bij de verdediging gesneuvelde militairen, wier gebeente onlangs naar Ginneken was overgebracht, en aan wier nagedachtenis de spreker een erkentelijke hulde bracht. Na de jongelieden op het door dezen gegeven voorbeeld van dapperheid en zelfopoffering gewezen en hen krachtig aangespoord te hebben om dit natevolgen en al de plichten te betrachten, aan den kriegsstand verbonden, eindigde de Heer van der Star met tot alle aanwezigen de uitnoodiging te richten om hun ingenomenheid met het ontvangen geschenk uitedrukken door het aan-

heffen van den kreet: »Leve de Koning!» Aan die uitnoodiging werd tot driemaal toe met groote geestdrift voldaan. —

De krans, gezet in een fraaie lijst en van een opschrift voorzien, prijkt thans in de uitspanningszaal der kadets tusschen de portretten der Nederlandsche helden, welke die zaal versieren. —

Op den 12. October is de andere krans in tegenwoordigheid van het geheele personeel aan het Instituut verbonden, door den Schout-bij-nacht van der Meersch, toen directeur en kommandant der Marine te Willemsoord, na afloop eener, ter eere dier plechtigheid gehouden groote parade overhandigd met een toespraak, die op al de aanwezigen een diepen indruk maakte. Die indruk werd nog verhoogd, toen ZHEG. het borstbeeld van den onverschrokken van Speyk met den krans omgaf. De kommandant van het Instituut, de kapit.-luit. t./z. Andrau, verklaarde daarop het geschenk als een hoog gewaardeerd bewijs van 's Koning welwillendheid met erkentelijkheid te aanvaarden en stelde den krans voor als een blijk van hulde, door Z. M. gebracht aan al de dapperen, die voor Antwerpen het leven lieten voor Vorst en Vaderland. Onder dezen meende de spreker inzonderheid van Speyk te mogen vermelden, wees op den uitnemenden geest, die dezen onsterfelijken held bezielde en uitte den wensch, dat in alle aanwezigen diezelfde geest immer zou leven. En na den Schout-bij-nacht verzocht te hebben, daar, waar hij zulks oirbaar zou achten, de tolk van die gevoelens te willen zijn, noodigde de kommandant alle aanwezigen uit zich met hem te vereenigen in een welgemeend: »Leve de Koning!» Bij herhaling en met geestdrift werd die kreet aangeheven, terwijl de plechtigheid besloten werd met het spelen der Vaderlandsche liederen door de stafmuziek der Marine. —

De krans prijkt thans in de vestibule. Hij omvat het daar geplaatste borstbeeld van van Speyk, en is voorzien van een toepasselijke inscriptie.

Aant. XI, bladz. 33. Het was de Hertog van Saksen-Weimar, die Chassé bewoog om van 't Kasteel de stad te doen bewerpen. De zeemacht op de Schelde had reeds, zonder last, ja veeleer tegen de stelligste bevelen in, met schieten een begin gemaakt. — En die handeling is gemakkelijk te verklaren. De schepen toch hadden veel overlast van het Antwerpsche gepeupel, dat uit allerlei schuilhoeken de opene kanonneerbooten beschoot. Op boot n°. 4 vielen eindelijk twee dooden, en toen ook liet haar kommandant J. Schröder, (later bevelhebber der Pruisische marine) een kanonschot doen, — het eerste. »Ongeduldig», dus luidt al verder hoofdzakelijk het verhaal van den bevelhebber der flotille voor Antwerpen in 1832, J. C. Koopman, in zijn geschrift: *Zr. Ms. Zeemacht voor Antwerpen 1830—32*, »ongeduldig» zag toen ieder op naar het kommandantschip en wachtte het sein tot

»vechten: maar wachtte te vergeefs. 't Was reeds half vier ure. Van »het kommandantschip zag men uit naar de Citadel om het met den »opperbevelhebber bepaalde teeken voor den strijd van daar te zien »opgaan, maar men zag te vergeefs uit..... En op de kanonneerboden »kwamen meer gekwetsten, zoodat men nu op geen bevel meer wachtte. »De booten, daarna *de Gier*, en dadelijk na dien, *de Komeet* ontlastten »hun toorn op een voor den vijand gevoelige wijze. Eerst verbood »een sein van den kommandant des eskaders het vuren, doch na een »oogenblik stilte hervatte men het gevecht. Spoedig daarop liet zich »het dof dreunend geschut van de Citadel hooren!" —

Men ziet het: eerst de schepen, en daarna het Kasteel. Het was trouwens heel natuurlijk dat dit het laatste begon. Het vuren der bodems geschiedde louter uit zelfverdediging, of, wil men, uit wraak. De stukken waren slechts gericht op de kade, om deze schoon te wegen. Dit gelukte ook. Doch dit vuren was tevens de electricke vonk, die de batterijen van het Kasteel deed losbarsten en verderf zaaien over de gansche stad, een daad van veel grootere beteekenis en gevolgen. — Men kon de booten niet aan haar lot overlaten! Daarenboven moest de stad tot inkeer gebracht worden. — Dit begreep de Hertog van Saksen, en dit deed hij ook Chassé gevoelen, wiens lankmoedigheid eindelijk uitgeput raakte.

Aant. XII, bladz. 47. De geheele ontvangst bedroeg *f* 10675.15 en de uitgaven stegen tot *f* 9660.87⁵, zoodat er een saldo in kas bleef van *f* 1014.24². Dit saldo met de rente der op prolongatie geplaatste gelden vermeerderd, steeg na aftrek van eenige kleine kosten tot ongeveer *f* 1100. De renten van dit bedrag zijn bestemd tot het onderhoud van het gedenkteeken.

Aant. XIII, bladz. 47.

VOORWAARDEN der mededinging, aangekondigd in de Staats-Courant van 20, 23 en 26 Julij 1871.

I.

Het doel is een gedenkteeken te stichten ter vereering van de nagedachtenis der Nederlandsche militairen, die bij de verdediging der Citadel van Antwerpen in December 1832 het leven lieten.

II.

Het gedenkteeken moet worden geplaatst op het kerkhof der Herv. gemeente te Ginneken, boven den grafkelder waarin het gebeente der gesneuvelde is bijgezet. Voor de bezigtiging dier plaats zijn toegangskaarten kosteloos verkrijgbaar bij den boekhandelaar J. M. van 't Haaff te 's Gravenhage.

III.

De namen der gesneuvelden, allen een honderd twee en twintig in getal, worden op het gedenkteeken vermeld, waarop ook nog gelegenheid voor twee andere inscriptiën moet zijn.

IV.

Behoudens dat ze duurzaam moeten zijn, is de keuze der materialen vrij.

V.

De ontwerpen moeten wezen modellen op ten minste een tiende van de ware grootte en vergezeld van photographiën of teekeningen, eene uiteengezette begrooting aller kosten voor leverantie en uitvoering, en eene toelichting behelzende ook opgave der wijze van uitvoering en constructie, door den inzender wenschelijk geacht.

VI.

De som voor leverantiën en uitvoering beschikbaar, bedraagt ten hoogste negenduizend gulden (ƒ 9000).

VII.

Er worden twee prijzen uitgelooft, een van driehonderd gulden (ƒ 300) voor het goedgekeurde ontwerp en een van honderd-en-vijftig (ƒ 150) voor het naast beste ontwerp.

VIII.

De ontwerpen moeten worden ingezonden vóór 1 Januari 1873 aan het adres van de Commissie, in het gebouw der Teeken-academie aan den Boschkant, te 's Gravenhage.

Bij elk ontwerp moet zijn gevoegd een kenspreuk of aanduiding.

IX.

De beoordeeling der ontwerpen geschiedt door de Commissie. Zij zal zich doen bijstaan door deskundigen, die *niet* hebben gedongen. De uitkomst wordt in de *Staats-Courant* bekend gemaakt.

De bekroonde ontwerpen met aanhorige bescheiden verblijven aan de Commissie.

X.

De kosten van terugzending der niet bekroonde ontwerpen, enz. worden op aanvraag betaald.

XI.

De Commissie behoudt zich voor de ontwerpen allen tentoonstellen.

's Gravenhage, Julij 1872.

De Commissie voor de oprichting van
't gedenkteeken boven vermeld :

De president,

Schimmelpenninck van Nijenhuis.

De secretaris,

De Brauw.

Aant. XIV, bladz. 47. Er werden 17 modellen ingezonden :

Nº. 1 onder het motto : Nederland en Oranje.

» 2	»	»	»	Piet Hein.
» 3	»	»	»	Herinnering.
» 4	»	»	»	Point de héros sans combat.
» 5	»	»	»	Oranje Boven.
» 6	»	»	»	Pro patria et Rege.
» 7	»	»	»	Chassé.
» 8	»	»	»	Ter nagedachtenis.
» 9	»	»	»	A l'honneur de Patrie.
» 10	»	»	»	Hulde van 't nageslacht.
» 11	»	»	»	Batavia.
» 12	»	»	»	Propatria (1ste prijs E. La Comblé te Delft).
» 13	»	»	»	} Een naald verheft zinnebeeldig den geest boven
de stof (2de prijs H. P. Vogel te 's Hage).
» 14	»	»	»	
» 15	»	»	»	Binnen deze veste sneuvelden onze dapperen.
» 16	»	»	»	Dulce et decorum est pro patria mori.
» 17	»	»	»	Wat ook vall'. Trouw staat pal!

Uithoofde van de kosten, is de eerste prijs wel toegekend, doch het model niet ter uitvoering gekozen. Het tweede model, onder n°. 14 aangeduid, verwierf na wijziging in den geest van het dertiende, van denzelfden inzender, de voorkeur.

De Commissie van beoordeelaars zwaaide evenwel aan de modellen onder n°. 2 en 6 lof toe wegens het vele goede dat zij hadden, doch achtten ze om meer dan eene reden voor de uitvoering minder aanbevelenswaardig.

Aant. XV, bladz. 50. Het zijn de namen van hen die op de Citadel tijdens hare belegering sneuvelden, en die wij reeds vermeldde op bladz. 89 en 90 in Aant. II.

Hierbij zijn gevoegd die der militairen, in 1830 en 1831 op de Citadel op het veld van eer gevallen of aan de daar bekomen wonden bezweken, zoowel als die van de krijgers van land- en zeemacht, op de forten van de Schelde of aan boord der schepen op dien stroom in de jaren 1830, 1831 en 1832 gestorven voor het vaderland.

Wij laten ze hier volgen zooals ze op het monument staan gegrift:

Zijde II—III.

landmacht.

1830 1831.

eymael, kolonel,
 en j. g. de haan, luitenant;
 h. kooper, h. van loo, j. ter meulen,
 a. nuif, j. j. van schenkbrill,
 r. van de velden, s. j. witenweerde.

* 1832.

von gumoëns, kolonel,
 b. van hoey schilthouwer van oostzee,
 p. morre, l. m. van onselen en c. d. a. schutter, kapiteins,
 p. a. lammerts van bueren, m. nantzing en l. h. paravicini di capelli, luitenants;
 c. h. jenck, sergeant-majoor vuurwerker,
 j. adriaansen, g. akkerhuis, h. a. aukes,
 h. baarslag, j. bart, d. beers, d. beninks,
 j. van den berg, j. berkfelfi, h. bonke, j. j. boomhouwer, l. boomstoppel,
 p. bos, h. van den bosch.

Zijde III—IV.

landmacht.

1832.

e. p. braakenburg, j. brandhoff,
 j. brandwyk, a. van brederode, h. broekhuis, c. bruigom, w. bruigom, a. de bruyn, a. m. van den burg, g. j. ten cate, a. de clerck,
 h. c. cornelisse, a. m. j. b. cugnot, a. douwe, a. j. dykstra, d. van dyl, j. dusyn, l. duurdaut, g. van duuren, g. eysten, j. esselink, s. van essen, t. faassen,
 p. faber, j. fischer, h. galjaart, j. geest-

huyzen, j. a. van gelderen, j. gern, h.
 geurts, g. giesen, m. gooyer, t. gooyer, j.
 groen, m. hagemans, j. ham, j. m. heespe-
 link, h. du hen, j. j. hollander, c. f. holz-
 muller, a. houter, j. ten hoven, w. f. hur-
 relbrink, p. a. jansen, w. jansen, j. p. jaspes,
 j. kerner, a. kersbergen, k. koning, p.
 koppedraier, j. h. te koppele, g. koster, l.
 knip, p. kramer, l. kriek, c. kroon, g. kuiper,
 e. van kuik, s. landa, d. g. lensing, j. van manen,
 j. h. fisse, j. volders.

Zijde IV—V.

landmacht.

1832.

g. meyer, g. mercier, j. f. mollink,
 j. mulder, n. p. mulkens bygenaamd
 van dick, s. muurling, j. g. nesecker,
 j. van nierop, g. notebss, t. over-
 duin, p. ploeger, j. pols, m. van der
 pool, b. p. postma, j. pruimboom, t.
 de raad, e. radius, c. reyn, c. g. rem-
 mers, j. roos, a. ros, f. van rosmalen,
 a. van ryswyk, h. j. scheper. a. schol-
 man, p. schouw, p. e. h. sellschop, s.
 siepers, c. sloot, j. smies, j. h. smit, a.
 snelten, h. c. sorgdrager, l. w. sorg-
 drager, a. spaans, j. spaargaren, b. spel-
 debosch, c. van der stad, h. stok, h. d.
 sweers, j. p. teule, j. h. tiedeman, g. d.
 tollé, j. j. van veen, p. vertin, h. vos-
 kuyt, j. vroom later fromme, a. wagenaar,
 h. f. wagner, l. warner, j. h. werson, j.
 williams, j. van der wolf, j. wouwenberg,
 a. den yzerman, j. zanderink en m. zandevoets.

Zijde V—I.

1830 1831.

van speyk,
 j. klinkhamer en l. c. maas,
 luitenants tweede klasse;
 a. agthoven, h. van beest, c. bei-
 ning, s. bekkers, w. van den bergh,

f. brehm, m. t. demott, j. dykman, j.
 w. dik, j. c. eberts, c. eykelenboom,
 d. essink, c. g. grasman, j. j. harrivan,
 p. hartz, f. c. hegemann, a. heuvink,
 j. w. jager, j. c. kreyenburg, j. de
 kryger, j. de lange, a. w. van leeuwen,
 e. lindeman, f. lorenzo, w. c. martensen,
 b. h. meyer, j. j. mook, j. h. j. m. peger,
 p. pardoe, j. ras, w. reeser, w. reyers,
 h. schaliboom, g. f. schmidt, j. c. j.
 schnare, j. senecant, j. b. soethout, f. stelck,
 c. w. vchling, a. vollmer, w. h. van de
 wetering en h. j. de wyn.

1832.

jonkheer lewe van aduurd, schout by nacht;
 a. apon, b. aries, j. j. baltassar, j. f. boelhous-
 wer, h. buster, a. dreher, c. m. n. hoppenrath,
 l. mulder en c. h. vredenbregt.

Door den gepens. luit.-kolonel der genie A. C. Camerlingh werd later aan generaal van Limburg Stirum bericht, dat de namen van twee mineurs van zijn onderhebbend detachement, waarvan de eene bij de verdediging der Citadel gesneuveld en de andere aan de daar bekomen wonden overleden is, J. H. Fisse en J. Volders, niet op het monument gebeiteld zijn. Bij nader onderzoek van wege den Minister van Oorlog en bij het gemeentebestuur van de plaats der geboorte van den laatste gedaan, is gebleken dat de opmerking juist was, en werd er besloten deze namen nog bij de andere te voegen. Dit is dan ook geschied. Zij werden op de zijde III—IV gebeiteld achter den naam van J. van Manen.

Aant. XVI, bladz. 52. Aan die heeren heeft de Koning, wegens hunne ijverige en hoogst welwillende medewerking ter bekoming van naamsteen, een blijk van bijzondere tevredenheid gegeven door hen optenemen in de Orde van de Eikenkroon, de eerste als commandeur, de beiden laatsten als ridder. De lastbrieven en ordeteekenen werden hun uitgereikt bij gelegenheid van het huwelijk van Prinses Louise van België, door den voorzitter der Citadel-commissie graaf R. J. Schimmelpenninck van Nijenhuis, die Z. M. bij die plechtigheid vertegenwoordigde.

Aant. XVII, bladz. 53.

1. Wanneer Zijne Majesteit de Koning op het kerkplein te Ginneken is aangekomen, vangt de plechtigheid aan.

2. De Koning en de koninklijke Prinsen worden ontvangen aan het station te Breda en voorts begeleid tot het kerkplein door eene deputatie uit de commissie voor het gedenkteeken.
3. Gedurende de plechtigheid worden minuutschoten gedaan.
4. De Koning wordt door de overige leden der commissie aan den ingang van het kerkplein ontvangen, en door de commissie tot de bepaalde plaats geleid.
5. Den Koning wordt door den president der commissie verlof tot de onthulling gevraagd.
6. Onthulling.
7. Aanspraak van het oudste militaire lid der commissie, den generaal graaf van Limburg Stirum, buitengewoon adjudant van Zijne Majesteit.
8. Tot den Koning wordt door den president het verzoek gericht, het gedenkteeken te mogen overdragen aan het kerkbestuur der hervormden te Ginneken, en het in de hoede te mogen aanbevelen van het gemeentebestuur van Ginneken.
9. 's Konings toestemming verkregen zijnde, geschieden die overdracht en aanbeveling.
10. Toespraken van het gemeentebestuur en van het kerkbestuur.
11. Den Koning en den koninklijken Prinsen stelt de president voor de graven te bezoeken van Chassé, Seelig, de Boer en van Deventer.
12. Aan den Koning en de koninklijke Prinsen richt de president een woord van dank voor hunne tegenwoordigheid.
13. Zijne Majesteit de Koning en de Koninklijke Prinsen worden door de commissie tot den ingang van het kerkplein uitgeleide gedaan. Hiermede eindigt de plechtigheid.

Aant. XVIII, bladz. 53. Met 's Konings goedkeuring werden uitnoodigingen tot bijwoning van de plechtigheid gericht aan:

- a. De Prinsen van het Huis van Oranje.
- b. De ministers van oorlog, marine en koloniën,
- c. Den commissaris des Konings in Noord-Brabant en den bevelhebber in de militaire afdeeling.
- d. De generaals Engelvaart en van Exter.
- e. Den gepensionneerden kapitein-luit. t./z. Meesman.
- f. Den vice-admiraal Wichers en de beschikbare commandanten der schepen van 't eskader op de Schelde voor Antwerpen in Augustus 1871. (Zie bladz. 95, Aant. V.)
- g. Den plaatselijken commandant van Breda.
- h. Allen die gerechtigd zijn tot het dragen der Citadel-medaille, de leden der Militaire Willemsorde en zij die bijgedragen hebben in de kosten van het monument

- i. Het bestuur en een deputatie van de vereenigingen de Citadel-medaille te Amsterdam, het Zilveren Kruis en het Metalen Kruis.
- k. Militaire deputatiën: eene van het leger, bestaande uit vier onderdeputatiën, eene van elk wapen, eene van de zeemacht, eene van het korps mariniers, eene van het Indische leger en eene van de schutterij, te nemen uit de dienstdoende schutterij van Breda.

Elke onderdeputatie en elke deputatie moet zijn samengesteld uit: een hoofdofficier, een subaltern-officier, een onderofficier, een korporaal en een man.

- l. Een lid van het centraal-comité van den nederlandschen weerbaarheidsbond.
- m. Den burgemeester van Breda.
- n. Den commandant van het korps koninklijke scherpschutters van Breda.
- o. Het Gemeentebestuur van Ginneken.
- p. Het kerkbestuur van Ginneken.
- q. Den predikant van Ginneken.
- r. Den pastoor van Ginneken.
- s. Den geschiedschrijver der plechtigheid van 22 Aug. 1871, de Heer M. A. Perk, pred. te Amsterdam.
- t. Den Heer Beijens (zie bladz. 5).
- u. Den ontwerper van den eersten prijs, professor E. Lacomblé te Delft en den ontwerper van het monument, den architect H. P. Vogel te 's Gravenhage.
- v. Den aannemer van het maken van het gedenkteeken, W. Doon.
- w. Den bootseerder en den gieter der ornamenten, de HH. Ph. Koelman en Ph. Enthoven.

Op bepaalden last des Konings werd ook de territoriale commandant van de provincie Antwerpen, generaal Colignon, uitgenoodigd. Deze woonde de plechtigheid met zijn adjudant, kapit. Janssen bij. Beide Heeren hadden eenige dagen later de eer door Z. M. den Koning te worden opgenomen in de Orde der Eikenkroon, de eerste als groot-officier, de andere als ridder. — Ook de burgemeester van Ginneken, de Heer R. Buysen, werd, na afloop der plechtigheid, vereerd met zijne benoeming tot ridder in die orde.

Van den Prins van Oranje en Prins Frederik, den voorzitter van het Zilveren Kruis en het lid der commissie, de Gelder, kwam bericht dat zij verhinderd waren tegenwoordig te zijn.

Aant. XIX, bladz. 53. Een aanzienlijk aantal leden der Citadel-vereeniging: »Wat ook vall'! Trouw staat pal'', woonden de plechtigheid bij. Een hunner, den Heer G. A. W. de Vrijer, heeft een door hem zelf vervaardigd gedicht, betiteld: *»Bij de onthulling van het Monument te Ginneken, ter nagedachtenis van de gesneuvelde krijgsmakkers der Citadel in 1832. — In aanwezigheid van Z. M. den Koning enz. enz.»*

doen drukken en daarvan exemplaren op het kerkplein rondgedeeld onder de belangstellenden. Op ongekunstelde wijze heeft hij daarin de gevoelens, die hem en zijn kameraden op dien gewichtigen dag bezielde, vertolkt.

Aant. XX, bladz. 55. De feestcommissie was aldus saamgesteld: R. Buijsen, voorzitter, J. F. Maassen, Mr. W. Albarda, D. C. C. Baron van Boetzelaer, J. W. G. Pels Rijcken, J. C. R. Steinmetz, G. Müllemeister, P. Soffers, P. van Bael, G. W. Metters, secretaris. — De voor het feest benodigde gelden zijn voor een deel bijeengebracht door de ingezetenen van de Wijk Dorp, terwijl het ontbrekende deel uit de gemeentekas is verstrekt.

Aant. XXI, bladz. 55.

Op de Eerepoort bij het binnenkomen der gemeente stond:

»Hulde aan den Koning.»

Op de tweede Eerepoort, aan den steenweg naar Heusdenhout, las men:

»'t Gevlochte groen zij hier geen laffe pralerij,
't Toont Sire! d'eerbied U der gansche burgerij!»

De derde op de Markt, prijkte met de volgende woorden:

»Looft, Looft Uw Koning, Ginnekenaren!
Vlecht Hem een verschen Lauwerkrans!
Hem siert het Hoofd de zilvren glans
Van vijf-en-twintig jubeljaren.
Looft Hem, zingt Hem uit volle borst:
Lang leve Willem, Neêrlands Vorst!»

De vierde Eerepoort, bij de Duivelsbrug, droeg het volgende opschrift:

Aan den buitenkant:

»Heft aan het lied voor Vorst en Koning.
Weêrhoudt uws harten geestdrift niet!
Brengt hulde en lof tot eerbetooning
Aan Hem, dien ge in uw midden ziet.»

Aan den binnenkant waren de wapens van Nederland en Wurtemberg.

Op de vijfde, dubbele Eerepoort, aan den steenweg naar Ulvenhout en Bavel, las men aan den binnenkant:

»Hef aan den zang uit volle borst:
Lang leve Willem, Neêrlands Vorst!
Voor wien dit groen deez' eerbetooning?
Voor Neêrlands Vorst, voor Neêrlands Koning!»

En aan den buitenkant:

»Ons hart doorstroom met Neêrlands bloed
Brenge U zijn blijden welkomstgreet! —
Voor U, o Vorst! zij dit festoen,
Voor U die loverpracht, dit groen!»

Aant. XXII, bladz. 73. Aan den feestdich hadden de eer met Z. M. den Koning en de beide Prinsen aantezitten: de adjudant en de ordonnance-officier des Konings de HH. graaf H. Du Monceau en Jhr. van de Poll; de adjudant van Z. K. H. Prins Hendrik, Jhr. Holmberg de Beckfelt, en die van Z. K. H. Prins Alexander, Baron Sirtema van Grovestins; de Belgische generaal Collignon en zijn adjudant; de leden der Citadel-commissie: graaf Schimmelpenninck van Nijenhuijs, generaal graaf van Limburg Stirum, mr. N. W. P. Kien, mr. J. J. Cremers, J. W. Vader, dr. J. W. Schubart, kolonel C. P. del Campo, genaamd Camp; H. Exc. de Ministers van Oorlog, generaal Weitzel, van Marine, v. Erp Taalman Kip, en van Koloniën, W. Baron van Goltstein; de Commissaris des Konings in de Provincie Noord-Brabant; de vice-admiraal Wichers te Amsterdam; de generaals-majoor Engeltaart te Breda en van Exter te Utrecht; de HH. R. Buysen, burgemeester, J. F. Maassen, wethouder en G. W. Metsers, secretaris, der gemeente Ginneken.

Aan den disch werd geen andere toast ingesteld dan door den burgemeester, die de gevoelens der erkentelijkheid van zijn gemeenteleden vertolkte voor de eer, hun beschoren, door Zijn Majesteit in hun midden op dien gedenkwaardigen dag te mogen begroeten, en die op Hoogstdenzelve en Zijn doorluchtig Huis zijn glas ledigde.

De aanblik der feestzaal moet verrassend schoon geweest zijn.

De witte muren waren bekleed met witte tulle, versierd met rosetten en fraaie bouketten, terwijl bevallige guirlandes van bloemen de vakken verdeelden. Voegt men hierbij kostbare spiegels en kroonen en smaakvolle gordijn-ornamenten langs de vensters, en een keurig menu, geleverd door den bekenden kok Grauw Lambert te Breda, dan zal ieder moeten erkennen, dat de feestcommissie eer heeft gehad van haar werk, al veroorloofde de beperkte ruimte niet dat meer dan een drietal harer leden, die tevens het gemeentebestuur vertegenwoordigden, als gastheeren mede aanzaten.

Gedurende het collation betrok het Bredasche scherpschutterskorps »Godevaert Montens» de eerewacht voor het Raadhuis, en bracht de Harmonie »Caecilia», begeleid door leden van de Handboogschutterij eenige stukken ten gehoor.

Na afloop van het collation werden onverwijld de noodige voorbereidselen gemaakt tot het vertrek. Te half vijf ure zouden de vorstelijke gasten per extratrein naar het Loo of de Residentie terugkeeren. Aan

den Koning en de Prinsen werd uitgeleide gedaan naar het station op dezelfde wijze als des morgens bij Hoogstderz. tocht naar Ginneken.

Op nieuw deed het kanongebulder de lucht trillen, en hieven de groote klok van de Bredasche Groote Kerk en het carillon hun afscheidslied aan.

Aan het station hadden zich wederom het garnizoen en een groot aantal autoriteiten en belangstellenden vereenigd, terwijl de Koninkl. muziekvereeniging *Voor het volk, door het volk* den Koning een afscheids-groet bracht. Voor die hulde betuigde Z. M. den president, den Heer J. E. Vreede, Hoogstdesz. dank, die daarop in eenige welgekozen bewoordingen aan den Vorst de erkentelijkheid zijner vereeniging uitdrukte voor de eer, die Neêrlands Koning haar bewezen had door haar te willen aanhooren.

Aant. XXIII, bladz. 76.

In November 1874 werden op vijf verschillende dagen den 16, 19, 21, 24 en 28 en den 2 en 6 Dec. een of meer geraamten opgegraven. Dr. Dupont onderzocht de overblijfselen nauwkeurig en verzamelde alle kenteekenen, die de wetenschap hem aanbood om de identiteit te staven.

In Maart, April en Juli 1875 werden verreweg de meeste gevonden. Op een plek die van 1830—1832 tot begraafplaats gediend had der slachtoffers van de cholera of de dyssenterie, ontdekte men 71 schedels en geraamten.

Alles wat gevonden en onderzocht was, werd in kisten verzameld.

Als een bijzonderheid wordt in de processen-verbaal meêgedeeld, dat men ook een grafsteen vond voorzien van een inscriptie, en niet ver van daar een geraamte, dat bleek het overschot te zijn van een Hannoveraanschen majoor George von Hammerstein, die de bataillons landweer had aangevoerd in den slag bij Waterloo, daar gekwetst werd en, naar Antwerpen vervoerd, aldaar den 2. Juli 1815 was overleden en op de citadel begraven. In de nabijheid van dit overschot, vond men nog andere gebeenten, die waarschijnlijk ook de overblijfselen zijn van aan de gevolgen hunner bij Waterloo bekomen wonden gestorvenen. Al die beenderen zijn naar het kerkhof van Antwerpen overgebracht en daar ter aarde besteld. Dit is ook geschied met het overschot van een Franschen soldaat.

Na afloop der plechtige bijzetting heeft Z. M. als blijk van bijzondere tevredenheid over hun ijverige en welwillende bemoeiingen bij het onderzoeken en verzamelen der gevonden overblijfselen, de HH. Wauwermans, Dupont, Odemare en Thielens, in de orde van de Eikénkroon opgenomen, de eerste als kommandeur en de drie andere als ridder.

Wij achten het, ook ter wederlegging van lasterlijke geruchten, betreffende een onderstelde onechtheid der bijgezette overblijfselen noodig

hier een der processenverbaal van opgraving en identiteit in zijn geheel te laten volgen. Zij werden mij op mijn verzoek met de meeste welwillendheid door den minister van oorlog Enderlein ter opneming afgestaan. Daaruit blijkt met welk een nauwgezetheid men te werk is gegaan.

L'an 1800 soixante-quatorze, aux jours et mois indiqués ci-après, nous Odemare, Henri, Garde du génie de 1re classe, délégué par le commandant du génie de la ville d'Anvers, et Thielens, Henri, chef du service technique à la compagnie du sud d'Anvers, délégué par le directeur de cette société, avertis par les ouvriers de la présence d'ossements humains dans les déblais de la demi-lune du front 1—2 de la Citadelle du sud à Anvers, nous sommes transportés sur les lieux afin de diriger les recherches, recueillir les restes et noter soigneusement tous les indices qui pourraient servir à constater leur identité.

Chaque dépôt séparé a été précieusement placé dans une caisse numérotée et préparée à cet effet (1).

Premier dépôt, renfermé dans la caisse n°. 10, trouvé le 16 Novembre, à l'emplacement indiqué sous le n°. 1 au plan général des fouilles et au profil ci-annexés. Il appartient à un corps enterré à 4^m.50 sous la crête du talus intérieur du rempart de la face gauche de la demi-lune et sous la partie du remblai faisant partie de l'ancien rempart du corps de place.

De grandes vis à cercueil à têtes sphériques, percées de trous se trouvaient mêlées aux ossements.

Deuxième dépôt, placé dans la caisse n°. 11, trouvé le 16 Novembre à côté du précédent et à la même profondeur; son emplacement est indiqué sous le n°. 2 au plan général de fouilles et au profil ci-annexés. Ces restes ont été enlevés d'abord par la police locale pour être enterrés au Kiel, mais ils nous ont été restitués sur nos réclamations.

De petites vis à têtes paraissant avoir été dorées accompagnaient ce squelette.

Troisième dépôt, renfermé dans la caisse n°. 12, trouvé le 19 Novembre à l'emplacement indiqué sous le n°. 3 au plan général des fouilles et au profil ci-annexés; il appartient à un corps enfoui au pied du talus intérieur du rempart de la face gauche de la demilune, à 3^m.50 de profondeur.

De grandes vis à têtes plates en fer ont été trouvées parmi ces ossements.

(1) De overblijfselen der officieren, in Aug. 1871 te Ginneken ter aarde besteld, waren vervat in negen kistjes, van een tot negen genummerd. Van daar dat men thans begon met n°. 10,

Quatrième dépôt, déposé dans la caisse n°. 13, trouvé le 21 Novembre à l'emplacement indiqué sous le n°. 4 au plan général des fouilles et au profil ci-annexés; il appartient à un corps enterré à proximité et à la même profondeur que le précédent. Les os de la colonne vertébrale sont restés très incomplets, malgré nos recherches.

Cinquième dépôt, renfermé dans la caisse n°. 14, découvert le 24 Novembre à l'emplacement indiqué sous le n°. 5 au plan général des fouilles et au profil ci-annexés. Il appartient à un corps enterré dans le terre-plein du rempart de la face gauche de la demi-lune 1—2, à 2^m.41 sous le sol, dans un terrain sablonneux et très sec.

Sixième dépôts, placé dans la caisse n°. 15, découvert le 24 Novembre à l'emplacement indiqué sous le n°. 6 au plan général des fouilles et au profil ci-annexés. Il appartient à un corps enterré à proximité et à la même profondeur que le précédent.

Septième dépôt, renfermé dans la caisse n°. 16, trouvé le 26 Novembre à l'emplacement indiqué sous le n°. 7 au plan général des fouilles et au profil ci-annexés. C'est exactement à cette place qu'il existait, jusqu'en Juillet dernier, époque où elle fût enlevée par le premier délégué pour être conservée au fort de la Tête de Flandre, une pierre tumulaire avec inscriptions, en mémoire de mr. le major Hanovrien, Baron Georges von Hammerstein, Commandant les Bataillons de la Landwehr.

Les fouilles pratiquées alors sous la pierre, à une profondeur insuffisante n'amenèrent pas la découverte des dépouilles du défunt qu'on supposait déjà enlevées.

D'après l'inscription entaillée dans la pierre, le major fût blessé à la bataille de Waterloo, le 18 Juin 1815 et mourut à Anvers le 2 Juillet suivant; il paraît donc certain que les restes découverts en cet endroit lui appartiennent.

A côté de ces restes on a trouvé 5 vis à têtes rondes et à collettes moulurées en fer, ainsi qu'une lame de rasoir rougée par la rouille.

Huitième dépôt, enfermé dans la caisse n°. 17, trouvé le 27 Novembre dans le glacis de la face droite de la demi-lune 1—2 vers le saillant de cet ouvrage à 68 mètres en avant du talus d'escarpe, à l'emplacement indiqué au plan des fouilles sous le n°. 8.

Ces restes sont probablement ceux d'un soldat Français, tué dans la tranchée, lors du siège de 1832. Aucun vestige de cercueil n'a été trouvé avec le squelette.

Neuvième dépôt, placé dans la caisse n°. 18, recueilli le 28 Novembre à 0^m.80 de profondeur dans le terre plein du rempart vers l'extrémité de la rampe, à l'emplacement indiqué sous le n°. 9 au plan général des fouilles et au profil ci-annexés. Les os sont presque tous brisés et en mauvais état.

Dixième dépôt, renfermé dans la caisse n°. 19, trouvé le 2 Décembre à proximité et à la même profondeur que le précédent, à l'emplacement indiqué sous le n°. 10 au plan général des fouilles et au profil ci-annexés.

Les ossements sont incomplets et en mauvais état de conservation.

Onzième dépôt, placé dans la caisse n°. 20, découvert le 6 Décembre sous la rampe de la face gauche de la demi-lune à l'endroit indiqué sous le n°. 11 au plan général des fouilles et au profil ci-annexés.

Les os sont très-incomplets et plusieurs d'entr'eux sont brisés.

Nota: Les squeletes découverts à proximité de celui du major von Hammerstein paraissent tous avoir été inhumés à la même époque que celui de cet officier supérieur. Ce sont probablement tous des blessés de Waterloo, morts à Anvers des suites de leurs blessures et enterrés autour de leur compagnon d'armes.

Après avoir soigneusement recueilli tous ces restes, ils ont été remis à la garde du premier délégué pour être soumis à l'examen médical et déposés dans la casemate Chassé de la citadelle du sud.

Ainsi arrêté et signé le présent procès-verbal, à Anvers, le 9 Décembre 1874.

Le Garde du génie de 1re classe.
(signé) H. Odemare.

Le chef du service technique,
(signé) M. Thielens.

Je soussigné Docteur Dupont, médecin de Régiment au 6me de Ligne, déclare m'être rendu, à la requête de mr. le commandant du génie de la ville d'Anvers, au chantier Cockerill, chaque fois que des découvertes d'ossements humains dans les déblais de la citadelle du sud m'étaient signalées, à l'effet de constater l'identité de ces précieux restes avant de les déposer à la *Casemate Chassé*.

Après m'être entouré de tous les renseignements possibles sur le mode d'exhumation de ces corps, sur leur emplacement et surtout sur la nature du terrain dans lequel on les avait découverts, je me suis d'abord assuré, chaque fois, que les parties recueillies étaient évidemment constituées par des ossements humains.

En ayant ensuite éliminé les corps étrangers qui, dans certains cas, s'y trouvaient mélangés, j'examinai avec le plus grand soin chacune des pièces osseuses afin d'y rechercher les traces de fractures ou autres mutilations plus ou moins anciennes; puis, après les avoir agencés et fait mesurer, je travaillai à leur appliquer toutes les données de médecine légale qui purent nous fournir la plus grande somme d'indices positifs sur l'identité des ossements recueillis. De l'examen medico-légal, auquel je me suis livré, résultent les indications suivantes:

Caisse n°. 10. Elle renferme un squelette trouvé le 16 Novembre.

Les os ont été trouvés assez éparpillés. Cependant l'état du squelette, la conformation des dents, l'épaisseur du crâne et l'état des

sutures paraissent dénoter un homme, jeune encore, et d'une taille approximative de un mètre, 81 centimètres.

La boîte crânienne est divisée en deux par un trait de scie horizontal, opération qui est sans aucun doute le résultat d'une autopsie.

Le fémur gauche a été brisé pendant la vie, probablement par un coup de feu et a conservé de cette lésion un col volumineux comprenant toute la moitié inférieure de cet os jusqu'au genou.

Caisse n°. 11. Le squelette qui s'y trouve est celui d'un homme d'une taille approximative de un mètre 79 centimètres et dont presque toutes les parties osseuses sont dans un bon état de conservation. La particularité qu'on y constate, c'est une lésion osseuse vers le genou gauche, à la partie supérieure du tibia et probablement le résultat d'une blessure de nature indéterminée.

Caisse n°. 12. Les restes conservés dans cette caisse n'avaient pu, dans le travail d'exhumation, être complètement séparés d'autres pièces osseuses. Aussi la reconstitution presque complète de ce squelette fut-elle très difficile. Aucune particularité n'y été découverte si ce n'est que l'homme auquel a appartenu cette charpente osseuse devait avoir environ un mètre 84 centimètres de hauteur.

Caisse n°. 13. Elle contient un squelette trouvé dans le même ravin, même terrain et paraissant remonter à une même époque d'inhumation et dont la plupart des pièces de la colonne vertébrale, malgré d'actives recherches, n'ont pu être retrouvées.

Le crâne bien développé présente une denture forte et sans usure des couronnes.

L'humérus droit offre un épaissement dans presque toute sa longueur qui provient évidemment d'une fracture longtemps consolidée avant la mort; ils en est de même de la clavicule de ce côté qui aura été fracturée du même coup vers sa partie externe.

Il résulte de la mesure comparative des différents os que la taille approximative de cet homme était d'un mètre 84 centimètres.

Caisse n°. 14. Les ossements y déposés se font remarquer par leur blancheur; cette coloration dépend sans doute de la couleur et de la siccité plus grande de la couche sablonneuse dans laquelle ces restes reposaient.

Le crâne est large et bien conservé, les os, presque au complet, sont pour la plupart bien conservés. D'autres offrent des altérations.

C'est ainsi qu'un cubitus manque complètement de sa portion articulaire supérieure, tandis que sur un radius, c'est la partie qui l'unit à la main qui est presque séparée.

La taille approximative de l'individu devait être d'un mètre 79 à un mètre 81 centimètres.

Caisse n°. 15. Elle renferme un squelette d'une couleur jaune d'ocre.

Le crâne assez volumineux offre une ossification complète des sutures, ce qui joint à l'état d'usure des dents, dénote un individu d'un âge assez avancé. Quelques petits os font défaut.

La conformation, de même que l'épaisseur des os recueillis fait reconnaître qu'ils appartenaient à un homme, et leur mesure comparative permet d'assigner à ce dernier une taille d'environ un mètre 76 centimètres.

Caisse n° 16. Ces restes sont présumés être ceux du major Hanovrien Baron Georges von Hammerstein, Commandant les Bataillons de la Landwehr, blessé à la bataille de Waterloo en Juin 1815 et mort à Anvers en Juillet de la même année.

Ces restes permettent de recomposer presque entièrement le squelette dans son ensemble.

Les pièces osseuses, d'une coloration jaune terreuse sont assez bien conservées, malgré l'époque déjà assez éloignée de l'inhumation.

La boîte crânienne est bien développée, les bosses frontales sont prononcées et le menton est saillant.

Les sutures bien marquées du crâne, l'état des os et notamment celui des pièces du sternum semblent indiquer une personne que n'avait pas dépassé l'âge de 40 ans.

L'espace qui sépare les épaules à leur partie interne et antérieure, mesure 37 centimètres.

De l'examen et de la mesure comparative des diverses pièces osseuses on peut déduire que la taille du major oscillait entre un mètre 80 et un mètre 83 centimètres.

Caisse n° 17. Le squelette renfermé dans cette caisse doit, suivant toutes les présomptions, avoir appartenu à un Français.

Toutes les pièces osseuses, presque au complet sont bien conservées et présentent une coloration beaucoup plus blanche que celles des corps recueillis dans le ravelin; cette blancheur des os doit être attribuée à la date plus qu'à la couleur du sable dans lequel on les a découverts.

Le crâne petit à sutures parfaitement marquées, présente encore à la région occipitale une mèche de cheveux d'un blond clair.

L'intervalle des épaules à leur partie interne et antérieure n'est que de 32 centimètres.

La conformation des os du bassin dénote un individu du sexe masculin et la mesure exacte et comparative des différentes pièces osseuses lui assigne une taille approximative de 1^m.70 à 1^m.71.

Caisse n° 18. Elle renferme un squelette dont les os recouverts de végétations, brisés pour la plupart et ne présentant parfois que des fragments, n'ont pu, après bien des recherches, que fournir des indices sur la taille de l'homme, taille qui devait être d'environ un mètre 76 centimètres.

Caisse n° 19. Le squelette qui s'y trouve est comme le précédent en très mauvais état de conservation; beaucoup de pièces osseuses manquent et d'autres sont brisés.

Le crâne est séparé en deux de haut en bas. Ce n'est qu'après beaucoup de difficultés qu'on parvient à reconstituer en partie le crâne et le bassin.

Toutefois on a eu soin de mesurer les os recueillis et l'on peut ainsi affirmer que ces restes appartiennent évidemment à un homme d'une taille approximative d'un mètre 67 centimètres.

Caisse n°. 20. Elle renferme un squelette très incomplet: le crâne, les côtes, quatre ou cinq vertèbres et quelques os des membres constituent tout ce qu'on a pu recueillir.

De même conformation et même coloration que ceux précédemment découverts dans le même ravelin, son crâne est volumineux et offre un développement marqué de la région occipitale ainsi que des bosses frontales très-prononcées.

Les os de la face sont brisés et réduits en fragments. Les restes des deux mâchoires sont garnis de dents qui offrent leur développement complet et font supposer qu'elles ont appartenu à un individu arrivé à l'âge adulte.

Le tibia gauche a une partie de sa crête qui paraît avoir été enlevée par une arme tranchante.

L'humérus du même côté est divisé en deux parties dans son milieu.

La déduction tirée de ces deux seuls os des membres donne une taille approximative d'un mètre 64 centimètres.

Anvers, le sept Décembre 1800 soixante-quatorze.

Le médecin de Régiment,
(signé) Dr. Dupont.

Vu :

Le Commandant du génie,
(signé) Wauwermans.

Le Directeur de la société du sud,
(signé) Em. de Keyser.

Pour copie conforme.

Le Commandant du génie,
(signé) Wauwermans.

De op den 4, 8, 15 en 17 Maart, 3, 9, 12, 13 en 15 April, 15, 17 en 23 Juni, 6, 7 en 28 Juli, 2, 5, 7, 16 en 26 Augustus, 3, 20, 21, 24, 25 en 30 September, 1, 2 en 5 October 1875 gevonden overblijfselen werden eveneens onderzocht en gekist, en van een ander proces-verbaal in denzelfden vorm als boven, opgemaakt en verzonden.

Het procesverbaal der overdracht aan kolonel del Campo, gen. Camp (zie bladz. 77), luidde aldus :

PROCÈS-VERBAL de la remise des restes mortels des
défenseurs de la Citadelle du sud d'Anvers tués pendant le
siège de 1832.

Ce jourd'hui vingt-cinq Octobre 1800 soixante-
quinze.

Nous soussignés :

- 1°. C. P. del Campo dit Camp, colonel du génie en retraite,
membre et secrétaire de la commission du monument des défen-
seurs de la citadelle,
représentant du *Gouvernement des Pays-Bas*.
- 2°. Henri Wauwermans, lieutenant-colonel commandant du génie
de la ville d'Anvers,
représentant du *Gouvernement Belge*.
- 3°. Emile de Keyser, directeur de la société du sud d'Anvers,
représentant de la société *acquéreur des Terrains de la Citadelle*, —

Réunis à la Citadelle d'Anvers dans la casemate Chassé,
avons procédé, le premier à la reprise, les derniers à la remise
des restes mortels des défenseurs de la Citadelle, découverts dans
les déblais de cet ouvrage à la date de ce jour et renfermés dans
trente-quatre caisses portant les N°s. 10, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 19,
20, 21, 22, 23, 24, 24bis, 25, 25bis, 26, 27, 28, 29, 30, 31,
33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43 et 44, qui ont été
fermées et scellées en notre présence du cachet du commandant
du génie d'Anvers.

Le contenu de ces caisses a été reconnu conforme aux indica-
tions des procès-verbaux en date du 7 Décembre 1874, 31 Mai,
14 Août et 22 Octobre 1875, dressés par les derniers soussignés
et communiqués au Gouvernement des Pays-Bas.

En foi de quoi nous avons signé le présent procès-verbal en
triple expédition les jour et an que ci-dessus.

(signé) C. P. del Campo gen. Camp.

(signé) Wauwermans.

(signé) Em. de Keyser.

Aant. XXIV, bladz. 79.

De stoet was saāmgesteld als volgt :

- a. Een piket kavallerie tot opening.
- b. Een divisie schutterij met vaandel en muziek.
- c. Het Bredaasch scherpschutterskors »Godevaert Montens''.
- d. Het korps kadetten der Kon. Milit. Academie.

- e. Een bataillon van het 6de regiment infanterie, met de stafmuziek en het vaandel.
- f. De kolonel plaatskommandant van Breda, de Heer C. B. van der Breggen in een rijtuig.
- g. De groote rouwwagen met vier paarden bespannen, vergezeld van de eeredragers.
- h. Vier rouwwagens, ieder bespannen met twee paarden.
- i. De oud-militairen, versierd met de Citadel-Medaille.
- j. De oud-militairen, versierd met het Zilveren Kruis.
- k. De oud-militairen, versierd met het Metalen Kruis (de afdeelingen Rotterdam, 's Hertogenbosch en Grave en de beide sectiën der afdeeling Breda van de Vereeniging het Metalen Kruis).
- l. Zes rijtuigen waarin gezeten waren: 1°. de grootmeester van 's Konings Huis en president der Citadel-commissie, graaf Schimmelpenninck van Nijenhuis en de generaal-majoor Engeltaart, 2°. de generaals-majoor van der Schrieck en F. van Exter, laatstgenoemde oud-strijder der Citadel en tevens lid der commissie, die het reeds vroeger begraven gebeente te Antwerpen overgenomen en naar den vaderlandschen bodem overgebracht had, 3°. de Heeren J. W. Vader en dr. J. W. Schubart, leden der Citadel-commissie en de burgemeester van Breda mr. E. de Man Ez., 4°. de secretaris der Citadel-commissie, kol. C. P. del Campo genaamd Camp en de Heer Buysen, burgemeester van Ginneken, 5°. de gepens. generaal van het Oost-Indisch leger de Roy van Zuydewijn en de majoor L. W. D. Kessler, en 6°. de Heer C. H. W. Voigt, president der tweede sectie van de Bredasche afdeeling van het Metalen Kruis, die evenals de Heeren de Roy en Kessler zich uit eigen beweging aan den trein had aangesloten.
- m. Een aantal officieren van de dd. schutterij en de Mil. Acad. en het garnizoen, korpsgewijze ingedeeld.
- n. Een detachement vesting- en veldartillerie.
- o. Een piket kavallerie tot sluiting.

Aant. XXV, bl. 86. De kolonel C. P. del Campo, de ijverige en verdienstelijke secretaris der Citadel-Commissie bleef alleen met de vijf lijkwagens, de eeredragers en de beampten van het kerkhof achter, om de overige kisten met gebeenten uit de koetsen te vervoeren en bijtezetten. Zooveel mogelijk werden de kisten in de binnenruimte onder- en in het monument opgestapeld. Doch weldra bleek het, dat de plaats voor vier kisten zou ontbreken. Er moest dus gebruik gemaakt worden van den grafkelder, die sluit aan het fundament van het monument met een gang, leidende tot de hierboven bedoelde binnenruimte. Daar werden die vier kisten geopend, en de gebeenten,

die zij bevatten er uit genomen en in de binnenruimte onder het monument neergelegd.

Te 3½ uur 's namiddags was alles gereed en werd de dekzerk op den grafkelder geplaatst.

Den volgenden dag ging men, ook onder toezicht van den Heer del Campo, die tot het laatste op zijn post bleef, over tot de aanmetseling, aanvoeging en aanaarding, en werd de zooden-rand om de stoep en zerk in orde gebracht.

Hiermede was aan 's Konings verlangen en den wensch van het Nederlandsche volk voldaan.

Aant. XXVI, blad. 87. De bezoekers van het kerkhof te Ginneken zullen bij het monument een houten kruis vinden staan. Aan dit kruis is een weemoedige herinnering verbonden, maar die tevens de welwillende medewerking van de Belgische regeering treffend doet uitkomen. Dit kruis is door de op de citadel belegerde soldaten zelven vervaardigd en geplaatst op het graf van eenige hunner gesneuvelde krijgsmakkers. Wellicht duidt het thans de laatste rustplaats aan van meer dan een, die het met eigen hand voor anderen vervaardigden!

Met de meeste welwillendheid en hartelijkheid gaf de Belgische regeering verlof om dat kruis met de overblijfselen medetevoeren.

DRUKFOUTEN.

<i>Bladz.</i>	<i>regel</i>	<i>staat</i>	<i>moet zijn</i>
5	12 v. b.	jong	jonger.
9	19 v. o.	had	hadden.
20	21 v. o.	den catafalk	de katafalk.
27	4 v. b.	catafalk	katafalk.
29	2 v. o.	(1) Aant. III	(2) Aant. III.
»	1 v. o.	(2) Aant. X	(1) Aant. X.
48	14 v. b.	G. P. del Campo gen. Camp	C. P. del Campo.
52	1 v. b.	den zerk	de zerk.

6. 6577 G.

